

ЗАГАЛЬНА БІБЛІОТЕКА Ч. 8(88)

ЄВГЕН ОНАЦЬКИЙ

FONDO S. P. D. - CC
N. 3594

ІТАЛІЯ І ФАШИЗМ

(1920 — 1935)

Сторінки з римського щоденника

Том I

ПРАГА

Praga

1942

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО „ПРОБОС“

"Росток"

ARCHIV

DELLO ST
BIBLIOTECA

Всі права застережені.

Друковано в 3000 прим.

Накладом Українського Видавництва „ПРОБОМ“ у Празі.

Друкарня Й. Шмідбергер, Прага II., Бенатська 7.

Ріадво в Римі.

26. грудня 1920.

Ми звикли, що на Ріадво хрумтить сніг під ногами, що по вікнах мороз розмальовує ніжні сріблясті мережки. Ми звикли до нашого білого чарівного Ріадва з ялинками, обсіпаними небесним чистим пухом.

Але тут нема снігу, не б'є в обличчя ніщій морозний вітер.. Тут не їдуть самки, і діти не ковзають по замералій річці... Тут... Ось, найбільша в Римі вілла Боргезе — величезний громадський парк, що розкинувся по горбах і долинах на кілька кілометрів, всіяний статуями та погруддями славних італійських людей, водограями, руїнами, квітниками, прорізаний широкими рівними алеями, покрученими вузькими стежками, широкими шляхами для авт та різних повозів.

М'яко колишуться пальми під подихом ніжного вітру. Про щось тихо шелечуть вічно зелені дуби. Сумні кипариси простягають до неба в молитві ватиснені руки. Високі струнні лінії залицяються з-під темно-зелених парасольок до палкого золотистого красуна, що кувається в сафіровій безмежі. Праворуч, ліворуч стелиться зелений оксамит, і смія, прясня вода маленького ставу, де гойдаються або радісно гогочуть качки й гуси, відбивав в собі небесну блакить..

Ось, тихо повзуть поміж кущами, наче червоні москальки в жадобі до сонця, ватиканські учні з німецької семінарії. Підійшла до озера, і червоквітним вогниками загорілася темна вода. Наче хтось розклав десь на березі велике вогнище, і іскорки — янви! — іскорки так і побігли... Та то золоті рибки! Скільки їх тут! Ціла зграя чорнявих бітей підлетіла до берега, сипнула округами хліба, і от ніби всь, що було десь на дні — гами дрібної темнявої рибки — несподівано з'явилось на поверхні, відігнало пожадливою масою червоною аристократію і — почало господарювати. Де ж та недавня блакить води й неба?!

Алеї, стежки, дороги забито людською комашнею. Марна справа шукати собі десь місця на лавочці — все зайнято. І ви ходите, ходите, ходите... І з вами ходять і штовхаються рівнобаранні італійської натовп: групки черців та семінаристів у довгополих, незграбних вбраннях з величезними черевниками: групи дівчат з чорним, твердим, як шерстина, волоссям; елегантні панічі в панночках і ванночки в панничках... Потім знову — черці, ксьондан, семінаристи... — червоні, сірі, смі, руді, одні босі та в важкому суконному одяві, другі вауті

та простоволосі, одні підперевані замчайним мотузом, в другі — широкими барвистими поясами... І — діти! Сила дітей, що крутяться поміж ногами, бігає, штовхається, залазить в кущі, борикається на зеленій траві...

Невже ж це анка? Невже ж це Різаро?...

Але справжнє царство дітей сьогодні не тут, а на горбку Капітолю, коло тієї церкви Санта Марія Арачелі, де стоїть позолочена лялька Немовлятка-Христа...

Колись давно, дуже давно, один побожний чернець, францискан, зробив цю ляльку з оликового дерева в Гефсиманському саді.

А зробивши, повів до Європи.

І сталося так, що буря надійшла, і почав корабель потопати. А чернець-францискан тільки й думав про те, як би свій гвір ратувати. І грався він його в руках міцно-міцно. Але вдарила хвиля, друга, третя... Провів корабель, а чернець-францискан до ляльки Христа-Немовлятка прикипів та так із нею й поплив...

І прибило його до острова. Тут його ратували, а води викидали.

І слава пішла, що чернець-францискан не втопився, тільки разом з Христом-Немовлятком до твердої землі добився...

Тоді вже Немовлятка-Христа пишню прибрали, дуже вшанували і в церкву Святої Марії Арачелі, що була францисканська, поставили.

І став Немовлятко-Христос всіх хворих, а найбільше дітей від смерті виводити.

Одного дня, в багатого куштя син смертельно захворів. Випросив він собі шану велику — Христа Немовлятка в себе вдома до сина на двадцять чотирь годин прийняти. Та задумав він церкву ошукати. Різбаре прикликав, добрі гроші дав, наказав: — „Зроби мені ляльку, щоб твій Христос-Немовлятко на цього, як одна крапля води на друці, сидівся“...

Зробив швидко містець, і відіслав купець ляльку до церкви, нову, підроблену. А стару, справжню, в себе залишив...

І не пізнали черці францисканки того ошукування, підроблену ляльку до каплички поставили...

Аж ось — і ніч... Ходить священник по церкві, церкву оглядає, щоб там чого не сталося — доглядає. Аж чув: тик-тик-тук, тик-тук-так... тик-тук-так, тик-тук-тук... так ніби хтось в дерев'яних черенках по сходах їде... Тик-тук-так, тик-тук-тук... аж ось хтось і в двері стукає.

— А хто там?

Тик-тик-тук, тик-тук-так... Все в двері стукає.

Але тільки їх відчинили, а Христос-Немовлятко швидко в двері та поза священника тик-тик-тук, тик-тук-так впрост до каплички... Трах... Вона підроблена лялька, а справжня стала на її місці...

Таку легенду оповів мені місцевий чернець, коли розглядав я Христа-Немовлятка в артистично-прегарнім вистелі...

Раніше в кожній церкві, в кожній можливої італійській родині був свій вертеп, що, в легкій руці папи Ліберія, поширився був по всьому

християнському світі, деякий час був і в нас, в Україні, шанований, ввійшов у нашу українську ріднину внаслідку, але особливої краси й розшитою осягнув у Сицилії та в Неаполі, а також у Мюнхені та в Паролі... Тепер він уже вочас занепадає. Тепер у приватних помешканнях ви знайдете його вже дуже рідко, — місце його заступає все частіше німецька алянка. Зате по церквах його тут ще часто роблять, а найкраще в церкві Санта Марія Арачелі, де знайшов собі домішку Христос-Немовлятко.

Усю бічну каплицю церкви перероблено на один великий вертеп (цебто печеру, де родився Христос). Замість стелі ви бачите нічне небо із срібним молодиком, сотками маленьких зірок та купами ясних хмарок, де Бог-Отець з тьмами янголів-музиків приналежаться до Святої Родни.

Свята Марія — занайма собі селянська італійська молодиця, збрива дуже просто і бідно; святий Осип з білою ліцею в руках нагадує нам того носія на двірці, що бігає за туристами й намагається висопити у них в рук яку валізку, щоб заробити на шмат хліба. Замість валізки, має в руках тепер квітку, і не знаючи, що в нею робити, показує її частосердно глядачам, що приналежаться в церкву... А ось і візмар виглядає в загороді: такий справжній селянський дядько... А там далі суха чорноземна бабуся з кошем вблук на голові одивовано ровставила руки та так і застигла в своїому адивуванні...

І тут не, справжнім контрастом супроти тих простих людей, супроти цих дешевих одягів та білої обстанови, на застеленому дорогодібною тканиною стільчику стоїть, обернувшись на спинку, роззолочений Христос-Немовлятко. Стоїть і дивиться звиканілими очима туди, де на маленькій трибуні, один за одним г'являються маленькі діти й виголошують свої привітання:

— „Я маленький бідний хлопчик
і прийшов сюди на стовпчик
Христа привітати.

Я Тобі даю серденько,
Тільки просить моя ненька
Не довго держати,
Бо заплаче моя венька,
Як остануся без серденька,
Я стану помирати.
А що я собі маленькій,
Прошу Тебе жалібноенько
Серденько відати.“

Скінчив, чемноенько вклонився й аля. За ним другий, трохи старший, винахуючи рукама, як дорослий, вдіймаючи очі до гори й, показуючи то на себе, то на дітей довкола, починає говорити щось дуже довге, в чого мені валишався в пам'яті тільки один уривок:

— ... А тепер вони в печері:
Ісус, Осип і Марія,
Прешляхотна компанія*...

Раніше майже в кожній церкві казали діти на Різдво перед вертепом такі промови й вірші. Тепер цей звичай залишився монополією церкви Христа-Немовлятка, до якої й приходять тисячі дітей, і сама процедура розтягається на кілька тижнів.

В хвилих часу спливають і губляться в безконечнім морі минулого старі звичаї, старі традиції. Їм на зміну приходять щось нове, а іноді — не приходять нічого.

Там, у провінції, від Різдво збираються цілою родиною коло вогню, — дід оповідає різдвяні казки, пояснює старі звичаї... Потім ворожать — хто щасливий? Покладуть монету в каштан, а каштана кинуть у вогонь і, по черзі старшинства, витягають. Які хвилювання! Хто знайде каштан з монетою?

Там, у провінції, після Різдвяної вечері, не прибравши стола, — бо має зійти Боже благословення, — всі йдуть на полунощну месу... Ці подорожування при місячному світлі по тихих вулицях... Це відшукування на небі Христової зірки... Безконечний спокій безмірного неба... Мандрівні вогники ручних ліхтариків... і добрий таємничий Різдвяний дід, що вмів так злучно, так славно догодити найпотамішим вірям, найжгучішим бажанням, про які знали лише тато та мама... Мудрий діду!..

Там, у провінції, ще знають Різдвяний ярмарок, оповідають про нього тисячі всяких пригод, наловнюють івалтом і галасом маленькі провінційальні міста, продають і купують, купують, купують... Бо діди вчили, що куплене на Різдво довго живе.

Там, у провінції, ще згадують стародавні часи, коли люди почивали „карнаваліти“ ще з першого різдвяного дня і бавилися на вулицях сервантингом, конфетами та іншими менш чи більш безневинними засобами.

Там, у провінції, обивають хати на Різдво вічшовеленим блискучим лавром, — запне дерево богів і невабутьної слави, прикрашає золотими помаранчами та рожевими яблуками, ще тягне з далекого митупулого кущу непомітну струну, а тут у великому місті струна ця як іт урвалася. В клопотях буднього життя, в вічній боротьбі за шматок нужденного хліба, в розгартішні політичних подій, не мають часу батьки вчити дітей своїх стародавніх звичаїв, в'ясувати їм красу й аміст старої проєпродієвської символіки, а душа — незаймана дитяча душа — шукає поезії.

По Віа Венето. У капучинів.

12. лютого 1921.

Якщо ви приїхали до Риму з якимись торговельними, грошовими чи банковими справами, ваша дорога лежить просто з двірця на Віа Націонале, Корсо Умберо, Віа дель Тритоне, Корсо Вітторіо Емануеле й т. д. — власне, в той куточок нового Риму, що майже авесь уміщується між двірцем та трома великими площами — Піацца Барберині, Піацца Колонна та Піацца Венеція. І тут, якщо ви розпоряджаєте великими „квотами“ (а наші часні!), ви переведете всі ваші банкові операції, закупите потрібного вам врану, передатите, ясна річ, як переплачують всі ті, що починають, — а українці всі починають! — перезнайомитесь, особливо, коло кав'ярні Аранья, з силою різного роду спекулянтів та гешефтмайстрів, цілком подібних до тих, що по віденських кав'ярнях, — і виїдете з Риму з твердим переконанні, що Рим — таке саме місто, як і всі інші великі європейські міста... хіба, що трохи більш галасливе..

Але якщо ви приїхали до Риму з етнографічними, археологічними, історичними, чи якими іншими „ичними“ справами, ви залишите цей осередок людей „саїту цього“ без жадної уваги і поїдете на Форум, во Лятерану, до Ватикану, до Терн Каракалли, на Гетто і в багато-багато інших місць, де, розуміється, знайдете собі роботи на місяці... на роки...

І якщо ця, або яка інша робота, що вас затримує в Римі, втомить ваш мозок і голову, і вам захочеться трошки розважитися, а водночас дихнути свіжим повітрям та повантисся на елегантні чоловічі одяги, на чудові жіночі туалети, на стрункі дівочі постаті, ви виходите в гарний соняшний день, як от сьогодні, на прохід, поправляєте свого капелюха, застібуєте уважно пальто, оглядаєте себе пильно, чи все добре, — і, во дорозі до вілли Боргезе, озираєтеся на Віа Венето.

Високими шергами йдуть по обидва боки закрученої, але широкої модерної вулиці найкращі римські готелі, пролітають із свистом, ревом і стріляниною автомобілі, і тихо повзуть віаніки, звертаючи лукаво то вліво, то вправо (щоб ходомер більш нараховував!)

На пішоходах, залицяючись і жартуючи, та затримуючись коло кав'ярень пливе елегантний вичепурнений натовп.

І всі ці готелі, що вб'яють і викидають різномасних гостей; всі ці автомобілі, що вас приглушують і шереують; ці віаніки з ходомерами „для більш правного об'їрання іздів“; ці кав'ярні та цукерні з сотнями ласунів та тисячами різноманітних солодощів; ці коротенькі спіднички, що з-під них далеко видно товенькі, стрункі (ой леле, не завжди!) ніжки в прозорих шовкових панчохах та в пантофельках з переплетом повнизе ністочки; ці дорогі футра та боа, ці нафарбовані шовки, підмальовані очі, кризали від карміну вуста і ці, нарешті, такі тьмові панчі в моноклами в очах та ціпочками в руках, що, вишкучавшись коло кав'ярень, роздягають кожну панну цинічним поглядом,

— все це вам безперечно засвічає, що ви проходите тепер найбільш модерною, найбільш модною, найбільш цивілізованою вулицею Вічного Міста...

Але і тут... ваш погляд зупиняється нинішній на невеличкому мозаїці, де бджола міби в'є воду? Бджола? — це ж віданака герба Барберині. Це ж віданака папи Урбана VIII, великого будівничого Риму! І ви починаєте шукати зором якогось монастиря, або бодай церкви... А-а, ось вона! Ось вона, понад білими сходами, на закруті наймодеєрнішої, найфешенебельнішої вулиці.

Монастир клоунанів, славний образом архангела Михайла, роботи Гвідо Рені, та Смерти св. Франциска, роботи Доменікана. Заходжу в двір. Проходжу його ввесь удом, помітаю ліворуч якийсь сховище з замоченими діжками, праворуч — старенькі, облудні будівлі; обережно обходжу якийсь сміття, що його гут невідомо коли й хто накладав, і після цілої вивки хитромудрих махінацій — добираюсь нарешті до вузьких дверей, де стоїть і мовчки слідує за моїми розрахованими рухами, одягнений в руду одіж чернець, з вузькими хитренькими очима та дурнуватою усмішкою.

Здоровіаюся. Питаюся, чи можна оглянути монастир. Відповідає, що можна. І тоді до мого носа долітає і з силою в нього вихватється запах вина. Пригадую, що найже всі алькоголічні трюнки, славі своїми вощинами й сьмаком, походять з монастирів, і — заспокоююся: покину все нормально.

Входжу. Роблю кілька кроків і — раптом стаю. Щось стиснуло груди. Тут уже немає сонця. І просто передо мною — стіна кісток, все черепа з порожними очима, з блискучими зубами... А між ними, в закарелку, стоїть чернець похилий, підвершись патерницею, — стоїть і посміхається так страшно-страшно, і дивиться, схиливши трохи череп, немаче хоче бачити, яке враження той сміх його безгучний на нас справляє. Ви відвернулись? Ось другий, третій... а інші он лежать... все в закарелках, ланісно зроблених поміж кісток... І всі такі худі, засохлі, мов справжній мушій з порожними очима, понакхлялися, спершись на патерні, і дивляться... І всюди — кісті, кісті, кісті. Все чоловічі, людські кісті. Високими шарями лежать задовж мурів, прегарним орнаментом їх вирівають, вкладаються майстерним анвернувом аж на стелі.

Кому прийшла така ідея їх тут зібрати? Та ж майстерню й божешко їх розвістять?

Он лягла в черепа звисла з стелі на ланцюгу пов'язана кісток; онтам розетна з ребер; он ще одна; он там хтось окопоти нанідає купую в тамтой жуток; а он колекція великих і маленьких дужок; он кісті рук і ніг; а там он ріані анвернуки не знаю вже з яких кісток... А он два кістка, цілком голісінькі, не так, як ті черці, що в закарелках лежать на купі черепів, підвершись ліктем, вигідненько, наче на камалі. . А он на стелі ще один такий, в одній руці він лампу держить з двома коліними чашок, а в другій — довгу косу — така з кісток — це символ смерті, що тут над усім панує..

— Ці гри, — сказав чернець, — походять з роду Барберіні, що абудували монастир в одинадцятому столітті; оті два, що там лежать, родились близнюками; ця смерть — сестра їх старша Померли в дифтерту. .

Ще одна така ж кімната, ще дві, ще гри... І всі прикрашені в однаковий нахлиний спосіб. Хтось із рідким художнім смаком має тут досить роботи...

А долі, на долішці, в землі, привезеній з Єрусалиму, (сказав чернець), стоять хрести. І кожному має відповідний напис.

— Коли ж привезено цю землю?

— Не знаю... та давно...

— Та як же? Хто привіз?

— Та хто привіз!... привезено!... Як хліб тепер в мішках привозять, так землю з Палестини нам возили ..

— А хто — усі оці черці?

— Черці? Все ж наші... капуцини... Ховали все, було, в землі, а як пролежать років в п'ять, виймали та в наплічках цих складали, аж поні тісно стало... Бо тут земля така — як покладуть: тіло геть часто висохне.

— Коли ж усе це зроблено?

— Двадцять літ робили... Оці хрести — під ними теж лежать черці, — в останніх... як Рим під короля пішов, заборонили тут під церквою ховати, — бо дух і в церкву йшов... Сказали що нездорово... Тепер, як хто помер, везуть за місто... А раніше, і за міста, — там ще монастирі, тамі все наші, капуцини, — сюди тамі ж привозили... Як хто захворів або на старій став, везуть сюди. . Щоб тут він умер, щоб тут його і поховати...

— Багато вас?

— Колись було багато... Чотиріста... П'ятсот... Тепер лиш сьмдесят...

— Чому ж так мало?

— Бо люди інші стали... може не можуть... тут теж від Бога мусять бути надхнення... Затяжко...

І я повів очима навкруги, піймав чотири тисячі очей, сліпих і мертвих, що камі стелили за мною із глибоких дір, і теж подумав: Так, затяжко...

І в цей момент щось страшно загриміло... застрідало... я швидко повернувся... То череп, відірвавшись, скотився в костяної купи, ударився об хрест, розсипався...

— Нічого... це буває, — сказав чернець. — Бо все вже тут старе...

Я вийшов .. Має задосить...

На дворі сяяло сонце... По пішоходах все плава назови, жаргуючи і світуючи... Сивістими й ревели автомобілі з останніх виробів заморських фабрик... Життя кипіло, пішло й бігло, — і горіло зміниш вгорушки в жиних людей... Прегарні форми, прегарні лінії... Такі відмінні від тих постіпих — жакетних і теж гарних — по стінах капуцинів .. фарби, фарби... Але зміст — де ж власне зміст? ..

Рим вночі. В Колізеї.

27. сіння 1921.

Вночі я довго блукав по вулицях Риму. Високо над головою тремтіли вогні ліхтарів. Наче низки дорогих перлів, наче намиста з блискучих самошвітів.

Під ногами виринула, росла і зникала, і з'являлася знову товаришка-тінь. Моя силуета, моя карикатура.

Було порожньо. Все давно вже спало. І ми безлічно переходили широкі вулиці, зупинилися спокійно на просторах майданів.

Було тихо. Не реви автомобілі, не скрипіли болісно-довго трамваї. . . І лише водограй безжурно про щось гомонів, — тихо, тихо...

Але в старому місті, там, де будинки наче від страху, тиснуться один до одного, де широкі велетенські палаци, — а вікнами в ґратах і з деревня і метало, — вгрозують в землю, — там темною мрякою плавала мертва тиша.

Деяк високо над головою висіли вузенькі смужки темно-синього неба, з обох сторін виглядали темні бездонні дри таких же вузеньких вулицок, і якийсь неспокій, інстинктивний жак водня невідлучно за мною...

Здавалось, що комний камінь про щось мовчазно кричав з цих старих мурів, — про щось, що тут колись відбувалося... і жахом і смертю гучав той Ігній крик.

Наче катафалки стояли будинки, і ліхтари коло них горіли, як свічі.

А водограй, махливим прививом, підносила до неба свої білі руки. . .

Ось над фронтоном мармурової церкви з'явився срібний вершечок, почав рости, рости й розкидати потроху повоєди проворе срібло.

Наче хтось бризнув водою чотка на ці мертві будинки, і вони ожили й заворушилися. Он там статуя зайшла із стінного закалатка, загорулася з тою і стала наче зартовні давнього Риму. Он там могутній лев підняв свою голову й наче прислухався до великої тиші...

Виступають під світлом барельєфні фронтони, задратовані вікна, скульптурні прикраси церков, колонами, аркади...

На п'ядя вей Терміні вода великого водограю відбиває тисячі місячних промінів, і в неспокійних хвилях, у ворухливих швидко білих струмочках, очкають тритони, німфи, казки...

І над усім ним — чарівна небесна бала... Спокійна. Ясна. Нідьмі хмарки.

За срібного темла п'ю в небесну тишу й відчуваю жадалий спокій. І тень, моя тінь товаришка, не скаже вже шалено під ногами то жвадо вперед, а наче нірна собака, біжить все попереду.

Просто туди, до Колізею.

Нікого в середині... Тихо...

Сідаю на камінь, і розкидаюся на всі сторони.

Яка тут краса! В день помічавши дірки по стінах — то римляни в середині віка кирали залізо й бронзу, — помічавши світля; вислукувши базиліанна „Ліба“; шумавши і не знаходив місця, де б можна було

оста отак, як тепер, сповійно-сповійно, — поставити на коліна диті — думати. .

Тепер ніщо не перешкоджає, і погляд ці далеко-далеко вгору, потім знову сходять до долу, знову здіймається вгору на ці три поверхи величезних склепінь. .

Так, це величчю! Це вражає своєю веліччю! Почуваючи себе таким маленьким-маленьким... Здається, що й не існуєш. . Цей безмірний спокій неажірно глибокого скляого, синього неба... це срібне світло місяця. . цей величезний нур, ці величезні пропороції... ця тиша...

Як гарно!

А потім починаєш пригадувати, що свято відкриття амфітеатру продовжувалося сто днів, що довільністю тисяч народу — віданого від роботи, занежено до постійних війн і крові, — шовом, на протязі більш як трьох місяців, сходилися дивитися на страждання і смерть; що п'ять тисяч диних завірів було годі тут забито, і десять тисяч волонетик буди примушені перейти всі перилеті смертельного бою... Здається, помічав під аркадами війсь білі привади... Згадуєш перших християн..

І болісно відчуваючи, що до чуття краса й слово починає потроху прирешуватися щось але, вороже, неприємне.

Спершу не розумієш...

Он там сиді Цезар, он там сенатори, он там незаймані весталки... Вони прихотрели сюди в пишних убраннях, і перед ними на горечому жарі палили пахучі трави, курили фніями.. Он там люди моря маневрували кольоровим жакетом-валеріумом, щоб палив сонце не сліпило очей. . Он там ті відземляла, що з них вводили на смерть християн.. Ось тут на арені вони загубили в паццях диних завірів. Ось тут на арені відбувалися бої рабів із звірями й рабів із рабами... І завіси зникли навкруги глядатор, в чеканні ретунку чи смерти... Це почуття повинні був викликати вигляд моря голів, цих довільністю тисяч пар блискучих очей, цих довільністю тисяч морстохих пальців, що вказують — смерть незваному...

Але, Савар, moritur te salvabit!^(*)

А до ана душі здіймається й росте все вище й вище те але, те вороже. . Вже починаєш розуміти...

Рабів убивали одні одних, раби влиштували завдання криваві вораки, раба вничали взаємно одні одних, — пали дивилися з пишних мармуроних ном і пальцем нагороджували й карали... Пальцем.

— Ти славно зробив своє діло, я ти. .

А раб вклонився, раб ледви не молнився:

— Але, Цезар, морітурі те салватант!

Залізною п'ятою наступав Рим на подолання ворогів Нафрощих, ладискильшан: сміли вбирив він з собою в триумфі і князя й просто в царя...

^(*) Відай Цезарю: ті, що мають смерть, тебе здорватят!

І там у жваву страшну жваву говорів Ін:
 — Бийтеся, а там може кого й покладу!...
 І раби, жалюгідні, прокляті раби, вклонили своєму панові:
 — Ає, Цезар, морітурі те салютант!
 І завжди нищили одні одних, як могли...
 І вже словами відпочувались до очей, вже біля болотний стискав
 серце, бо араб мурн, — ці високі кам'яні мурн розсунулися, і я побачив..

Я побачив інші мурн, довгі-довгі а прекрасних чарівних високих
 слів і обцяном, що стояли наче китайський мур... я побачив інших
 рабів, жалюгідних, нещасних, які тем завжди й люто кидалися одні
 на одних, кляли й різали.. я побачив інших панів, які з глузувкою
 пошішкою лише ждали моменту, щоб для когось опустити додолу
 всесильного пальця. я побачив, що й там курили ладан і смерну...
 я побачив.. мені адалося, що я побачив.. ні, ні, треба подивитися
 ще, пальніше, пальніше.

Ах так, так, я побачив нового Цезаря — він сидів на високому
 троні, і був убраний у зорогі шати, на чолі його горіла напруга
 гаря вора, що забіла очі. Я не міг відірвати очей від зорі, так вона
 вобіла очі... Але в останнім зусиллям волі я відвернувся і — знову
 повернувся...

Золотийк літерана горіла слова на наметі: „Щастя людськості“.
 І тут я агадав, що в бачив зорю на чолі, але не очі... То була лиш
 зоря. І в коті повзнілася Цезареві смішко в очі... Де ж вони? Де?
 Це чоло, це — ніс... Так ще його очі!?...

На мене сплинула чужавою пустокою дві поронні дірки. Дві ма-
 ленькі дірки, а вони дивилися пустка...

— Це ідол! — одіралося щось і тинко адало.

Неможий ідол, що його зробила люда своїм руками..

І тоді я побачив тисячі, мільйони людей, голодних, нужденних, живих
 людей, що їх гнали поза того ідола на муки, на страждання, на смерть,
 — насильно гнали. І, як погоничі йшли молоді, — їхні брати, більш
 молоді, — яких голова був підняті вгору, яких очі дивилися на гарну
 зорю, які не бачили страшної пустки..

Курні фізіям... Живі люда не бачили страшної пустки...

— Ає, Цезар, морітурі те салютант!

А більшість, величезна більшість, не бачила навіть зорю. Самітілі
 бачі. Ясна червона оджа жерця. Курні фізіям.. Раби на команду
 гукали:

— Ає, Цезар, морітурі те салютант!

Я вкочив. Стиснув п'ястухи... Побачив — залеті місячним світлом
 високі кам'яні мурн... Почув голос... Придихався: в тіні, де ходив
 сміям весталки, хтось курні фізіям — жаттю й красі..

Винищення совєтів.

5 лютого 1924.

Те, що мало статися, те, що віддавна вже було неминуче, — сталося: Італія визнала право більшовицького уряду говорити перед Європою від імені всіх народів, що заселяють територію Союзу Радянських Соціалістичних Республік, і не тільки говорити, а й розпоряджатися їхніми рухливими й нерухомими добрими.

— Що поробиш, — говорив мені один італієць, — комерція...
— О певно!. . Реальна політика!..

Італійці задоволені. Вони зробили добрий комерційний договір. Вони заговорили собі ріані особливі права. Сподіваються одержувати хліб. Ах той наш український хліб!..

Реальна політика...

А арештою фашистівським урядом лише перевів в 1924 р. а жінка постанову чи побажання парламенту, висловлене ще в 1920 р., щоб італійський уряд вжив заходів перед урядами антанти для позитивного вирішення питання визнання більшовицького уряду. Та мусіло пройти аж три а половиною роки, поки це бажання було задоволене урядом, що, як могло видаватися, мусів бути найбільш ворожий до більшовицьких.

Тут ми ще раз маємо potwierдження правила, що в політиці друкать не в тим, хто „сипатицішій“, а в тим, а ним вигідніше.

Коли б Україна втримала свої державні форми й увважала а себе якусь конкретну силу, а головне володіла й розпоряджала своїм хлібом, вугіллям, залізом та іншими своїм багатствами, то давно мала б те визнання, що мають за неї на її кошт більшовицькі.

Ось передо мною лежать витяги а часопису Муссоліні „Поволо а Італія“. Ось телеграма а Лондону від 5 вересня 1919 р. про те, що українські війська зайняли Київ, прогнавши більшовицькі. До неї примітка редакції (Муссоліні — директор і головний редактор):

„Подія епічна. Ніколи ніодні нарід не бороня а більшим завязттям на свою волю. Ніколи ніодні нарід не бороня своїх прав на життя й незалежність а більше трудних умовах. Загрошений польською й румунською захланністю, амагаючись а „єдинозацілціан“, без зброї, без засобів, від недовірливими й байдужими поглядами усієї Європи, український нарід займать свою територію від більшовицької чуми і відбрав свою столицю. Вільні наріди аворушені величю боротьби, хоча їхні уряди аажжють потрібни про неї аогого не авати. Київ, батьківщина Гоголя, вільна зарешті від зайської чуми. Українці не тільки боронять самих себе, вони боронять асо Європу“.

Вістка про те, що Денікін напав а українців у Київ, викликає таку увагу:

„Недостача місця не дозволяє нам так, як хотілося б аїсувати аличне панрусизму. Росіяни — чужинці а Україні, і напад на Київ а ім'я Великої Росії — це ганебний амах на волю нарідів.“ (13 вересня).

10 жовтня 1919 р. аїдається така телеграма:

„Бавель, 9. X. Зусилля українського уряду уникнути війни в генералом Денікіном наданих наслідків не дали. На українські війська випали російські добровольці й між ними зав'язалася завзята бій". — До цього притяга редакції: „Кампанія, яку повели єдиновладці проти народу, проголосили свою незалежність, не тільки допомагає більшовикам, що суперечить і тим принципам, за які ми виступали. Ми сподіваємося, але генерал Манджин, який, як здається, вийшов до Денікіна, примусить до генерала Манджинів шанувати Українському Народному Республіку й співробітничати з нею в антибільшовицькій боротьбі.“

Шість днів пізніше, 17. жовтня, подається телеграму із Стокгольму: „Як повідомляв „Русская Жизнь“, генерал Денікін визнав поляків за своїх союзників і проголосив свою згоду з генералом Петлюрою в справі організації спільного фронту проти більшовиків.“ — Редакція зауважує: „Цю вістку, що її ми подаємо лише з журналістичного обов'язку, треба приймати з великим застереженням. Між єдиновладцем Денікіном і героям незалежності України не може бути іншого порозуміння, як лише під умовою, що Денікін визнає Українську Державу незалежною. Денікін завжди вірив у Велику Росію, щоб ананати Україну.“

Ці уваги й інші, які не подаю, щоб зберігти місце, привели до того, що російській часопис „Дон Кіхот“, який видавався почасти за російський гроші, почав ряд полемічних статей проти Муссоліні, намагаючи його „україном у лаяках.“ (Див. особливо число „Дон Кіхота“ від 1. листопада 1919. р.) Але сам часопис, в якому з'являлися ці полемічні статті й вклада проти Муссоліні, користувався такою „славою“, що між тими викладами ще більшу нехтіть до оборонців „Великої Росії“...

Для 30. листопада прийшла до Риму звістка, перше, як інтер'ю в Миклашевон про перехід частини галицької армії на сторону Денікіна, і часопис Муссоліні визначує:

„Запевнення Миклашова про зраду частини військ Петлюри неправдні, — його бажання божевільні. Допомога реакціонерові Денікінові, що торче всі національні права й усі демократичні інституції — це ганьба. Якщо Алянта не покине Денікіна й Колчака й не допоможе тим новим державам, що зорганізувалися на території б. імперії, вона ніколи не розв'яже російської проблеми, або розв'яже її в нещасливий спосіб“

Змінювався час. Україна ананогла в нерівній боротьбі. А тимчасом прийшла реальна політика. Прийшла комерція. Прийшло бажання будувати — не Велику Росію — ні, Велику Італію

— Я зайнявся з ці ді, — говорив Муссоліні на абораз 4000 старшин фашистської міліції, що відбувалися 1. лютого, щобто явля у які найбільш активної праці над складанням тексту договору, — іншими питаннями, дельско більш цікавими для життя й майбутнього вибранцями народівими. Ми хочемо, щоб наша нація була повна життя, всяка сила, повна краса. Ми мусимо створити Велику Італію. Для цього існує міліція. Для цього існує фашизм. Ось ті обов'язки, існує „робо-

в'яки, які ви мусяте виокремити. Мусяте дивитися на себе, як на носія нової цивілізації, як на попередників нового часу, як на будівників, що кладуть перші підвалини, які творять, які реалізують все те, що було мрією кількох поколінь підчас Італійського Відродження, — мрією тих, хто змагався й умерав у війні в 1915-1918, рр., і тих юнаків в гарячому чистою кров'ю, що часто загинали в трагічних пастиках антинаціональних елементів."

Отже Велика Італія. . . А Велика Італія ніяк не може жити без українського хліба й вугілля. Розуміється, коли б Україна ними розпоряджала . . .

Ще 26. серпня 1919. р., щебо до його політичного виступу на користь української справи, Муссоліні в великій статті, підписаній його повним ім'ям, кидав гасло: „На Схід! Збір хліба в Румунії такої чудовий, що картки на хліб будуть знесені з 1. вересня. . . Україна також потяхеньку організується. . . На Сході знаходяться народи, що „погешціально“ невимовно багаті й що природньо відкривають нам чудове поле економічної й інтелектуальної експансії. Там знаходяться народи, що потребують нашої допомоги й що можуть нам дати багато з того, чого в нас немає, і до яких ми можемо послати багато продуктів нашої промисловости. . .“

І тут же подається зругу невеличку статтю без підпису під заголовком: „Вугілля України для всієї Європи.“

27. грудня 1919. р. Муссоліні знову пише величану статтю під заголовком: „Зовнішня політика Італії в майбутньому. Італія й Схід“, де знову обговорює ті ж питання про українське багатство. Там він писав, коли ще був відомим журналістом. Чи дивно ж, що, ставши на чолі уряду, він зараз же поспішився простягти руку до того українського хліба.

До російського царського табору, як ми бачили, Муссоліні ніколи не почував особливої прихильности, а можливо ще й досі відчував навіть трохи тієї неохоти, що не могли не викликати негідні подемічні випадки „Дон Кіхота“. Україна тимчасово зійшла з політичного об'єкту, а „реальна політика“ наважувала брати для своєї Великої Італії стільки, скільки можна було вжити.

Весна. Американці й нові кардинали.

29. березня 1924.

Кажуть, що вже прийшла весна. І мені здається, що кажуть правду. Бо коли ще й досі з гір зривається холодний вітер, а в моря налітає в'дланій, нестерпимо нудний дощ, то всеж все частіше й частіше чути на вулицях англійську мову; вона панує над усім, вона завоює все, сади, вулиці, музеї, а головне готелі й пансіони. Такого переповерхня готелів уже давно не бачив Рнм. Коротенька телеграма з Неаполю повідомля, що в лютого по квітень мусять приїхати до Неаполю сто тисяч американців.

І от вони йдуть. Ходять табунами по вулицях. Поспішають з валізами в готелю до готелю, бо ніде вже місць нема.

Американці, як ті дастіаки. Дастіаок ще нема, та американців повно, — прийшла весна.

Запахна саїна, вона прийшла звідкись далекую, може зва мора. Прийшла, і місто затримтіло глибоким нервовим трагїтїзмом. Замгло якимсь новим незрозумїлим світлом. Ніби зрибарлось до света. Порозкидало подекуди пишиї кїтї. Вирило розкїтїня мїсцїмї голї дерева, велення оксїантом — сїру землю, — але гостї наїхала несподївано, і смїття так і вїсталося неперїбранє. Кїтї в смїття. Оксїант і курава. П'равнї афїшї, рекламї, виборчї вїдосовї фашиствї. Дош і вїтер не жадували урядової партї, реалї, бруднїмї, фарбї мїсцїмї. Ніби анагїлїна а нїмї у виборчї борнї. Власнє з чїмї, бо їншїх вїдосовї і не вїдно. Ъ кїтїмї ажє виборнє до парламенту, з окїрїм демонстратївнїм вїступовїм неардїсциплїнованого дошї в вїтру, жаднїх ексцїсїв не помїчається. Ідїлїчно жїрно в спокїївнї. Нїхто мїжудї не поспїшається, — бо конїнїї вїзд, що хто має проїтї, проїтї завжди вїспїє, а хто не має... якого вїздїтї по дурновї вїстї!

До того ж, стїмїмї цїкавого окїрїм виборнїм можна почутї чїя побачитї, що по-правдї, жадотї рацїю тї, що не поспїшаються. Внора напр. у Ватїканськїй базїлїкї св. Петра вїдбулася урочнїста церемонїя перервїї пїзною кардїнальськїх шапок новим кардїналом Чїнїто та Нью-Йорку (новїм американцїм! ажє жогла Ъ сумнївалїсї, що прийшла вїстїя!) Ще армїю катовп тїснївся коло дверей собору, щоб зайнїтї вигнїтїї мїсцї.

В дев'ятїї годїнї в церквї ажє не можна було протоплїтїсї. Мармуровї пїластри зрибарїї пурпуром. Тїснїчї електрїчнїх лампок срібнїмї брилїаднїмї повїдїсїа з безконечнї височїнї. Мїхельанджєлїськїй бамї, і раковиннїї катовп суцїльнїм шаром голїв вирївав мармуровї колїсїку.

Вїдї мене були двї старєткї францужанкї. З раннїого ранку зрибарїї вїшли до церквї, щоб не спївнїтїсї. Принесли з собою переноснїї стїльчїкї, щоб занадто не втоматїсї, і, не вїтрїмїавшї довгого чїснїмї, чодїставали з торнїнок хлїб їз шнїкою, щоб трошї розважитїсї.

Душно. Вїд їхїтосїї їталїїцїя, що стояли коло мене, несло вїдїкомї кутом, — радї зрочнїстостї густо наїмавали собї голови старю пропрїкїю оїаню. Промесїли, продрїрачнїсь чїзє скїлу, шїтївалїзчїсїсь, розпїлїжнїчї нарїд, мїлїлїю дїчїмїю. Що-можнїх десїть-вїтїмїадєтї хвїлїнї булї чергї на когосї їншїого з тїх покшаннїх, що помїїмїмїли булї мїсцїя коло самогї проходу по середнїї цїрквї, ажїкї мали вєстї пїлїу.

Колї Ъ скорїше!

Ажї нарїв катовп захвїлювалїсї, захїтїювалїсї бїльшє занчїайного, — і чнїстїї вгнїчї срібнїх труб прорїзали човїтра. Вїтали пїлїу. Дєтї гор пїпськїй камелї спїває влїчїїїї гїжїк, — а вї довїдавсїя, то булїо вїтїмїя „Ту єс Пїтрус“ і нарїшїлї на тронї Сєдїм Гєстаторїя в'ївнїсїя вїзд, вєволї нїбї плївучїмї над катовпом. Йогї супроводївали чотїрї булївнїї з шїпїтїмї, прєстїавнїкї чотїрьох катодїцькїх швейцарськїх кантонїв, з чїмї зєбарїлїсїя пїпськїя гвардїя. Багатїство барїї вїлота.

А над ним усім — два величезні віяла з струсних білих пер, які мені так живо нагадали віяла асирійських царів та струсні пера єгипетських фараонів, — невідмінні прикмети єгипетських та асирійських святочиних походів. У єгиптян, як відомо, струснє перо було символом правосуддя й музрости.

За папою йшли в подвійноверхніх шапках кардинали й пралати. Безконечний похід. Величній похід князів церкви.

І натовп, наче збожеволілий, кидався направо, чаліво, тиснувся, хилитався, відчавлював ноги, м'яв боки, губив тамтінці й годинники й галасував, ніби амалходився десь на майжвкі, а не в базиліці!

— Ось він! Де він? Он там! Ага бачу! Нога моя... нога! Як гарно! Та ви ще не старий! Хто з ним? Летше ради Христа!

В повітрі, ніби білі голубині крила, билвся й маали білі хусточки.
— Хай живе папа! Хай живе папа!

А він повзаний, мовчазний, в дорожочиний тіарі, в білих ризах, а-понімж асирійських віял, послав благословення по черзі лавію й направо.

Пройшов. Вірніше промелси. Грим оплесків перемістився далі. Голубині крила піднялися ближче до темного baldахиу Берніні, і лише тіара алкає десь понад головами.

Там перед олтарем святих мучеників Процеса й Мартиніана стоєв папський трон з килимом, що має образ Правосуддя. Водом стін стояли спеціальні трибуни для королівських родин — там були принцеси бурбонські, — для родини самого авпа, для дипломатичного корпусу...

Почалася церемонія. Два нові кардинали наблизалися до папи й, вклонившись йому трічі шкелью, поцілували йому руку й ногу. Папа обняв їх, а потім обняв їх почерпа всі старі кардинали.

Добре тим, хто в трибунах — все видно, все чути, і ніхто не відчавлює ніг, і важким духом ніхто не дихав. Але в натовпі...

На площі перед базилікою було теж повно народу. Ці входили, ті виходили. І до тих, і до других підбігали послішно чужаї люди з ровчинними коробочками емальових дрібнячок, і шперто намагалися всунути якусь а них у руку.

Усі вони теж були раді весні й кожного приймали за амерканця.

День народження Риму.

21. квітня 1924.

— „Поднітьсє довокoла, о, сліпці, ви, що несносите світлє, — ви побачите Рим, що працює, Рим, що бурхливо хвилюєтьсє в своїх вулицях, повних невтомого руху, негасимих енергій. Ви побачите Рим, що залєрєстє бути малєцьким містєчком антиквєра, ви побачите новий Рим, що вже народжуєтьсє і що про нього ми мріємо. Бо Рим, про який ми мріємо, повинє бути не тільки живим і активним осередком нації, але також і дивною столицєю всього латинського світу...“

Так, чи прибічано так, говорив Муссоліні з балкона палацу Кіджі, на другий день після виборів до Парляменту. А новий Рим, в чорних сорочках і в триколірних прапорах, гучно висловлював своє задоволення і з гордою повною на ковітніх варварів, що, з біноклями через плече і з бородками в руках, а іноді і в альпійською торбою за плечима, гурбамі й поодинокі блукали поміж брудними, обертеними будинками, розшукуючи колишні мармурові руїни престарого Вічного Міста.

Останні десятиліття з нащадків славних римлян зробили були завдання, що авторами убогого духу намагалися прикрити, заховати, перемогти незжерючим сльозо давньої слави, давньої краси й могутньої давньої творчості; що намагалися проповідувати нещення всього старого, що ніби не дав жити молодому, поширити в світі культ нікчемності, і на руїнах бананів та палаців побудувати неграбні будинки для брудних канцелярій та гешефтарських крамниць.

Аж ось винорюється, виконується, зростає ідея „мрія“ про новий, третій Рим. В дні 21. квітня, в непроглядній темряві тисячеліть, не знати, завдяки якій незвичайним обставинам, зродився був з маленької осади пастушів і ловців, перший Рим царів і республік, що нововілі почав все більш зростати, все більш люднати, все далі поширювати свою владу, аж поки не поширив її на майже весь той віконий світ.

А потім прийшли часи занепаду, часи варварських нападів і жалкої руїни. Рим перетворився в маленьке містечко, де яких 17 тисячок мешканців жило, амагалоцхось з мізерією, з маларією і з розбійницьким господарюванням провінціальних підданців.

Та з-під покиннутих руїн, понад мизерними хатами почався поволі виростати й поширюватися другий — папський Рим.

Сльозо великих мист — Мікельанджельо, Браманта, Рафаеля, Леонарда, Берніні — здійняється високо над Вічним Містом і зорить аж до наших днів.

Але колесо історії скручує на бок, і знову приходять дні занепаду, дні поділу Італії та австрійської окупації.

Потім — знову Відродження.

Після духовної мизерії останніх десятиліть, молода Італія віднаходить в давніх руїнах призабуту славу і від своєї старовини виймається зріло молодости: — „Рим — єдине місто в світі, що має в освітлю історію“ (Муссоліні).

Молода Італія теж хоче грати ролю в усевітній історії. Вона хоче й грати ту саму ролю, що її колись грав давній Рим. І тому своєю новою історією хоче зв'язати неперервною ланкою з історією Риму, великих Цезарів.

Треба звільнити античний Рим від надбудов нікчемности і поруч з Римом античним і середньовічним, створити новий монументальний Рим — Рим двадцятого століття. Рим не може, Рим не повинен бути тільки мизерним містом в утертому розумінні цього слова, — Рим повинен бути містом, підняти своєю славою, і ця слава повинна постійно

відновлюватися, щоб ми могли передати її і далішнім поколінням, як славному фашизму..."

Так говорив Муссоліні в Капітолійський день народження Риму, і фашистський Рим — в знак довіри і адмчності — відміс йому звання свого почесного громадянина. Капітолійські палати були прикрашені лаврові увлжками. Капітолійська площа міхельанджелівського рисунку була всипана лавровим листям, і славний капітолійський давн (так зана Патарина з Вітерба), що подзав раніше свій голос тільки в урочисто-сумні моменти смерті суверенів або на знак відкриття божественного каравалу, сповістив світ про народження Третього Риму. Тоді ж по всіх великих і малих містах нової Італії відбулися урочисті походи, мніфестації й промови, які висновали значення великого дня, що — для більшої врончості — було вивално також за національний День Прші, замість ітернаціонального першого травня.

Робітники Італії можуть і мусять мати власний день свята, але його не можна приймати звідкись зовні, — він мусять впливати з їх власної свідомості походження від стародавніх славних римлян і їх бажання й готовості прислужитися славі Нового Риму.

Римська температура.

10. липня 1924.

Романтично-драматичне абстрактно Матеотті. Драмаічнка криза фашистського партії. Сатирично-трагічна криза парламенту. Майже трагічна (для міністрів!) криза кабінету, і, нарешті, криза температури... Боже, сидіти самих тільки криз!

Недурно певні часомся цілком певних напрямків почали запливати увесь світ, а невпевні особи темний нарід, що Муссоліні ось-ось... ось-ось і піде...

Тимчасом проходило не одне ось-ось, з Муссоліні все був собі, як Муссоліні, і все залишався там, де був...

Не так давно на базарах, вулицях, темних тротуарах халлювався гранний натовп, дітали крилаті слова, ансіло гайтюч напруження й почувалася глуха боротьба... І от — тихо! Кудись розвіявся натовп. Розлетілись слова (за їхньою місці з'явилися мухи) Упало напруження. І в темних тротуарах, де кипіла глуха боротьба, зяпанувала братерська милодонна згода, що дало навіть привід багачтам кореспондентам анекдотична часомся повисилати довжезні телеграми (редакція виплатить) на тему „Політична мудрість Муссоліні й заспокоєння Італії...“

А тимчасом... тимчасом тут діло не в „політичній мудрості“, якої я, борони Боже, не відкидаю (Голова Уряду Дармано, а який ви і тд.), а просто таки в кризі температури...

Бо коли в червні погода вано сильне кипінню мавіа, в липні це природна кипіння, внаслідок природного доступу, переходить в порування, а порування, змешавши цілком однакову для всіх температуру, приводить до однакового думання, а однакове думання натурально веде до загальної згоди.

Ні, ви собі уявити не можете, як впливає літня римська температура на розвиток християнських почувань, — любови, приязні, бажання вгоди, — та на розповсюдження дорогіших і таких рідких, у наш час класової боротьби, християнських прикмет — широти, покірності... Тепер я починаю розуміти, чому саме в Римі сидить Навісник Христа, і чому Рим називають Святим Містом...

Чи ви йдете пішки вулицю, чи вас тиснуть у трамваї й ви покірно починаєте тиснути інших, чи ви примоуєтеся лігіденько десь у кав'ярні на кінчику стільця, аби лише здобути ту видність прохолоди, що називається морозом, — завжди знаходиться біля вас добродій в обов'язковому величчю, як скаретина, хусточкою в руках, який, звертаючись, невідомо до кого, урочисто проголошує:

— Ні, що не кажіть, а в цьому році просто таки незвичайно гарче!

І що ж! Ви думаете, здійняться хоч один голос, щоб заперечити? Та де там! Зараз же невідіймо виходяться ще кілька ласкавих і аничаних громадян, що радісно поспішають підтримати його персональну думку.

— А так, що правда — то правда! В цьому році таки дійсно незвичайно гарче!

І в знак дружньої солідарності добувають і свої величчю хусточки, якщо не тримають їх уже в руках. Німа більше ні партійних, ні класово поділів. Всі однаково хворіють на буржуазні забобони й носять а собою одгу, а то й дві хусточки, які й означають не тільки завість двох пальців, але й замість цілої долоні чи рукава одягу.

Чудовий симптом соціального замарення! Життя в місті протікає спокійно, всю й тепло Ніде не помічається жадних пертурбацій! Над цим треба б було правдуватися нашим пропагаторам єдиного національного фронту. Літня спека несе мир і вгоду! А також ширість і чесність а собою!

Зустрічаючись а приятелями, ви звільняєтесь від обов'язку говорити їм про приязність амної зустрічі а ними, бо а огляду, розуміється, на все ту ж незрівняну температуру, вони тан само кабувають це зробить й носпішають цілком щиро й подрібно поінформувати вас про „класичну спеку“, ніби ваше тіло зроблене не а того само тіста, як їхня, і ніби їхня шкіра відзначається далеко тоншою здатністю почуття, ніж ваша. Але ви не ображаєтесь, і повні почуття неперушеної солідарності, погоджуєтесь а усім, що говорять ваші приятелі, хочая демонструючи, що ваше тіло нічим не гірше від їхнього й дуже легко перетворюється а яндрівний водограй а постійними чисельними водяними течіями.

Тепер ви маєте повну можливість перевірити справинні почування чисельних ваших знайомих і впеняється в фальші удаланих знокодзь, знайвірих — гроша ради! — аалццям, і в силі справинного коханья. Бо лише справинне коханья витримує важкий іспит гарчного римського літа й продовжує, ніби наплетом, геть аакоханья одне до одного. Бо кожен всі римські громадяни починають віравау любети, за відомою рецептою своїх блонних, — цебуо тня, хто тривається їх аймайдальше,

— то справжній виходає вперто продовжують любити одне одного й триматися й ходити, якнайближче — рука під руку, шок до шок, посеред вулиці, навустріч сонцю й на дошка високої температури внутрішнього ладу! Коли б вмірити й ідеальним термометром, певно там знайшлися б усі сорок два градуси, що забирають до смерті випадкових смертельників, але справжнім виходаєм дозволяють вільно й щасливо дихати, на адмування всіх сусідів, близьких і далеких, і просто випадкових стрічних.

Але я не вважаю цих людей. По-перше, як засвідчать, цей внутрішній пал — річ не вельми надійна й одного дня може цілком вигаснути. А по друге, в дімлася про цілком надійний засіб боронитися від осоружної спеси. Засіб дуже простий і геніальний — не думати! Не думати про спесу — значить її не відчувати, — сказав мені один філософ. Все питання полягає лише в тому, щоб не думати.

І хоча мені самому це найближче ніколи не вдавалося, я радий усім знайомим цей єдиний геніальний засіб і мав великий успіх, і мав чудові хвилини втішеного задоволення. Сидючи в кафе/ресторані, в миттєві спостережівав перехожих і в насолодою слідкував за поведінкою паном, великим цабом в міністерстві, який ям не намагався, ніяк не ніг аберетти адньої своєї доброї примети — поважно триматися. Голова в нього хитається, рот широко роззявлений, постає зігнута, кожірець зім'ятий і мовриий, а сам він важко сапан й втрається.

— Не думайте! — кричу я, — не думайте!

А він витрищує очі й дивиться на мене каламутним зором. Біднолаха, він давно вже нічого не думає!

А після цього знаходяться ще люди, які хотили б, щоб я говорив але про римську температуру. Та як не можна! В наші часи класової диференціації й загострення соціальних нерівностей, лише наша чарівна римська спеса в успіхом нівелює людськість, аводячи всіх до одного знаменника й не продаючи нії привілеїв, нії концесій. Коли термометр починає скажкою дертися вгору, щоб досягти максимальної точки, людськість в задоволенням повертається до щасливого дорісного стану й втрачає величезну частину своєї внки, почувавши, що може легко відійти до стану справжньої рівнини, після чого відстанеться тільки одне: випаритися.

Але щоб бути цілком об'яктивним і не викликати звідної задрости у громадян інших міст Італії, треба сказати, що така римська спеса буває в нас не весь день. Ні, ні! Бувають години вранці, власне уласної, після другий північ і до вечірних трамваїв, коли випадків соняшних ударів найближче не трапляється. Люди мають понку можливого соняшних ударів по вулицях, не відливаючи слізів алевного поту, автомобілі можуть їздити, не прикладаючи гучною до бруку, і можна навіть без особливого ризику перейти через дорогу, не відливаючи в асфальті світлі ніг. Отже кілька годин цілком вільного руху.

Але остім починається справжній римський день, без відрібок і будь-якої фальші. Вулиці перетворюються в розпалені коридори, де як

завдалегідь знайомитися з температурою печка, будинки — в печі, площі — у великій жеврі! Починає припікати.

Одна з найбільших вітх, яку може дозволити собі в такі дні шасляний римлянин, — це — сплнитися на площі Св. Петра, аняти капелюх і на протязі кількох хвилин уважно розглядати статуї на величезному фасаді Ватиканської Базиліки та на Бернінській колонаді. Справжні ж знавці справ, щоб побільшити насолоду, випивають ще наперед чашку гарячої кави, а їхні друзі попереднюють найближчу станцію Швидкої Допомоги, щоб була на поготові.

Про час після обіду зме нема чого й казати. Певно, коли б вам довелося побувати в раю, ви б не зазнали більшої вітхи: після довгого, широкого й марного змагання з гьдами єгипетських... чи то пак, римських, немовливо мастерливих муз, після широкої праці над обідом, який у всіх ресторанах, чи великих, чи маленьких, чи в центрі, чи на периферії, завжди подають тепер кавіа взаренім, в певності, що він доварється на тарілці — як воно справді й буває, — після другої чи третьої чарки золото-жрітного фрасскеті, ви нарешті виходите на вулицю, безмірно здивовані, що навіть рахунок не нагнав холоду, і починаєте аш післяобіденній емоціон. Ад, яка ровіш!

Я не знаю, чи ви були коли в Африці, в справжній екваторіальній Африці, на краю пустелі, такої жовто-жовтої, ніби пройдені воднем, де верблюд падає навколішки й відмовляється простувати далі, де слуги ковзаються під його худий живіт у марній надії знайти щось подібне до тині, де сонце опиняється просто над вами, і не аняти чого у вас уверто вдналяється, і одна-однісінька пальма на далекому ценому обрії, як та чоринльна чудернацька пляма на блискучо-білому пергамені, сторчить проти неба. Я не знаю, чи були ви в такій Африці.

Але як не були, — приїздіть до Риму. Не спіанюючися, негайно! Була б велика шкода, як би ви співняли! Побачіть Африку, пустеля, пальму й Святе Місто. І не треба вам великих видатків на подорож і не захворієте на морську хворобу.

Я вам раджу: приїздіть мершій до Риму!

В оборону італійського фашізму.

21. серпня 1924.

— „Любий друже,“ — пише мені один мій приятель, — „робіть мені таку послугу, напишіть по ширості, як там у вас? Чи спокійно? Часопис так пишуть... Але як його йняти віри часописам? Напишіть скоріше! Як вам не можна висловлюватися так зуме ясно, напишіть катканка! — я зрозумію! Ви ж знаєте, я там на курорті покову віську б діть...“

Прочетав і нічого не зрозумів. Тільки жінка каже: — Це ж він чреп ту справу Матеотті... „А-а, дійсно!..“

Відповідь. Заспокоїв чоловіка. Написав цілком ясно й без жадних натяків. А потім вирішив, що не гріх і інших заспокоїти, бо справа Матеотті так сколяжувала громадську думку й дала привід до такої політичної спекуляції, що в багатьох заворушилися надії чи побоювання... як у кого...

Марні надії, безпідставні побоювання..

Українська політична думка звикла бути ліберальна. Не може бути іншою політична думка представників національно й соціально поневоленого народу. І тому до теорії державного націоналізму ми звикли ставитися з підозрінням, — ці теорії досі були завжди смеровані проти нас.

Тому ж італійський фашизм, як національно-державний рух, що виник власне внаслідок великих невдач на інтернаціонально-дипломатичному й внутрішньому політично-економічному полі, викликав в українських політичних діячів звикле недовір'я, до оформування якого чинило прислужилася кампанія, яку відразу повила проти фашизму європейська, спершу комуністична, а потім і ліберально-соціалістична преса, а також поява в різних країнах різних, іноді явноросотенних і імперіалістичних груп чи партій, що поспішилися приборатися йменням переможного в Італії фашизму.

З перших днів свого життя фашистська партія в Італії присвятила голову свою увагу паралізуванню діяльності й пропаганді комуністів, (тоді ще під йменням соціалістів), інспірованих з Москви, яка ось-ось мала довести до диктатури пролетаріату в Італії. Ця боротьба фашистів з комуністами, — в перших часах незвичайно загострена, бо комуністи були вже майже у меті, — викликала ілювію, особливо серед російських і українських кіл, що фашисти — це антитеза комуністів, що вони не можуть існувати разом, і що для перемоги над інтернаціональним комунізмом, італійський фашизм логічно мусить розлитися по всій Європі, перетворюючись теж в інтернаціональну організацію. Цією ілювією пояснюється почасти поява німецьких, польських, мадарських і інших фашистських організацій, що проте ніколи не могли добитися якогось органічного зв'язку з італійським фашизмом.

Бо італійський фашизм — це рух виключно національний, що принципово, — ні більше, ні менше — органічно виключає всяку інтернаціональність. В цьому, без сумніву, його головна хиба, але в цьому ж і його сила. Хиба — бо в боротьбі з комунізмом, що був і є головним ворогом фашизму й що розпоряджався всіма засобами інтернаціональної організації й пропаганди, вельми трудно й невигідно обмежуватися певною територією.

Сила, бо виріши природньо з самої народньої маси й пересекнутий її національним духом, фашизм не потребує сліпо дотримуватися певних ісологічних доктрин, а еволюціонує відповідно до потреб моменту й настрою національних мас.

Це треба мати на увазі просто для того, що коли хто в наших політичних діячів дивиться на італійський фашизм через призму хоча б польського фашизму, то він робить ту ж саму помилку, як той гімна-

вист, що до фраз „агострени носа сила на сонці“ нав'язував образ гармонічної чорнокошот Марусі. Слово теж саме, аміст — другий.

Певно, що між фашистами різних країн і італійськими фашистами є одна спільна риса — нехтування до певної міри різними ліберальними принципами. Але ж ця спільна риса знаходиться й в їхній політичній антитезі — комуністах, — отже ця схожість сама по собі ще нічого не доводить.

А тимчасом ця власне спільна риса всіх фашистівських організацій, примушує ліберальну пресу всього світу, а за нею, очевиднож, й українську політичну думку дивитися на італійський фашизм, як на щось не тільки підозріле, а просто такі для пристойного товариства демократії двадцятого століття недопустиме.

Тут полягає ганом головного розголосу, і чому італійська опозиція, а за нею й преса всього світу, поспішила розпочати політичний процес не тільки проти безпосередніх убивць Матеотті, яких фашистівська влада швидко віддала в руки правосуддя, а проти всього фашистівського режиму, користаючи з того, що ініціатори й учасники влочину стояли досить близько до головного осередку фашистівської організації, і навмисне забуваючи, що в народніх революційних рухах дуже часто на гору випливає разом з чесними борцями чимало всяких пройдовів, — що ми, зрештою, мали й у нашій українській революції.

Італійська політична опозиція, де першу скрипку грають соціалісти й комуністи, для яких, як ми знаємо на українському досвіді, всі засоби добрі, має певну рацію, бо на прикладі труп Цезаря й промови Марка Антонія, вона пінала, яку політичну спекуляцію можна розвинути над поквітченням трупом забитого Мач рацію може й ліберальна західно-європейська демократія, використовуючи цей влочин у своїй боротьбі з місцевими паразитними паростями воєвничого фашизму, щоб довести небезпечку рівного рода диктатур. Але українська політична думка, що перейшла російську керенщину й керенщину свою, українську — часів Центральної Ради, — не має жадної рації й жадного виправдання.

Не треба забувати, що фашисти прийшли до влади після революції, — і то революції настільки популярної, настільки успішної, що її, (яких двадцять, градають убитих в революції сорок мільйонного народу не рахується) — сміливо можна сказати безкровною.

Ми знали другу безкровну революцію, це, власне, була російська революція, яка потім, завдяки большевикам, зробилася найбільш кривавою, яку знала коли історія.

Смію заявити, що італійська комуністична революція, що її привара, чотири роки тому, росла з кожним днем на моїх власних очах, була б ще більш кривавою, як російська революція. Бо до всієї тієї систематичної рівнини, яку приносить в собою соціальний аміст, в Італії треба ще додати палив сонце й вульваричний нестриманий темп-рамент.

Комуністи момент прогавили. Безповоротно прогавили! Фашисти а цього скористали.

Це були й в ті сили, що все стоять в Італії одна проти другої. Інших немає. Всі оті ліберально-демократичні партії, що гвалтують по деяких часописах, мають таку ж саму силу й таке саме значення, як колись, в часи Центральної Ради, соціалісти-федералісти й інше з ними — цебто нічого.

Отже боротьба в Італії проти фашистського режиму — це боротьба за режим комуністичний. Іншої альтернативи немає. Або ті — або другі.

На жаль, ліберально-демократична опозиція, не перейшовши досвід російської й української революцій, цього не розуміє.

За те мусить це добре зрозуміти українська політична думка.

Я певний, що будь Центральною Радою чи така страшно ліберально-демократична, як вона була, не така безсило-інтелігентська, Українка змогла б перемогти більшовицьку навалу. На те служать доказом та сила й витривалість, з якою неорганізовані народні маси ставили опір добре організованій більшовицькій і підвертій чужоземною допомогою реставраційно-монархічній арміям.

Але в нас ніхто не зумів своєчасно, цебто заздалегідь, zorganizувати ті народні маси, що потім так героїчно й так марно крижались трупом рідні поля, бо в нас ніхто не аднав ще собі ясно справи, проти кого треба боротися й у який спосіб. І в той час, як більшовики вже підготовляли збройне повстання й сяли в своїх часописах, візозвах, мітингах тисячі всяких вигадок проти Центральної Ради, проти її міністрів, проти всього українського руху, члени Центральної Ради й українські міністри готові були дивитися на кожного, хто наважився б виступити проти такого стану річей, вимагаючи якись репресивних засобів, як найшкідливішого контр-революціонера й зрадника народної справи. Нікому тоді й у голову не приходило, що коли на твоїх очах насилують натір, не час говорити хороші слова про братерство й добро людськості! Загалом тоді не час говорити, — треба діяти!

А зрештою, треба бути справедливим. І в нас тоді були люди, які могли зробити для України те, що для Італії зробили фашисти — цебто врятувати її від руїни, різанини, голоду й загального збідніння. Це були члени „лівого козацтва“ та Стено Стрільці полковник Євген Кововальда. Але в них не було Муссоліні!... Але українські проводері збачали в них контр-революційну небезпеку...

Бо, повторюю, ніхто не аднав собі ясно справ, де ворог і як його треба бити.

Італійський фашизм знає добре й те й друге! Він борониться й він відборониться!

Промова д-ра Ісабата в Італійському парламенті.

15. листопада 1924

В італійським парламенті присвячено деяку увагу й українській справі. В дискусії над закордонною політикою Італії забрав голос 15. листопада ц. р. відомий прихильник українців д-р Ісабато. Зупиняючись над відношенням Італії до ССРСР, перейшов він до невирішеного українського питання. Зареєструю цю частину промови д-ра Ісабата, не змінюючи ні уживаної ним подкуди фальшиво-географічної номенклатури, ані не вносячи в розгляд тенденції промовця. Продовжуючи свою промову, говорив д-р Ісабато :

.. Тут багато говорилося про італійсько-російський трактат. Думаю, що не буде зайвим звернути невипущу увагу п. міністра закордонних справ на весь комплекс російської ситуації, і особливо на те, що відбувається в південних провінціях. Там консолідуються нові сили, що ось-ось почнуть себе виявляти, — сили, що ведуть до розпаду совєтської Росії. Українські селяни, що мусіли свого часу боронити традиційну зрйбку власність, повстають тепер проти утисків більшовицької влади, яка забирає тепер у них ту малість хліба, яка вродила, щоб зробити країнина, що можуть вивозити закордон ..

Муссоліні. Звідки це вiano ?

Ісабато: З книжки доповідей моїх приятельа.

Муссоліні: Пршліть же їх зараз до мене

Ісабато: Я дуже радо це зроблю, бо вони самі намагалися це зробити ..

Муссоліні. Бу, очевидно, тут іде справа про факти зперед двох років. Це вже застаріле!

Ісабато: Ні, пане міністре!

Муссоліні. Тепер уже ніхто тому не вірить.

Ісабато: В усякому разі досить було б процитувати „Ізвєстия“ зперед кількох днів, які стверджують, що в минулі роки уряд набрав мілью роти сотом тисяч селян, які протестували проти реквізиції хліба, і що більшовицький уряд готовий розпочати знову.

Муссоліні: Де це було ? В Росії ?

Ісабато: Ясно, що в Росії. Отже ми знаходимося перед дуже поважною ситуацією. В усякому разі мене зовсім не збивають уваги п. міністра, бо я можу запевнити, згідно з найпевнішими вістками, що в південній Росії нема жадної перепродукції хліба, і совєтська Росія вивозить тільки той хліб, який вона відкрає силою з рук українських селян, що вже не раз починали повстання. Це настільки правдиво Німеччина, яка після Рапальського договору піднесла барона Мала-шана до найвищих високих місць в міністерстві закордонних справ, тепер ним нехтує.

Муссоліні: Та ні!

Інсабато: Нехтує ним в того часу, коли консули київські й херсонські прислали свої доповіді, і після того, як більші німецькі комерсанти, після дослідів у південній Росії, повернулися в глибоким переконанням, що нічого не можна буде зробити, поки в Україні буде більшовицький режим.

Муссоліні: Але ж на полі міністерства закордонних справ усе виставляється Мадьяр!

Інсабато: Він усе виставляється, але його арешток уже апав (Муссоліні знову перериває промовця). В усякому разі ми згадуємося перед можливістю, — не кажу, безпосередньо близькою, — що в медальському майбутньому селянські маси південної Росії зможуть знайти сили, щоб повстати, тим більше, що національна пропаганда швидко завойовує ґрунт. Це тим більше правдиво, пане міністре, що самі більшовики в Україні мусять визнати українську національність і в останні місяці мусять відкликати всіх московських урядовців, що не змігли розмовляти по-українському. Це знааує, що й більшовики мусять поступатися перед цим рухом, який примушує з ним рахуватися, і який видється, якщо не в революцію, то певно у фактичну незалежність України. Ось чому вважав потрібним слідкувати за цим рухом селянських мас у південній Росії.

Треба також прийняти на увагу те, що відбувається на Балканах. Царамісти в Румунії, стамбулійці в Болгарії, серби, хорвати, чорногорці й селяни Радича намагаються адобути щось у роді балканської федерації. На чолі цього руху, ще досить мало відомого загально, стоїть Радич. Але — що найбільш небезпечно, — це те, що, після невдачі Чехословаччини, ваяти в свої руки керування цим балканським селянським рухом, створивши відомий великий інтернаціонал, вже тепер більшовики хотять його використати, і анову розпочинають свою пропаганду, виявляючи тим самим давні імперіалістичні російські аспірації та відновляючи від новою оденстю старий панславіам, який завро може адарити по Італії. Я гадаю, що було б добре, коли б наш уряд адивився в можливість утворення вільної України, що розіб'є й зничить можливість панславіаіму, в який би формі він не представлявся. Я обстоюю це тим більше, що Франція відновлює свою давню традиційну політику союзу в адиною великою Росією, і недавню Ерію не завагався завагачити, що аказавши у більшовицьких своїх ічоранських союзників.

Треба також відмітити, що перед панславістичною небезпечкою Італія асталася б ізольованою. Дійсно навіть консервативна Англія, — що за традицією повинна б бути проти великої Росії, — Англія, що має всі інтереси для створення незалежності російських овраїв, в цей момент намагається протримати існуючий лад, бо для неї краще мати одну величезну, але хвотичну Росію, аніж незалежну Україну, що агрожуєвала б на Кавказі...

Відмолодження та розбудова Риму.

15. переля 1928

Якщо вам доводилося коли бувати в Римі й якщо б ви приїхали тепер до нього після кількарічної відсутності, — вас чекала б велика несадовізанка: ви не впізнавали б Риму. Власне, ви відчули б те саме, що відчував кожний, віднайшовши свого давнього приятеля після довгих років розлуки: ви знали б, твердо переконано знали б, що перед вами знаходиться таки дійсно колишній ваш приятель і друг, але ви цього вже більш не відчували б. Для вас вже були б чужими й незнайомими й його посмішка, й погляд втомлених очей, і вморшки, що побігли густою сіткою повід очима, проклали глибокі борозни на лобі й коло вуст, як знак переживань, в яких ви вже не брали ніякої участі. І — що найголовніше — самий спосіб думання й вислову видавався б вам уже цілком новим і незвичайним ..

Те саме ви відчули б певно тепер і в Римі. З тією хіба різницею, що давній ваш приятель сильно постарів і згорбився, а Рим — помолодшав і виморстився. . Він розвісився, розкинувся далеко поза свої давні межі. На сході, навкруги давньої Святої Гори, славної на весь світ тим, що до неї віддалилися з Риму в 495 р. до РХр. 4000 плебей, сповінуючи одну з перших соціальних революцій Європи і покидаючи римських шляхетних патриція на призволяще, ще три роки тому вільно попасали римські бики з довжелезкими рогами. Ще три роки тому, купів мелянхольйних туристів, оглядаючи цих биків і миршаву траву на невеличкому горбку, що вшався назвою всесвітньоювідомої Святої Гори, сумно перекомувалися в релігійності річей і розмірів, бо на тій Святій Горі, не тільки 4000 революційних плебей було напевно дуже тісно, але й півтисячі було б, мабуть, не дуже просторо... Тепер, тут виросло цілком нове місто гармезьких, невеличких, майже виключно триповерхових будинків з такими ж невеличкими, але дуже привабливими садочками. Четта-Джардіно: Місто-Сад! Це — царство урядовця. Уряд відпустив на збування цього міста величезні кредити, допомагає, як тільки міг, найшвидшому влаштуванню й упорядкуванню вулиць, вод, електричності, трамвая — і тепер ця, ще так недавно пустельна місцевість живе повним життям великого модерного передмістя столиці. Б'ють тут водограти, функціонують кінематографи і краньки, ходять трамвай й автобуси, й коло новеньких, свіжо пофарбованих кав'ярень уже гомонить галасливий натовп.

На паночі, за Тибром, на тих м'яких полях, де великий римський анкатор Цезиннат, у простоті свого характеру й звичаї, власноручно орав колінь власну землю, ще роки тридцять тому стояло, як оповідають, кілька мізерних будівель, що їх майже шороку заливав водою Тибр. За останні десятиліття там виросло одне з найбільш модерних передмість, під назвою Праті, з прегарними широкими вулицями, обсадженими деревами, та прикрашеними квітниками й водогроями. Величезні шестиповерхові палаци з гарними фасадами, прегарні просторі

дерква, широкі розлогі майдани, величезні храмиці з багатими вітринами і навіть уже деякі монументи надають красі цьому новому передмістю. І тільки воєність по будинках та сильні тумани зморою, а парюта літом нагадують, що ці місця були ще не так давно в безпосередній залежності від настроїв приверделаного Тибру. Найбільші зміни відбулися тут за останніх п'ять років. Не помилюся, коли скажу, що половинна Праті вкросла саме за цей останній час. Місто розрослося в цьому напрямку на кілька кілометрів, досягаючи вже найвище Марійської гори, де, в жовтні цього року, в роковини фашистівського походу на Рим, буде поставлено величезний моноліт з карарського мармору на честь Муссоліні. Тут поширостали головним чином так звані кооперативні будинки урядовців різних міністерств. І тут уряд вклав великі капітали, допомагаючи будуванню та визнаючи довготермінові кредити. Вулиці й майдани відповідають найостаннішій вимогам урбаністия, помешкання в будинках — найостаннішому слову зручності, гігієни й краси. Варто особливо відмітити цілком нову площу — „п'яцу“ — Мацціні в П'ї претарній водограєм, а також бульвар „віале“ — Мацціні з хвітинками поміж двома дорогами для автомобілів.

Велику увагу присвячується на садження дерев та впорядкування все нових і нових парків та громадських садів. Ще не так давно, окрім величезного парку вілли Борґезе в осередку міста не було садів, де могли б гуляти діти й відпочивати дорослі. Та й парк вілли Борґезе ніччю все залишався замкненой, і в душіні літні ночі римляни не знали іншої можливості рятуватися від безсонної духоти, як тільки вискочувати до піньої години на пішоходах коло кав'ярень. Але тепер, не тільки поширостали нові парки й сади, завжди відчинені для громадянства, але й парк вілли Борґезе приймає в свої обійми вже й у ночі всіх, хто тих обійнів прагне. Там, на відкритому повітрі повідчнювано танення й кав'ярні з орнестрами та рівними розвагами — співачками, хорани, гімнастами, балетом тощо.

В самому осередку міста, Фашистівський Уряд відкупив з прязатних рук — для влаштування Інтернаціонального Інституту угадіювання швейльного права — віллу Альдобрандани з П'ї мальовничим парком і віддав його в користування римлянам.

На Целію, коло Колізею, поміж дуже бідних і нездорових діляниць міста, відкрито для громадянства чудові сади вілли Маттеї, з чарівними краєвидами і дуже постичними алеями для тих, хто шукає поезій.

По всіх усядах, всі вулиці збираються в дерева й квіти, і вчені садівники не вагаються пересаджувати з корінням навіть величезні дерева. Щоб не перешкоджати вуличному рухові, такі роботи відбуваються головним чином у ночі, і мешканці жодясь вулиці одного гарного ранку мають превиність, прокнившись, знайти в себе перед віном велике велене дерево. Кажж наших старих бабунь шретворюються в мшну діяльність!

Проте, такі експерименти, треба признати, не все проходять щасливо, і одна з найкращих римських вулиць — віа Венето — що була обсаджена претарними гіллястими платанами, простояла весь цей рік

з голими стовбурами дерев. Платани, високі за занадто провінційальні, було порубано, замість них посаджено аристократичні мімови, що ніби більш підходять столичному місту, але не прийнялися, і римський губернатор, що витратив на цю справу добрий мільйончик, одного дня позбувся не тільки провінційальних платанів, але й столичного губернатора.

Найбільшим досягненням уряду в справі поширення й знесення парків треба визнати влаштування цілком нового Величезного парку Славн (вільн Глорі), в якому кожне окреме дерево присвячене пам'яті воєн, що загинув у бою за батьківщину, і носить на таблиці його ім'я.

Плекання патріотизму, любові до рідного, любови героїчної й безумовної, все було й залишається одиєм із головних завдань фашистського уряду. І для того він не шкодує засобів. Побіч з творенням нового Риму, він намагається відтворити славу й значення давнього і пов'язати один і другий єдиною нерозривною ниткою тисячелітньої традиції. Навпроти Капітола, цього серця давнього Риму, де для роки тому брудні, страшні халуни вкривали схил історичної гори, викликаючи глузливі посмішки чужинців, тепер кипить гарячка праці над очищенням її від негідного намулу безісторичних століть. Театр Марцеля вже звільнено цілковито. Цією повелення кількох домів відкрито величезний монументальний Форум Августа із святинищем Марса Переможця, рештками базиліки із прегарною мармуровою підлогою. Ще далі, коло драматичного театру „Аргентина“, де вузька вуличка не давала можливості рухатися взагалі, а підчас виходу з театру зокрема, уряд зніс теж велику дільницю шестиповерхових будинків. Відкривши під ними — несподівано для всіх — аж три добре збережені староримські, ще з часів республіки, храми. Незабаром розлічнуться кілометрові праця над звільненням від будинків і наносної землі величезного простору колишнього Найбільшого Цирку (Циркус Максимус), що зміщав у собі до 300.000 глядачів, а також простороні навкругі мавзолею Імператора Августа, що тепер ще вкритий, майже цілковито, неграбовою масою брудних, незрівнянних будинків, що до них і сонце ніколи не має ані охоти, ані можливості зазирнути... Перед могилою Августа повстане велика гаря площа, як це було зроблено минулого року перед майже цілком наново перебудованим будинком Королівської Опери. Можна було б ще довго перераховувати вислід цієї невичерпної діяльності, що її виявляє фашистський уряд у розбудові своєї столиці, але ж намоволі насувається питання: коли й хто подбає про розбудову нашого Східного Риму?

Поїздка до Неаполя.

10. листопада 1928.

Мисс Аллен, висока, стружка англіяка, з рашучими рухами й енергійною мовою прислала мені погрозного листа:

— „Шановний Пане! Літо кінчається, а вас не видно і не чути. Пишу Вам востаннє — приїдете чи ні?! З Вашою нерішучістю Ви гаєте дорогий час. Я дуже рада була б побачити Вас у себе. Невже всі українці такі нерішучі? Не дурно загалляся Ви так з Вашою державою, що ще досі вона, як зачуваю, в пелюшках, тим часом, як інші вже всіли й постарілися. . .”

Я, розуміється, міг би відповісти, що краще бути здоровою дитиною, повною обіллянок на славне й довге життя, ніж зігнутиєм, довгим дідом, і що на наших розлогих степах наші діди все Гаднан волани і ніколи нікуди не поспішалися, і що зрештою поспіх впливає на здоров'я й може зашкодити, й що. . . Та мало чого міг би я відповісти з точки погляду нашого розважливого та мудрого хуторянина, — але ж на що? Однаково не переконаєш тих англіїців, що самі ніби теж ніколи не спішаються, але й не вагаються, а роблять все так, ніби їм усе давно попереду відоме.

— Де їм нас зрозуміти! — подумав я згірливо

Подумав, махнув рукою, традиційним звичаєм нашої славної хуторянини, і — поїхав.

Взяв я з собою свою стареньку, дуже стареньку н побиту валізку, кинув до неї трохи бязанан, трохи одягу, гостру бритву, без якої в англійському оточенні ніяк не обійдешся, великий чистий зшиток для запису вражінь, яких мало бути безперечно дуже багато, а головню — великий запас доброго настрою й добрих інтенцій і — як вінце сказав — поїхав.

Праворуч від мене біг старий римський акадукут, порозриваний і покалічений, і виводив по синьому небу кривулясті лінії перубутня пригод і негод. Час від часу вибігали мизустрім і швидко знову зникали якісь інші руїни, свідки незначних мені подій, і, скільки бачило око, простягалася аж до обрію пустельна, спалена сонцем Кампанья, багата на макі весною, на малярію літом. Потім повиходили гори — то голі, безраднісі, то вириті садками і білками вілами. В своїй кам'яній вірності, вони товаришуватимуть мені аж до Неаполя, аж поки врізана манівка Везувіа не привабить загальної уваги білястим димом.

У вагоні було чисто й спокійно. Ще два роки тому, італійські потяги визначались серед європейських своїм брудом, тютюновим димом, різном, щільно стороніням, але чисто локальним, пахощам і несподіваними відвідувачам апід подушок від жванюв. Але тепер все те зникло. Кондуктори та залізничні міліція пильно стежать, щоб у переділах, де „заборонено курити“, дійсно ніхто не наважувався порушувати цю заборону, і накладають гострі грош швіі каря на тих, хто ставить черевники на місця для сидіння.

Фашистівський уряд ансунув справу гігієни на перше місце. Вони оздоровляють народ, відносять його життєві сили та відпорність (особливо тут на півдні), і високо здійснює дрістїж влада, хоч би (особливо тут на півдні), і високо здійснює дрістїж влада, хоч би вже ти, що вводить дисциплїну там, де досї кожний почував себе вояком господарем і паном.

Пригадую собі, як мене вражало — в перші часи мого перебування в Італїї — що по ресторанах та тракторїях дуже часто, разом з батьками сидїли й дїти, і разом з ними попивали вино та курили цигарки. Тепер і це заборонено, і ще далї, як цього року, до моїх рук достався цікавий об'їзник, розісланий по всїх відділах юнацьких організацій „Балїла", що відповідали б більш-менш більшовицьким комсомолом, але з цілком іншим напрямком морального й національного виховання. Завважено, — читав я в тому об'їзнику, — що деякі Балїли курили цигарки в громадських місцях. Звертаємо увагу панів керівницїв, що курення цигарок законом Балїлан заборонено, і тому тих хто цей закон переступає, треба суворо карати, по-перше, як злочинцїв супроти дисциплїни, а по-друге, як злочинцїв супроти народу, якому залежить на їхньому здоров'ї. Бо вони ж — надїя й сила нової Італїї.

Бо Італїя, — сказав Муссолїні, — має бути відновлена й сильна. Для її відновлення затрачуються мільйони. Відновляється все, що тільки може бути відновлене, починаючи від самого уряду, що зобов'язується молодни й новини людям, і кінчаючи на одних залїзницях, де викидаються старі вагони, а на їхнє місце приходять нові, англїйські; де проводиться для них все нові лїнії, а старі сквально електризується, — і то ти скавїшише, що Італїя не має свого вугїлля, втрачає на його купівлю величезні гроші й тому почуває, що вони не звільняться від цієї вугїлляної залежності, мусїть дивитися все з чужих рук.

Для її підсилення пропагуються нові цїлі національної дисциплїни й обов'язку, що мєжують з крайньою відданїстю; пропагуються безоглядну боротьбу проти поширення неомальтїзму, стримується еміграцїю з Італїї, накладаються сильні податки на безженит та бездїтних, виявляється різних заходів для охорони дїтей і материнства. Італїя ще має місце для 10 мільйонів італїйцїв, — сказав Муссолїні, — і ці 10 мільйонів мусять знайтися, щоб Італїя могла відповідно завважити на світових вимогах.

Цї думки почали заводити мене ваддалеко, коли поклик кондуктора: „Монтемассїно!" — примусив мене визирнути з цікавїстю з вікна потягу. Передо мною була невеличка залїзнична станцїя, збова якої виглядала висока гола гора, а на нїї, на самому шпїлі, нїби ге пташини кубельско, примостився, мабуть, ведикий, ага з вїддалї не дуже помітний будинок. Це був один із найславнїших монастирїв Італїї, що його збудував ще в 529 році св. Бенедикт, і що з того часу здобув собі світову славу своїми послугами для розвитку наукових студїй. В ньому ще досї переховується один з найкращїх книгозбїрень Італїї з складом давнїх, дуже рїдких

рукописів. Але мої думки летіли тепер не до тієї бібліотеки, а до якої тисячки українсько-гаалицького старшинства, що перебувала тут свій італійський полон підчас великої європейської війни. Це був один з культурніших українських таборів в Італії, — тут відбувалися театральні українські вистави, де всі ролі, — в тому числі й жіночі, — виконували українські старшини, і на них дуже радо сходилися й італійські старшини. Тут був свій хор, передплачувано книжки й часописи, закладено українську книгозбірню, і національне життя, неважаючи на всі труднощі полону, не завмирало, а все розвивалося. Коли б мати час, хто зна, може й знайшовся б стось із місцевих, що міг би оповісти щось докладніше про тих українців. . .

Але потяг синхнув і — полетів далі.

В Італії існує дуже добрий звичай, що до потягів виносять чешканці поблизьких сіл спеціальні маленькі кошники, контрольовані залізничною міліцією, так звані „честини“, що коштують порівняльно дешево, і де можна знайти звичайно два-три шматки сала з маслом та шинкою, овочі й маленьку пляшечку непоганого місцевого вина. Мої спадорожники купили й собі по кошнику, і, розкритиши його, коженні вважав своїм обов'язком запропонувати присутнім:

— „Чи не була б ваша ласка?“

Прикметою найбільшої невчованости було б починати їсти, без виконання цієї формальности, як зрештою, прикметою мало не такої ж невчованости було б з боку когось з присутніх прийняти запрошення.

Я зауважив цей звичай серед найрізномородніших верств суспільства, але особливо пильно дотримується його простий люд. Пам'ятаю, як, ідучи пішки мальовничою Амальфійською дорогою, що в'ється берегом моря і вважається однією з найбільших принад Італії, я минав робітників, що, перервавши напружену працю, сідали обідати. Побачивши мене, як я виходив зпоза скелі, вони поскидали шапки і запросяли дуже чежно:

— Фавориска, сеньоре! (Призволяйте, пане!)

Запросили до спільного полуденку в потязі дали привід до спільної розмови. Довідувалися, хто я й звідки. Цікавилися нашим господарям. Дивувались територіальним розмірам і кількості населення України й потішали мене фразами з останньої статті Муссоліні про „Кількість як силу“, а я думав: так, це добре — кількість, але я б дуже радо побачив більше якости. І тим часом, як вони захоплювалися круглою цифрою „сорочка мільйонів“ (— „Це стільки, як в Італії!“) і совали мені в руки великі італійські часописи з статтею Муссоліні на першій сторінці, я думав про те, що, в Наддніпрянській Україні народ зовсім не читає часописів, що хоч і писані своєю мовою, не служать власній національній справі, а в Наддністрянській Україні й мільйонів українців неспроможні створити о д и г о свого власного щоденника дійсно євро-

нейського аракжу, що його не сором було б показати чужинцям. . .
Ех, та кідкість! Добре про неї говорити націям, що, неважаючи
на всі спроби відмолоджування, фатально старіються, а нам,
нам би так здалося трохи якості! . . .

І ось я нарешті в Неаполі!

Але тут відразу перше розчарування. Хто не знав і не говорив
про неаполітанський бруд? Усякий порядний турист уважав своїм
обов'язком довго й совісно захоплюватися красою неаполітан-
ської природи, щоб потім так само довго й совісно обурюватися
брудом і нахабством неаполітанських мешканців. Я був пригото-
ваний на найгірше. Але. . . Неаполітанський двірць далеко кращий
і більший за римський. і може бути, що й чистіший. Юрба подо-
рожніх, вишшовши з поїзду, непомітно розтанула в безконечних
залах і переходах. При виході — довгий дацюг готельних при-
служників вигукував назви готелів, але заховувався цілком спо-
кійно й не рвав з рук моєї валізки, як я того ждав. Від двірця дов-
гою вулицею йшла в безконечність низка червоних таксівок, і на
чолі їх стояв поліцай у парадному однострої, слідкуючи, щоб
шофери дотримували черги. Ніодик з них не міг рушити з місця,
поки поліцай не махав йому рукою. Тут я найшов більше ладу й
дисципліни, ніж у Римі. Пізніше я найшов теж більше суворости
та поліційного догляду взагалі. В провінції завжди намагається
довести накази столиці до абсурду, і недурно й у нашій Галичині
деякі священники та єпископи хотять бути більшими католиками,
ніж сам папа римський.

Та ці мої думки мабуть були дуже не до речі, бо зараз же я був
визагороджений за них доброю гулею на лобі — таксівки тут да-
леко нижчі, ніж римські, й я, захоплений новими враженнями, не
розрахував добре їхніх розмірів. Більше я в Неаполі автомобілями
не користувався. Не брав я ані таксівки, ані авто-бусів, ані візників,
— бо й за ті три чверті години, що провів у цій першій таксівці,
добре пізнав всю привабливість неаполітанського бруку. Майже
всі вулиці в Неаполі вимощені величезним камінням або камінними
плитками, і лише в останні часи почали вживати асфальту. Тому
після гладеньких римських вулиць цей переїзд від двірця до ву-
лиці Корачольо, де жила місс Аллен, мені здавалося справжньою
мукою.

Зате тут я відпочив тилом і душою. Автомобіль плавно біг по
асфальту, а око так само плавно бігло по блакитному морі, зачеп-
люючись раз пораз то за біле вітрило, то за маленьку чорну крапку
рибального човка та за деякі гори протидежного берега Неаполі-
танської затоки. День викався напричуд гарний. Блакитне заливала
весь простір і виявляла головну красу італійського півдня та ма-
буть і кожного півдня — красу світла й барв. Як відчувавш тут
силу сонця, цього давнього бога класичного людства! Він дійсно

тріумфував тут, кндав повинні жменями блискучи проміні на радісне море, і воно тремтіло й сяяло під дощем світла. Мимоволі пригадувалися Нерейди, жартівливі німфи моря, з блискучим волоссям і великими задумливими очима, а найбільш — одна з них — Партенопейо, що, піднісши над хвилею своє біле прегарне обличчя й розкішний чарівний бюст, слідувала, як втомлений корабель Одисея складав свої пірвані в довгих мандрівках вітрила, і готувалася розпочати свій привабливий, але такий небезпечний спів морської Сирени.

„Кастель дель Ово“ — сказав мій шофер, і я з цікавістю глянув на те місце, де колись стояло святилище прегарної німфи, а тепер підносилися старі, адмілені мурі середньовічного замку, що служив для модерних неаполітанців військовою в'язницею. Вузька смужка землі в'язала його з землею, формуючи маленький півострів, і навкруги роїлося від рибацьких човнів та невеличких суден під вітрилами. Скільки гинуло їх — у розлючених хвилях — та певно ніхто вже й не згадував на них і про красуню Сирену, що ніби вигублювала давніх моряків. Імя Сирени — Партенопейо — називалось колись і саме місто, але давно вже загинула чарівна Нерейда, пропало й її місто, а замість нього вирросло Нове Місто — Неа-Поліс, або вже по нашому Неаполь.

От ми й приїхали. Обшарпаний хлопець, син портієра, скопив мою валізку і заявив, що він мусить її нести, бо в ліфт не вільно класти валізи. Ліфт для людей, але не для їхніх річей. Але й „люди“ не можуть ним дурно їздити, а мусять платити кожного разу по 20 центів. Таке правило в Неаполі. Проти „правил“ не підеш. Але на всякий випадок я поцікавився знати, чи нема в Неаполі ще якихось цікавих „правил“, і довідався, що є. Наприклад, вихідні брами на вулиці мусять обов'язково замикатися в 12 год. ночі, і можуть бути відімкнені лише в 7 год. ранці. Коли ж ви прийдете на п'ять хвилин пізніше, чи на п'ять хвилин раніше від встановленого терміну, однаково, чи ви мали б увійти чи вийти, мусите платити дві ліри. Не більше й не менше. Все те точно встановлено й вимірено. На все мусить бути дисципліна.

Дисципліна добра річ, особливо, якщо вона встановлюється портієрами! І тут я пізнав ще одну різницю між столицею й провінцією: в Римі портієри вже встигли перейнятися цікавою свідомістю своєї людської особистої гідності і, встановивши з непохитною певністю, що ніч дана людям для спання, повиймали дзвінки з вихідних брам. Ви можете дзвонити й бити в браму, скільки вам забагнеться, ви можете навіть використовувати всі свої природні інструменти, як руки, ноги й навіть голова — приладдя, і всі штуки, які тільки вам під руку підвернуться, — це не може вплинути на портієра, — він воліє поринати у рожевих снах. Тому в Римі всяка абаялива й розважна людина, який не подобається спати десь на вулиці, під гарною, але всеж не дуже затишною пальмою, або в затишному, але дорогому готелі, — припасується ключами. В

Неаполі „професійний“ рух і людська гідність міряться двома ляррами. Не більше й не менше.

Місс Аален зустріла мене дуже привітно, наказвала віднести мої речі до призначеної для мене кімнати й порадила „бути готовим речі до обіду“, до якого покличуть мене за кілька хвилин, на згунг.

Кімната моя виходить просто на море. Відділяє мене від нього лише вулиця та кілька радів нахаданого всланкого каміння, що має захищати вулицю від хвиль розбуханого моря. Але, як я потім довідався, це не дуже захищає, й у великі бурі хвилі досягають майже до самого будинку.

Чекаючи на гонг, я спинився на балконі й обдивився. Навіво бігла вулиця Караччольо, з зеленою гірляндою дерев Національного парку з одного боку й біансучим морем з другого. Далі йшли будинки Єхійської гори над Занком Ово, а ще далі, сторчав Везувій й курив свою вічну лавьку. Просто проти мене бігло море з шумлячих хвиль, але, не добігши, розбивалося об каміння й вкривало їх своїм шумовенням. В далечині підносилися гори, світлі й білісті, як хмарки. І все було таке гарне, таке світле, таке чарівне. Було приємно дивитися, було приємно нічого не думати, віддаватися одним лише вражінням зору. Нерідко вже стверджував, що жадна картина, жадний твір мистецтва не дорівнюють красі природи, бо в кожному найбільш геніальному творі ви знаходите лише шматок життя, лише відбиток його, його концентрацію, яка допомагає вам зрозуміти його, схематизувати, підвести під певні логічні категорії, — але залишає вас поза ним. А тут ви ніби самі входите в пейзаж, ви самі живеєте з ним, вам залишається лише віддатися йому, і він входить у вас через всі шпарки тіла, наповнюватиме вас якоюсь тихою радістю й насолодою, — ви відчуваєте, що все живе навкруги вас і що ви живеєте разом із всім.

Але ось і гонг.

За напівкруглим столом я знайшов уже господиню й трьох незнайомих мені осіб, ім'я котрих я так само не розібрав, як вони певно не зрозуміли мого Ці формальності знайомлення. . .

Та за кілька хвилин ми вже всі розмовляли, немов давно знайомі. Розмова точилася жвава й цікава.

Я спитав мою гарну господиню, чим власне відзначається Неаполь від інших міст Італії.

Вона, починаючи биі довгі слагетті порошок пармського сиру, відповіла, посміхаючись.

Просторинню й кількістю населення.

— І тільки?

— Везувієм і морем. . . Але ні, моря подостала й в інших містах. . . Я ж вам писала що ви спізнаетесь. Все характерне зникла

з Неаполлю з конним роком, і тепер вже мабуть все остаточно зникло

Я сидів, трохи збентежений.

— Місс Аллен занадто песнімістична, — вступив у розмову мій сусід, італієць з молодим енергійним лицем, — дещо характерне залишилося ще в Неаполлю, а те, що зникло, не варте навіть й жалю.

— Ви гадаєте? . . . Значить, вам не шкода того Неаполлю, що колись увесь співав, починаючи від Марджелліни аж до св. Мартина Не шкода того Неаполлю, що безжурно проводив свої дні в „дольче фар віенте“, вигріваючись на сонці, що чарував око своїми мальовничими кутками, з низкою кольорової білизни, розвішаної на мотузках, простягнутих між будинками, з купами наліводягнєсової, а то й цілком голої, бронзової від сонця дівчорі, з шини коровани й козани, яких водили по вулицях, і при першій вашій просьбі, гут же й дошли, обділяючи вас теплим молоком. . . Не шкода вам за цим?

— Ні, не шкода, — відповів той. — Спин й тепер можете почувти, тільки вже не в устах безголосого або крикливого, галасливого голубіпаки, що й не зміє й не може співати, і не на вулицях, а в устах професіоналів, в спеціальних на те призначених помешканнях. . .

— Цивілізація . . . вихопився сарказм.

— Так, цивілізація! . . . А вам все хотілось б, щоб ми були для нас якимось голими, мальовничими дикунами! . . . Щоб ми жили в якихось темних, вогких помешканнях, куди й сонце не заглядає, і де не так давно ще разом з людьми були ці ваші улюблені корови й кози, залишаючи свої сліди . . . Пробачте. . . Ні, я безкошечно радий, що кіпчачеться цей сором, що ваші земляки не будуть більше співитися коло остерій, слідуючи з захопленням, як наш народ їсть макарони пальцями й вичісує своїх дітей на порозі дому, або й просто на вулиці. . . Це все скінчилося! . . . І бодай ніколи не верталося! Але багато дечого й залишилося. От, наприклад, освічені музикни беруть участь в композиції й конкурсі пісень.

— Ну, розуміється! і замість типової неаполітанської, народньої пісні, що чарувала цілий світ, створюють цілі потоки нових музичних фокстротів, дарма що на неаполітанському діалекті. . .

— Та що з того. . . ? Ввесь світ тепер під фокстротами, чому ж нам триматися іншого?

— А тому, що ви втрачаєте своє істотне, своє найбільш характерне, народне, калічите душу народню. . .

— Метаморфозн психіки! . . . Для душі ми відкриваємо нові школи, віддаємо для них прегарні будинки. . . Вводимо знову значання релігії. . . Підтримуємо народні свята, як от св. Януарія. Ви ж знаєте, цього року оце вперше за часів об'єднання Італії, урядові інституції цього дня були зачинені.

— Страшний поступ!

— Я не кажу — поступ, але ж виказую, що не все характерне зникло.

— Вибачте, сказав я, скориставшись моментом, коли мій сусід приправляв дуже щедро салату олією — а що ж власне характерне в святі Януарія?

— В святі Януарія? — перепитав той, дивуючись моїй неосвіченості — Св Януарій — це патрон Неаполю. Єпископ, що пострадав за християнську віру в Понциуольському амфітеатрі. Перше його кинули диким звірям, але ті його не торкнулися. Тоді йому відрубали голову, і от тричі на рік його кров, що залишилася на камні в Понциуолі — переховується там у церкві — а також зібрана вірники в пляшку, що переховується в Неаполітанському Соборі з високого порошку перетворюється в ріднину. В усі дні, особливо ж 19. березня, народ збирається в церкву, відбувається Служба Божа, священник виносить дорогоцінку закриту скляну посудину й починає пересертати її на всі боки, закликаючи святого „впливни чудо“. Народ приймає в цьому найживішу участь й вигукує на адресу святого різні молитви й заклання, щоб він „впливни чудо“, — особливо ж велику участь приймають так звані „родичі св. Януарія“, які ніби походять від його родині. Коли святий чомусь бариться і кров не перетворюється в ріднину — що віщує злий врожай — то ці родичі св. Януарія починають його дуже лаяти.

— Не скажу, щоб це дуже підходило до церкви!

— Певно, але ж що зробиш... Наш народ занадто сильно відчуває. Відліміть в нього свято св. Януарія, й його душа дійсно збідніє.

— А я думаю, що це лише забобони. До речі й сама церква не вважає віру в чудо св. Януарія догматичною, і коли я вам тут скажу, що зовсім не вірю в це чудо, яке певно залежить від якогось особливого складу порошку, що, під впливом духоти й нагрітого натовпом повітря, перетворюється в ріднину, — то не зроблю жадного гріха проти віри, і навіть проти католицтва. Тільки мене вражає, що в католицтві є ніби кілька градацій віри, і можна вірити в одне, і не вірити в друге. Я цього року теж була на святі св. Януарія і досить таки інтерв'юла в натовпі, в якому не можна було й ворохнутися. Ці фанатичні червоні лиця... ці постійні оплески, коли кров св. Януарія нарешті розірідилася... Це все відбувалося в каплиці св. Януарія, а одночасно саме напроти неї в каплиці св. Реституті, в тому ж самому соборі відбувалася реґулярна Служба Божа, і там було певно народу, який відносився до цього байдуже до того, що робилося в каплиці св. Януарія... Хоча там відбувалося чудо!... Це мене дуже вразило... Це були ніби два різні світи!

Маєте режію! Церква не визнає за „чудом св. Януарія“ догматичности, і це свято залишається головно народним. Неаполітанське має гаричу кров, баринсті й пристрасні концепції, і приймає лише

ту віру, яка промовляє палко й пристрасно його чуттям, головою через зорові враження. Ви ніде не побачите таких страшних Розп'яття Христа, з таким бідним покрученим тілом, з такими кривавими, до неможливості реалістичними ранами, і з страдницьким лицем, як у Неаполі. Зразок одного такого розп'яття ви певне побачите в Соборі, але ще більш страшні й вражаючі ви могли б побачити в маленьких передмістях, дійсно народних, церквах.

— Але ж тут нема нічого характерного для Неаполю! Таке саме ви знайдете і в Сіцілії, і в Апулії, гадаю й в самому Римі, та мабуть і в Іспанії — в усіх південних містах. Ні, для мене Неаполь був характерний, коли він увесь співав; коли по ньому ходили корови й кози; коли чорномазі „скупниці“ — як тут називають вуличних дітей, так обсідали чужинця, що він не мав іншого ритуалу, як тільки кинутися в обійми трохи менш напастливого візника; коли майже всі вулиці були увішані кольоровою білзною, коли якийсь робітник, заробивши 10 лір зранку, всю решту дня проводив в „дольче фар нієнте“, бо він вже, новля, заробив собі все, скільки йому було треба й іншого не потребував — коли по вулицях носили маленькі театрики маріонеток, із славнозвісною Пульчинелею.

— От за Пульчинелею дійсно шкода — згоднася маршлі італіць. Але на що підтримувати штучно те, що має однакову смерті? Пульчинеля більш не відповідає народньому смакові. Чи ви може претендуєте законсервувати народній смак? Народ наш живе, а жити значить — головне рухатися, діяти, і наш народ рухатється, відкидає старе, хапається за нове, може бути в чомусь і помиляється, може бути відкидає щось, за чим шкодуватиме, але — він живе! Він не хоче консервуватися в кристалізовані традиційних формах, він задихається в них, він рветься до світа, до чистого повітря, він — творить щось нове, Він живе!

— Отже, нехай живе життя! — сказала господиня, і встала з стільця, даючи знати, що обід скінчився.

— Так, нехай живе життя! Нехай живе рух! Нехай живе діяльність! Повірте мені, що ми ще далеко не старі, і ми ще створимо собі новий світ . .

— І нову імперію? .

— І нову імперію!

Папа виходять з добровільної в'язниці.

12. лютого 1929.

Спринський день. Зранку все небо затягується хмарами. Час від часу налітають нестримні бурхливі подуви південного вітру, вогняного і теплого ширюка, що віщує дощ. Але місто набирає святочного вигляду. На вулицях помітно незвичайний рух, трамваї ходять густо прикрашені маленькими пралорцями, а будинки дер-

живних і громадських інституцій зриваються великими прало-рами. Водночас відбуваються приготування до вської вечір-ньої ілюмінації. Юрба народу поспішають всі в одному напрямку, і що ближче до Ватикану, тим народу стає гущіше.

Сьогодні папа має дати своє благословення італійському наро-дові. Сьогодні папа має вийти до римського народу. Подів наближенню ваги! З 1870 року, щоби від дня вступу до Риму іта-лійська війська, що зробили з тодішньої столиці Папської Дер-жави столицею Італійського Королівства, ні один папа не виходив з Ватиканського палацу, ні один папа не давав благословення народові, що терпів над собою узурпатора влади над Римом. Те-перішній Пап XI якільки його було обрано в папи, щоби сім років тому, роблячи виняток із встановленого звичаю, вийшов був на балкон базиліки св. Петра і поблагословив зібрання на площі народ. Те благословення було прийняте як велику новину, але його вислухували, як благословення нового папи усьому сві-тові. Та сьогодні, в перший день свого семирічного ювілею, папа має знову вийти на балкон св. Петра і цього разу його благосо-вення мало бути звернене, як знак прощення й примирення, саме італійському народові. Ватиканський в'язень таки виходив із своєї добровільної в'язниці!

Фашистський уряд осягав цим великий успіх. Один з най-більших державних мужів Італії Крісчі казав колись, що той із мі-ністрів, який розв'яже так зване „Римське питання“, заслужить на назву найбільшого державного діяча Італії. Отже можна собі уявити, як має тепер піднятися авторитет і престиж Муссоліні! Підписанням конкордату з Ватиканом фашистський уряд відразу так зміцнює свої позиції в Італії і за кордоном, чого він не зміг би того зробити ніяким іншим актом.

Ще десять років тому, коли Муссоліні був тільки послан до Парламенту він говорив, звертаючи увагу тодішнього уряду на «Римське питання»:

«— Стверджую, що латинську й імперську традицію Риму пред-ставляє тепер католицизм. Якщо 25 чи 30 років тому, — як казав Монсел, — не можливо було залишатися в Римі, не відчуваючи асоціальної ідеї, то і тепер я думаю і тверджу, що єдина асоціативна ідея, що існує в Римі, це саме та, яку розвивається з Ватикану. Розріст католицизму в усьому світі, поширення його на 400 міль-йонів людв, варто того, щоб і ми, італійці, почали ним цікави-тись.»

Тим часом, у випадках, коли католицькі інтереси бували дещо загрожени, хоч би і в найдавніших колоніях інших суходолів, Ва-тикан, внаслідок відсутності будь-яких дипломатичних зносин між Італією й Ватиканом, звертався за допомогою не до італійського уряду, а до французького, спричинюючись таким чином до збіль-шення авторитету Франції, як оборонявши латинства і католицтво. З розв'язкою „Римського питання“ це все має цікавито змінитися.

З Ватиканського в'язня папа робиться Ватиканським сувереном. Згідно із змістом підписаного вчора й оголошеного сьогодні конкордату, він відмовляється від своєї колишньої столиці — Риму і визнає доконаний факт, що Рим — столиця Італії, задовольняючись невеличкою територією „Ватиканського Міста“, яке матиме всі prerogative суверенної держави. Ця держава має бути дуже невеличка, найменша в світі, але, погоджуючись на обмеження своєї територіальної влади, папа надзвичайно поширює свій духовний авторитет. Рим, як осередок католицького світу й місце перебування Христового Намісника, визнається за Святе Місто, і фашистський уряд мотиме доглядати, щоб у ньому не було нічого суперечного з цим його новим характером. Цей пункт конкордату, мабуть, відіб'ється на характері вічних танснів та взагалі на характері театральних вистав, а також, мабуть, і на діяльності протестантських (спеціально методистських) установ. Влада папи поширюється на всі установи, зв'язані з релігійним антованням. Релігійний шлюб набирає всіх прав, тим часом як раніше для цивільної влади існував тільки цивільний шлюб. Таким чином, католицтво здобуває в Італії позиції, про які раніше могло лише мріяти.

Не трудно собі уявити, що творитиметься в Римі, коли папа вперше вийде на його вулиці. Вже і тепер всі чекають цього дня з найбільшим зацікавленням і хвилюванням. Вже і тепер зв'язують з ним всякі всякі події. Кажуть, що папа скличе на той день Євхаристичний Собор, перерваний подіями 1870. року; коронуватиме Італійського короля залізною короною Лонгобардів, що переховується в Монці; проголосить єдність церков... Рим повний розмовами, згадками, спогадами... Останнім сувереном, якого коронував папа, був Наполеон I. Ніхто не знає напевно, як воно фактично буде, але всі певні, що для Риму відкривається нова, незвичайна й цікава сторінка життя.

Тим часом, від одинадятої години ранку Аде дощ. Безперестанний. Неблаганний. Але римляни, по одній й трупці, під парасольками і в непромокальних плащах поспішають на площу св. Петра. Хто не може піти особисто, летить туди бодай думкою. Вибираюсь і я...

Знаходжу площу перед ватиканською базилікою забитою наголовом. Люди підраховують, що коло 50.000 народу пройшло до середини, а 200.000 залишилось на площі. Над кожною головою стирчить парасолька, і вся площа має фантастичний вигляд величезного паросту чорних грнів.

За десять років життя в Римі я ніколи не бачив папського прапору, а тепер ось він — біложовтий — має за вітром, поруч з італійським триколірним.

— Зранку, — каже хтось коло мене, — папський прапор вже мав на нашому Міністерстві Закордонних Справ, а потім почав він поволі з'являтися й на інших міністерствах та громадських уста-

новах... А в старих італійських палацах повинставали ще ті давні.

З часу проголошення Риму столицею Італії, римське насліддя різко було поділялося на два дійсно ворожі табори — „білих“ і „чорних“. „Білі“, величезна більшість, — прихильники короля „чорні“ — партія папи, як суверена Риму. Чорні не визнавали білих. Забороняли всяке спілкування з ними, не казучи вже про шлюби чи приятелювання. Скільки трагедій відігралося на цьому ґрунті! З часом така ворожнеча поволі затиралася, зникла, але принциповий поділ, особливо в аристократії, дотримався до останніх днів. Деякі князівські родини, зачинивши в 1870 році двері своїм палацям для будьяких товариських принтів, так ніколи їх більше й не відчиняли. До них належав і найбільший та найбагатший з князів Кольонна, що сьогодні вперше за 59 років відчиняє знову свої тиші залі для офіційного прийому.

Тимчасом дощ для та мочить всіх без милосердя, і чинило шаро, зачувши вистріл гармати, що сповіщає південь, вважало за краще поспішитися додому, щоб склянкою доброго вина й тарілкою гарячих макаронів, попередити можливий напад інфлюєнзи чи грипу, яка і в Римі, як деінде, щодня кладе людей до ліжка. Але на їх місце приходять все нові люди.

В натовпі йдуть жваві дискусії з приводу „примирення“, кожний підносить заслуги Муссоліні, і тільки одна якась бідна жінка, яку можна було прийняти й за дрібну торговку, і за прачку — або, як би сказали на Радянській Україні, взагалі за представницю дрібної буржуазії, — заважала похмуро: ... а я вам кажу, що нема нічого тут доброго. Життя все дорожчає... І буде дорожчати!... Бач, плати йому тепер гроші! А хто ці гроші дасть?... З нас же візьмуть! ...

І вона подивилась на всіх, ніби запитуючи. Але їй ніхто не відповів. Ніби всім зробилося ніяково... Дехто почав говорити про щось інше, а дехто пішов собі далі.

Але ось в останньому вікні залів у папському палаці з'явилась постать гвардійця (швейцарця) в характерній формі жовтоблакитних кольорів (і чому Мікель Анджельо, малюючи цю форму, вибрав саме такі кольори?) Його поява видалася для всіх присутніх добрим знаком, як поява білого димку по скінченні конкляву.

Але час біжить, а папа не з'являється. Тільки денсколи пробігає чутка, хто зна відки й від кого, що папа вже йде... ось іде... і митові негайно починає тиснутися до банкірки, щоб бачити краще, щоб схопити в усій своїй величі й незвичайності вигляд благословенного папи. Нарешті о дванадцятій з половиною схоплюється ніби буря: „Папа! Папа! Хай живе папа!“ Кричить вся площа. Кричать кожний камінь, кожний куточок, бо на кожному каміні й в кожному куточку знаходиться чимсь роз'явлена наща й тисячі рук, що нахають дустками, капсаюками, пальцями. „Хай живе папа!“

Де кілька папських камердинерів відчиняє вікна середнього баалкону на фасаді св. Петра й спиняються в нутках його; там у глибині більше відчувається, ніж помічається рух кардиналів і достоїнників, що попереджують папу. І — настає тиша. Велика несподівана тиша. Ніби всі серця спинилися в тужливій метерплячці. Здалеку доноситься приглушені звуки музики, яка грає папський гимн. Італійські війська, застигають на „струнко“, і віддають честь зброєю. На балконі з'являється папа.

Він у червоній мантилі й капелюсі. Спиняється на хвилину й дивиться на розбурхане море людських голів і парасольок.

„Папа! Папа! Хай живе Папа!“ — Семінаристи, священники, молоді католики, багато з простого народу схилив коліна на мокрому від дощу камені. Папа простягає руки й зводить їх хрестом на груди в символічному, містичному обнятті, потім зводить руки до кущи, здіймає очі до неба в короткій німій молитві, тричі повторює благословення, і потім ніби піддаючись непереможному, сердечному поривові, здіймає капелюха й вимахує ним у повітрі. Потім швидко зникає, ніби тікаючи від занадто сильних переживань. Тимчасом цей рух папи, це привітання капелюхом, в якому швидко виявляється в папі справжній італієць, викликало новий вибух ентузіазму, — і довго ще після того, як папа зник у темряві за вікнами, в натовпі жваво коментували цей його рух і діялися своїми враженнями.

Дощ не переставав. У п'ятій годині мала відбутися маніфестація перед Квіринальським палацом короля, але певно майже ніхто з тих, що мов на площі св. Петра не візьме в ній участі. Короля кожний мав нагаду стільки разів бачити й чути, і стільки разів вітати його в соняшний день, що в дощ можна пересидіти вдома.

Культ роднин.

6. січня 1830.

... Тоді саме родився Христос

У глибині темряві довгої зимової ночі на небі сяяв зорь, а в захистку невідомої стайні народився Христос.

Ніхто не мав тоді ні часу, ні цікавості слідувати точно за часом — й жадна рука не записала ззаду старовинної книжки, — як то водилося в нас, в Україні, — точно дату, годину й хвилину того святого народження.

Тимчасом, у сучасному Римі закоринилося глибоке переконання, що це було опівночі, і тому опівночі побожна юрба заповнює вулиці, поспішаючись на месу до церкви Св. Марії Великої, де перевозуються рештки Христових ясел.

Може бути, що вони мають рацію: ніч мала доходити до свого кульмінаційного пункту, коли народився Христос: інакше його народження не мало б такого великого значення й не викликало б такої потрібної уваги.

Занадто вже довго людина блукала напوماцьки, шукаючи світла, і в марних пошукуваннях знаходила лише щораз гущішу темряву. Серце стискалося від пожадливої туги, а в душі народилася жахлива ніч, в бідній, незнаній стайні, на сіні народився Христос.

Ви можете собі уявити просту селянську стайню давніх примітивних часів у бідній примітивній Палестині? — Голі чотири стіни, брудна долівка, подертий, теплий дах. Звичайна собі бідна стайня.

І в нас, в Україні, панує тепер жахлива, темна ніч. І там люди кидуються напوماцьки, шукаючи за світлом, задихаючись під навалюю кошмарів, неймовірних примар. . . І там ніч добігає до свого кульмінаційного пункту. . . І там має ось-ось вдарити дванадцята година. . . І той, що має народитися, народиться, як Христос — серед голих чотирьох стін, у хаті з брудною долівкою, серед обшарпаного люду. Жуватимуть свою жуйку волі, і дворовий собака, з торішніми реп'яхами в хвості, заглядатиме в дерев'яну коліску. . .

Але бракуватиме екстатичний віслох. . . Бо віслох — порода півдня.

Сучасний італієць забув уже про бідну стайню. Занадто любиться він у розкошах кольорів, у пишності барвистих одягів, мармурових падач. І тому, відіюваючи в національних „презепіях“ давню містерію, не хоче миритися, народитися, як Христос — серед голих чотирьох стін, у хаті з брудною долівкою, серед обшарпаного люду. Жуватимуть свою жуйку волі, і дворовий собака, з торішніми реп'яхами в хвості, заглядатиме в дерев'яну коліску. . .

„Презепі“, чи по нашому — „ясла“, вважаються в Італії національними італійським значаєм, так само як „ялинка“ — національним німецьким.

Не будемо тут оповідати історію італійських презепі, що в усякому разі походять з часів, далеко раніших під Франческа Аснз'якко, який поставив намет, увів до нього вола й ослика, уставив гарненько ясла зо свіжим залишним сіном і чекав, повний палкої віри, що Господь пішав йому святе Немовлятко. Завважимо лише що з давніших часів ця тема викликала надхнення у більших і менших артистів й презепієне мистецтво досягло в наш час найвищого розвитку, особливо в Неаполі та Сіцилії, де італійський народ особливо захоплюється релігійною плястикою, що промовляє до його чуття, чаруючи очі.

Одні час почав був ширитися і в Італії звичай німецької ялинки, але фашисти починають вперто пропагувати необхідність ліквідувати давній італійський звичай, і кожна більш-менш офіційна установа намагається зробити якмога краще „презепію“. Деякі з них дійсно являються вже справжніми творами мистецтва. Не будемо згадувати традиційних, що прикрашають денки церков в Римі, як напр. церкву „св. Марія ін Арачелі“ на Капітолі (про неї я був писав кілька років тому для віденської покійної „Воли“), але не можемо обійти мовчанкою те презепію, що його зробило

Римське Мунципальне Дополяворо, — установа не релігійна, не церковна, але наскрізь цивільна, до того ж, — що для нас особливо цікаво, — напів урядова. Це презепію зробив різьбар Сальвадор Берліні, і воно складається з 620 фігурок, які рухаються відповідно до спеціально наставленого годинникарського механізму. Все презепію займає просторинь у 180 кв. метрів й включає в себе найрізноманітніші групи, починаючи від іздців на давніх римських двоколісцятках до писарів Августа, що мали зробити перепис у Святій Землі. Тут і слони, що на них подорожували королі-магн, і римські фортеці, і чотири піраміди, і свята печера в египетському штибі, і янголи, і звірі, і люди. Тут і жінки, що доять корови, і отари овець, що вертають з далеких гір, і ковалі та інші майстри, що працюють по всіх майстернях... І все це живе й все це рухається...

На дитячу душу такі презепіи мусять робити дійсно незатерте враження, і образ Святої Роднини в довгі різдвяні ночі нераз стає якимсь перед очима людей, що встigli відійти й від церкви й від релігії, але ніколи не зможуть відійти від спогадів далекого дитинства. Німецька ялинка в цьому відношенні робить на дитину чужливо ще більше враження, бо, тоді як у католицькому презепі дитина лише споглядає й пасивно віддається чарам мистецтва та техніки, в німецькій ялинці — що й більш доступна й простіша — дитина приймає найжвавішу участь, бавлячись навкруги неї й зберігаючи на старість спогадн про тихі родинні радощі, про любе зелене дерево, про палаючі свічечки, про Діда Мороза й про багато-багато приємних несподіванок. У різдвяному святі й тут і там у дитячих душах плакається культ Роднини й Хатнього вогнища. В абстрактному протестантизмі він нічим не конкретизується, але просякає собою напоєне любов'ю повітря, в конкретному католицизмі він явно фігурує й представляється в трьох головних фігурах презепіа.

Італійський фашизм звертає особливу увагу на цю соціальну функцію різдвяного свята. І тимчасом як більшовики в своєму божевільні руйнують родину й разом з нею все те, що прив'язує дитину до родинн, руйнують традиції, що збагачують душу поезією давнього досвіду й своїх власних недавніх спогадів, фашисти винаходять усіх можливих засобів для зміцнення родинн, як органічної фундаментальної клітини, що з їх сполучення складається великий організм святої Батьківщини. Культ Різдва й презепіа для них перш за все культ родинн, дітей й материнства, і недурно неаполітанський часовис „Маттіно“, що саме перейшов під безпосередню керну секретаря фашистівської партії А. Тураті, пише: „Кожне святкування християнського Різдва набирає непомітного виразу душі Нації“, і трохи далі: „Цей день в'яжеться в нас з обожанням культу родинн, як органічної клітини Батьківщини“ (25. XII. 1929).

Італійська психіка ніколи не могла примиритися з думкою, що

щоб може бути, як у англосаків, німців та почасти й слов'ян — лише значимим і простим контрактом погодження матеріальних інтересів, спілкою двох симпатизуючих собі осіб для товариства й взаємної допомоги в важкій життєвій боротьбі. Для італійця створення родина верш за все акт релігійний, і тому вічний й нерозривний, що не піддається дальшим пертракціям й підлягає релігійним та моральним законам виконання взятого на себе обов'язку до кінця. При всяких обставинах, при всяких змінах настрою й смку одружених осіб!

Молодь у владі.

22. січня 1930.

В Італії, як відомо, революційний фашистський рух пройшов під гаслом „Влада молоді“, і дійсно величезна більшість командних місць опинилася, після приходу фашистів до влади, в руках людей від 25 до 45 літ, людей з сильними енергійними рухами, густим, як колпач сина, волоссям, і міцними білими зубами. Дивно було бачити італійцям що молодь на тих місцях, що адавна належала сивоволосим, або й лисим дідусям з беззубими ротами, похилою спиною й третячими руками. У нас, в Україні, без жадних гасел і принципових постанов про перевагу молодости над старістю, і просто внаслідок цілковитого браку інтелектуального українського складу, що хотіли б безкорисно служити справі національної революції, — теж чимало командних місць зняли безумні студенти головно ссерівської віри, і це в великій мірі спричинилося потім до обвинувачення цієї молоді в провалі революції. Проте, приклад фашистської революції показав наочно, що справа була не в молоді, а в загальній неправильній політї напрямній лінії, що саме виходила від старшого громадянства й мала привести до демократично-соціалістичного ладу.

Ось вже скоро 8 років, як в Італії стоїть у владі енергійна молодь. Вісім років — невеликий час. Молодь однак успіла вже виконувати кілька разів, що він і фашизм мусить „довго існувати“ для того, щоб мати час перевести цілковиту революцію в душі нових ідей. „Довго існувати“ — це може довести й до старости. І тому в останні часи в італійській пресі знялася сильна полеміка з приводу „молодох“ і „старших“. Заговорили старі бюрократи, досвідчені державні діячі, — заговорили старі фалінги більш і менш „поважних“, які віддавна почували своє незадоволення з приводу замало енергійного відмолоджування державного організму й апарату. Вигукнулося, розуміється, й молоді. Не будемо наводити аргументів одні тих, одні других. Хіба ми не знаємо й не чули певний акорд, що ним Секретаріат Партії поклав край всім дальшим полемікам:

„фашистівський Режим, — каже офіційне повідомлення, — му- сить й на далі залишитися режимом Молодих — оскільки це буде можливо. Наприклад, поміж кандидатами тридцяти й сорока літ, при рівності заслуг і прав, перевагу віддаватиметься тим, що ма- ють 30 років“

Повідомлення, сказав би я, має характер літійського рішення: „при рівності заслуг і прав...“ Натурально, що провідники й ідео- логи фашизму завжди матимуть більше „заслуг і прав“. Це дає можливість „існувати довго“.

Але всежтаки насовується питання наслідства: Фашизм має про- довжувати своє існування не лише в особах теперішніх його про- відників, але й в наступних генераціях. Тому теж такі офіційне повідомлення звертає особливу увагу на відповідне виховання цієї італійської молоді, з якої, шляхом природнього підбору, має вийти новий заступ майбутніх керівників фашистівської Італії. Для того мають служити організації: „Балілі“, до якої мають обов'яз- ково вступити всі учні вищих шкіл, „Авангардистів“ — для серед- ньошкільників, та окремо університетські групи. Поруч з підготов- ленням молоді в цих загальних організаціях, — йде підготовка го- ловно у воєнних та спортових організаціях, де молодь має бути „рішуче скерована на практикування у гієрархічному житті: полі- тичному, адміністративному, синдикалістичному, журналістичному, кооперативному, шкільному і т.д., без всяких дурних заздощів та забобонних страхів. В суворому іспиті життя менш здатні мусять унасти, а більш здатні будуть поволі підноситися на все вищі місця командування й відповідальности“

І нарешті останній пункт: „Молоді, більш від інших, мусять вміти користися, для того, щоб придбати право, чи скоріше — обов'язок командування; вони більш від других мають вміти нава- жуватися“

Коритися й наважуватися. Два термини, що ніби один одного виключають, але це лише „лібі“. Бо користися це — обов'язок кож- ного в рамках організації, в межах одержаного наказу; наважувати- ся — обов'язок кожного поза наказами із своєї власної ініція- тиви, на свою совість й ризиком, але відповідно до ухваленної загаль- ної лінії. Бо тим молодь і цінна в революційних чи передреволю- ційний часах, що вона вміє й хоче „наважуватися“ там, де старість володіє, сидючи тихо — „вичікувати“. Молодість, у відміну до ста- рости, має невичерпані скарби бурхливої ініціативи, того все одно- значного духа, що про нього ми згадували. В часі мирного будо- вання спокійного життя, після бурхливих років революційної ак- тивности, коли виявляє чисто психологічна необхідність відпо- тивання на останньому здобутому етапі, старість має всі права й ра- чуні: свинитися над уже здобутим й його зберігти, — але в часі, коли ще нічого не досягнуто й нічого ще не здобуто, коли вима- гається найбільшого напруження всіх активних сил, таж всього

суспільства, як і окремих одиниць, — акція й відповідальність про-
воду мусить перебувати в руках молоді.

Наші молоді завждиють силу різниа хиб і головне — невизна-
вання традицій та безкритичне стремління захопитися за останнє
чуже слово, що вважається за найкраще власне тому, що воно
„останнє“ Але ця хибя зовсім не виключна властивість нашої
молоді, вона характерна для всякої молоді, що має душу по-
стійно відкрити для всіх вражень й почувань. Треба лише вко-
вати заходів, щоб ця молодь змалечку жила нашим націона-
льним життям, одержувала яконайбільше наших національних
вражень, переймалася нашими національними почуваннями.
Та наша молодь, що перейшла нашу революцію й нашу війну,
в тому власне й відзначається від старшого покоління, що
вона має вже свої національні традиції, що вона їх міцно три-
мається й не хоче продати за жадні компроміси. Тим часом, як
старше наше покоління, як галицьке, так і особливо наддніпрян-
ське, підчас найменших невдач, кидалося на всі боки, шукаючи за
спасенням чужим „словом“ і за чужою „традиційною“ дружбою,
— молодь, що вироста й виховалася в постійній боротьбі за ту
Україну, ні перед ким не хоче вибачитися й ні з яким „традицій-
ним“ другом не хоче й не може пертракувати. Вона зберегла й
згуртувала свою віру й з віри тієї зробила незломну зброю

Організація молоді в Італії.

30. квітня 1930.

Вчора вранці, мабуть, весело було сонцю гратися в гомінких
водограях П'яци дель Пополо; весело було виблискувати на ви-
соких хрестах П' трьох стареньких костелів; весело було заглядати
в тисячі молодих, здорових, усміхнених облич, що заповнювали
й просторінь по самі береги, залиті сусідні вулиці і, вузьенькими
біндами зигзакуватих доріжок, здіймалися в гору аж до самих
герас кучерявого Панчо. Маляли по вітру прапори, гриміли орне-
стри, і в повітрі був той характерний гамір і гомін, що супрово-
дить в Італії кожну громадську прилюдну церемонію.

А церемонія, хоч і проста формою, була проте незвичайно ці-
кава своїм символічним і політичним змістом: тисячі молодиків,
що перешли аж 18 років, мали вступити з лав „авангардизму“ до
лаз фашизму й міліції. Водночас з Римом подібні церемонії мали
відбутися по всіх інших італійських містах і містечках. 110 тисяч
„балів“ мали стати авангардистами і 90 тисяч авангардистів мали
стати фашистами.

Балів. . . Авангардисти. . . Фашисти. . . Ось ніби три східці на
драбині фізичної та політичної дозрілості. Баліван — це хлопці
від 8 до 14 років, організовані в усіх Італії в одній великій ор-
ганізації, що знаходиться під контролею та керуванням уряду й

парті. Авангардисти — це вже парубки від 14 до 18 років, і як кожний баліла стає у відповідному часі авангардистом, так кожний авангардист стає у свій час автоматично фашистом. Кожний? .. Так, кожний, хто не зробив чогось понижуючого національну та людську гідність.

Назва „баліла“ походить від імені одного 14-літнього генуєнського хлопця, що перед 80 роками кинув перший камінь в австрійців-гнобителів рідного краю — і тим дав гасло до всенароднього повстання проти Австрії. Отже назва „баліли“ викликає в уяві кожного хлопця образ маленького національного героя й закликає до такого ж самого національного героїзму. Назва „авангардисти“ вказує на них, що „йдуть попереду“, вказує на перше завдання молоді — в усіх ідейних рухах йти попереду. Ім'я фашистів вказує на те єднання, що має в нації в обличчі ворога. Звучить це все просто й зрозуміло. А як порожньо й мертво звучать відповідні назви в російських більшовиків, що не менше від фашистів звертають свою увагу на молодь — „комсомольці“... Іди, дошукуйся змісту цієї штучної, відірваної від життя назви!

Фашистівська молодь виховується в розумінні своїх обов'язків — щодо себе (загартування характеру та моральний й інтелектуальний розвиток), до своєї родини (пошана й служливість: без дозволу батьків ніхто не може вступити у ці фашистівські організації), до своєї релігії (побожиство: при кожному „леґіоні“ є свій, визначений згорн сьнященник), до своєї нації (дисципліна й саможертвенність).

Як баліли, так і авангардисти поділені на леґіони, з яких кожний має три когорти, кожна когорта — три центурії, кожна центурія три маніпули, а ця остання три віддали по 11 осіб в кожному. Все це давні римські військові назви, що вказують й на головну ціль цих організацій — підготовлення воїнів для охорони Батьківщини й режиму.

Дійсно, коли хлопець від восьми років починає „бавитися в зонка“, але з кожним роком все поважніше й все свідоміше, коли кожної неділі рік, укулі з такими ж як він хлопцями, відбуває різні гімнастичні вправи, віддається спортові, відбуває під доглядом довідчених керівників прешікаві екскурсії то в гори, то на море, то в різні культурні осередки, при чім нерідко має проводити не одну й не дві ночі просто під відкритим небом, — зрештою в Італії до- йому з'ясовують й штовкачують у голову й в серце фашистівські національні ідеали — то можна бути певним, що через десять років він вступить в партію й в міліцію переконаним і завзятим фашистом, сміливим і відданим вояком. Не треба забувати, що в усіх цих організаціях незвичайно високо підноситься почуття особистої й товариської честі. Кожному балілі й авангардистові ставлять в обов'язок нести послання поміч в усіх тих випадках, коли воно може бути потрібна. І ми знаємо маленьких балілі, що служать

об'єктом гордошів й стимулом героїзму для своїх маленьких товаришів

Вступ до цих організацій молоді добровільний й навіть, як ми зазначили, обставлений деякими формальностями: дозвіл батьків, моральна незап'ятованість ітд. А проте з тими організаціями для молоді зв'язано стільки дійсно принадного й корисного, що, як показує вчорашнє свято, майже вся італійська молодь бере в них участь, забезпечуючи тим фашистській партії приплив усе нових і нових здисциплінованих сил

Муссоліні якось сказав: „Мені байдуже до старшого покоління: хай доживає свій вік афашистами й навіть антифашистами; мене цікавить забутийне й тому мусимо працювати над молоддю, над підлітками й дітьми. . .“

Поруч з хлоп'ячими організаціями молоді — баллами та авангардистами, існують подібні дівочі організації, — „маленьких італійок“ — від 6 до 12 років, і „молодих італійок“ від 13 до 18 років

Дня 6 січня 1926 р Велика Рада Фашистів заборонила дальший вступ до партії всім тим, що до того часу не виявили ще своїх фашистських почувань, обмежуючи поповнення партії молоддю з лав авангардистів та молодих італійок. З того часу відбулося вже три такі жабора молоді. Вчора відбувся четвертий.

Нараз гамір і гомін на Площі дель Пополо уривається. Тричі прозвучали сурни: з'явився Муссоліні. Вийшов на трибуну й немов буря зірваний оклики: „Дуче! Дуче!“ Вся молодь зриває з голови свої накриття, вимахує ними в повітрі, вимахує прапорцями, мушкетами, кинджалами, — всім, що попадається під руку й можна піднести в повітря. Муссоліні вітає по римському — права рука вперед й вгору — всміхається, потім знову грає труба й знову мовчанка. Тиша. Хтось виголошує голосно, що аж далеко чути: „Зараз я читатиму формулу присяги, задля якої вас сюди візвано. Увага! „Присягаю коритись безумовно приказам дуче й служити фашистській революції“ Чи ви присягаєте?“ — І знову підноситься вгору, високо в повітря понад головами, все, що має можливість чи нагоду піднятися — мушкети, прапорці, кинджали — і ціла площа кричить: „Присягаю!“ Б'ють барабани й знову крик: „Дуче! Дуче!“ Муссоліні відповідає по римському й знову тиша.

З двох найближчих до трибуни Муссоліні відділів виходить один озброєний фашист і один незброєний авангардист. Фашист дає авангардистові свій мушкет і, в ім'я Муссоліні, обіймає й цілує рекрута, що робиться його товаришем у майбутній боротьбі. Знову барабани, знову крик маси, знову поздоровлення Муссоліні і — символічний обряд закінчений: у фашистську партію вливається нова гаряча кров.

Льотерійна гаречка.

В житті Італії льотерія відіграє величезну роль. Досить сказати, що вона приносить державній скарбниці поважну суму грошей. Так у 1928. р. вона дала скарбові 527 мільйонів лірів, з яких 400 мільйонів було чистого прибутку. Приймаючи, що Італія має 10 мільйонів населення, кожний італівець платить річно пересічно 10 лірів на льотерію. Це податок, що його ще перед фашистськими часами деякі газети звали: „податком на дурнів". Та значіння податку не вичерпується самим її фінансовим впливом на стан скарбу. Льотерія відіграє величезну роль і в житті італійських громадян і родин.

Кажуть, що щастя сліпе. Дуже можливо, але для пристрасних гравців, що кожного тижня чекають з нетерплячкою суботнішого оповіщення вислідів державної льотерії, воно не тільки сліпе, але й глухе. Глухе в такій мірі, що навіть не чує зворушливих закликів і молитов усіх тих, що в непереможному бажанні раптового багатства, — не маючи у своєму розпорядженні ніякого дядька з Америки — звертаються з палкою вірою до крамничок льотерії й ждуть, що ось-ось те дурне щастя наосліп впаде просто так на них.

Треба сказати, що ці крамнички льотерії ніби так і зроблені, щоб викликати бажання позмагатися за своєю незавидною долею. Подумайте собі справа йде лиш про три числа! Звичайнісінькі собі три числа, які тут же з минулого тижня висять рядком і ніби запрошують постав лише кілька лірів, і матимеш сотки тисяч. За три числа! Розуміється, ці три числа, поставлені поруч, можуть уявляти з себе чийсь жарт, досить невдалий, але можуть бути також справжніми ключами до кати тієї сліпої й глухої бабусі, що до неї так важко достукатися. Ця ж справа полягає в тому, щоб вони зробили одну лише річ, найпростішу в світі: вийшли у найближчу суботу з льотерійної урни. Це ж так просто. .

А між тим — нічогосінько!

Ці три числа, як соромливі дівчата, ховаються десь в куточку, і тим розпалюють жагу своїх пристрасних прихильників. Існують такі „терни" (так зветься в Італії комбінація з трьох чисел, що на неї найбільше ставлять; комбінація з двох чисел — „амбо" — входить досить часто, але вона мало дає, а „кватерні" — з чотирьох чисел — що дає колосальні гроші, внаслідок своєї виключності, мало кого спокушає), що, не вважаючи на свою діловитість „левність", не виходять на світ Божий ось вже кілька років! Але „левність" впертий прихильник їх не зраджує, вони ж бо „левні". „Левність" впертив залежить не від їх точного й невідмінного виходу в найближчу суботу, але від твердої віри гравця, що вони не можуть не вийти. Віра — що регулює світ, і що зрушує гори з місця, правдивіше ніж споконвіку, це єдина справжня зброя гравця, — зброя, що він перемагає нею й свої власні постійні розчарування, і глузування сусідів, і недобрі погляди родичів.

Подумайте тільки: існує більше шансів, — як хтось вигравав, — бути убитим від грому, аніж виграти одно терно. А проте... ніхто не вірить, що саме його аварить грім, але майже всі надіються виграти. О, суперечності людської психіки!

Хто був у Римі, той певно пам'ятає височенні мармурові сходи на Капітолійській горі, що ведуть до церкви св. Марії іні Арачеллі. Їх перенесли сюди з Квіриналу, підчас перебування пап у Авіньйоні, як вотивний дарунок Мадонні за рятунок від чорної смерті (1348), — єдиний приклад громадських робіт тих часів. Сходи ці складаються з 124 мармурових досить крутих східців. Отже, як зазначають, ще до недавня можна було бачити вночі жінок із народу, що навколїшках, шепочучи молитву, лізли по цих сходах на саму гору. Проте, не думайте, щоб вони робили це з побожності чи з запалу суворого аскетизму. Власне аскетизм тут входив якнайменше в гру, бо ця сврагла душа жадала від свого „подвигу“ не врятування від пекла чи відпущення гріхів, — для того в Римі існують інші способи, — але окультного відкриття цілком певного „терна“

Може бути, що перед лицем такого наївного забобону ви витнете лише посмішку жалю й співчуття до „подвигу“, — хто зна, які потаємні причини примушують так пожадливо хотіти раптового шастя. Але ваша посмішка певно зникла б, коли б ви, темної ночі, заблукавши випадково до пустельної вулиці св. Івана Усікновенного, помітили інших жінок, що, простягнувшись перед порогом церкви, закликали відкрити їм три фатальні числа. — Знаєте кого? Мандрівні душі тих покараних на горло бідолах, що, в часи папського панування, знаходили в підземеллях церковного кіостру місце вічного спокою після бурхливого короткого життя.

Цей заклик до душ покараних на горло мав включати цілу низку чарівних засобів: опівночі відчитати „Киріє елейзон“, потім відчитати по черзі одну за другою „Аве Марія“ тринадцяти Мадоннам, назвати ім'я трьох вохків-магів, що принесли Христу Немовляті дари з Сходу, вийти з хати, не слухаючи нікого, і піти просто до св. Івана Усікновенного, щоб прочитати „Де Профундіс“ душі останнього повішеного...

Ще віршиши засобом вважалося в старовину потримати в руках мотуз, що служив катові для його страшної операції, — але тепер цих мотузів немає, бо від давня вже в Італії знесено кару на горло, а останнім часам хоч і відновлено, для найбільших провин, то проте закон ще не мав свого припоровлення, окрім одного випадку, коли розстріляно небезпечного убійника. Фатальні числа або відкриваються відразу, або за посередництвом різних матеріальних річей, які всі мають своє цифрове значення в особливих складених на те казбалістичних словниках, що мають велике поширення в народі.

Розуміється, найкраще й найвірніше ставити ті числа, що їх часописці побачать у сні, такі чісні-ясні, що сумнівів ніяких немає-

Хто мав щастя, бачити в сні якісь числа, не тратить даремно часу, і — вдосвіта — біжать чим швидше до крамнички, вривається за-саланий в середину, кидається до продавця лотерійних значків і з тремтінням у голосі й тугою на серці слідкує, щоб рука продавця не схибила й написала непомилно фатальні числа... Буває йноді, що зачароване число, якась вісімнадцятка, в останню хвилину, чомусь зашпортається, відхилиться й пропустить наперед, скажімо, двадцять вісімку, — цей обмін цемностей трапляється в царстві лотерійних чисел, — тоді продавцеві загрожує бурхлива сцена, і мури крамниці ледви витримують ливну горячих слів, лементувань, прокльонів. Дістанеться й урядові, що... Проте, ні! Діставалося раніше, — тепер уряду воліють краще не чіпати...

Або звертаються до якогось славного черця, який вміє добре відгадувати числа й розуміється на кабалістиці. Але й з ними треба бути обережними. Бо йноді вони, як найде на них добра хвилина, днів — скільки людей обсіплять золотим дощем, а другим разом — нікого! Треба вміти поводитися з таким черцем, зробитись йому великим приятелем, а як ні — сховати його до себе в льох і тримати, аж поки не скаже дійсно добрих чисел... Але з цим останнім способом тепер усе трудніше... Особливо після конкордату.

В останні два тижні прогрімів на всю Італію дон Ніколя сакрестан (дяк) церкви Франьетто Монфорте, коло Неаполю, який зумів дійсно вгадати кілька чисел. Часописи, навіть гані, як „Кор'єре делла Сера“, не могли пройти мовчки повз цей факт, бо він закладко характеризує інтелектуальний стан народу, що, в тиснях промислово-економічної кризи, рається до способів легкого збагачення. Досить сказати, що цей сакрестан мусів проголосити в часописах, що він нікому не даватиме більше чисел.

І мав, бідний, рацію: подумайте, — він став отримувати щодня по 2.000 листів (словами: дві тисячі). Тим часом, бідоваха, сам для себе не зумів ще вгадати ані одного терна!

Мікеле Б'янкі.

16. лютого 1930.

Помер Мікеле Б'янкі.

І вся Італія, після днів свят і барвистої радості вбирається в чорну жалобу.

Помер один із найближчих співробітників Муссоліні, один з його найперших співдумців, один із найдавніших, — але не найстарших, — фашистів. Як і сам Муссоліні, Мікеле Б'янкі походив із лав соціалістичної партії й свого часу відіграв значну роль в синдикалістичних організаціях на півдні Італії. Були це тоді ще золоті часи італійського соціалізму, ланного далекої вірн, молодої енергії й високого ідеалізму, — часи, які можна б назвати словом

одного сучасника „апостольськими“, стільки було в них тоді апостольської чистоти, далекої від усяких виборчих розрахунків, від усякого особистого кар'єризму, і — особливо — від усяких пізніших впливів несхвбних московських пап, що дуже швидко розложили італійський соціалізм, — перше морально, а потім — і політично-організаційно.

Уже тоді відчувалося в повітрі потребу якогось відновлення, якогось припливу нових творчих сил, але ніхто не міг ще тоді накреслити й навіть уявити собі яким саме шляхом мало піти те відновлення. Все ж і тоді в молодому синдикалісті, в його завзятих, палких промовах відчувалося те характеристичне, що стало від знакомю всіх головних фашистівських промовирів: відчувалась гаряча віра, що знаходила вислів у підвищеній, нестримній енергії. Тому в дуже скорому часі, ми бачимо його на чолі редакції органу незалежних синдикалістичних груп, що носить многозначну назву: „Акціоне“ — „Чин“.

Побув у Австрії, де в Триєсті, тоді ще австрійському, він редагував на італійській мові часопис „Іль Пікколо“, загострило в ньому почуття національної приналежності, і тому ж у перші часи великої європейської війни, коли Італія дотримувала ще суворої нейтральності, він, разом з Муссоліні і другим лідером італійських синдикалістів, Корідоні, починає палко агітувати за інтервенцією, що мала з одного боку перевести в життя давню мрію італійських соборників про приднання до Італії австрійських земель, заселених італійським населенням, а головне — перевести те моральне об'єднання в лоні самої Італії, що мало б закінчити довгий процес творення італійської нації.

Бо в дійсності, перед великою європейською війною й навіть більше аж до часів фашизму, існувала італійська держава, але існували також великі сумніви щодо існування італійської нації.

Не треба забувати, що Італія досягла свого об'єднання тільки в 1870. р., і що її населення складається з населення окремих італійських держав, незвичайно відмінних своїм етнічним складом, своєю мовою й своїм політичним попереднім досвідом. Не треба забувати, що перед приходом фашистів до влади, існували в Італії аж з окремі банкові інститути — Банк італійський, Банк неаполітанський й Банк сіцилійський, — пережитки фінансових монополій друкувати гроші, які мали відмінний вигляд і папір, і навіть різно розцінювалися на закордонних біржах Різні італійські провінції говорять ще й досі тиними відмінними мовами, що п'ємонтець не розуміє ні сіцилійця ні сардинця, римляни не розуміють больоніца, і налябрійці цілком губляться у Венеції чи Генуї. Ще досі, самі Італії на дві частини: Рим і країна на північ — Європа, а все, що на південь — варварство. У різних інституціях досить якогось сіцилійцви з'являтися на „командних висотах“, як поволі всі інші

носади починають заповнюватися теж сіцилійцями, а всі інші мусять зникати. Це звалось, — і досі навіть зветься — „сіцилійська каморра“.

Італійці подорожують дуже мало. Не мають вони тієї праги до пізнання вічно нового, що гонить по світу англосаксів, — та і стая комунікації, — особливо на півдні, — і цілком особливе відношення до жінки, яка в південних частинах Італії не може виходити на вулицю без відповідного супроводу — матері, служниці, брата чи нареченого, — все це сприяло психологічне злиття та взаємне пізнання окремих етнічних відломків італійської нації й породжувало вічну боротьбу місцевих патріотизмів, провінціалізмів, „непотизмів“, тощо. . . Ідея „Великої Батьківщини“, всім спільної й єдиної, підмінювалася ідеями маленьких „батьківщин“, вузькими куточків обмеженої території без ширших обривів та інтересів.

Не дурно провідною ідеєю всіх італійських патріотів недавніх часів була невідчлнчна потреба прискорення темпу поширення дійсної національної свідомості про приналежність до одної, всім спільної великої нації.

В думці патріотичних інтервентистів з часів великої війни, власне таку роль й мала відіграти війна, що в ній всі душі зливаються в одному спільному змаганні до побороення зовнішнього ворога: „Ми — проголошували італійські футуристи, попередники фашизму — співаємо гимни патріотизмові, співаємо гимни мілітаризмові, оспівуємо війну, як єдину ригієну світа, чудову світку ентузіязму й душевної величі, шляхотку купіль героїзму, що без неї народи засипають у прокислому егоїзмові, в економічному кар'єризмі, в розм'ягченні мозку й волі“.

Як відомо, футуристи й майбутні фашисти — Муссоліні, Б'янкї, Корідонї, довгою низкою демонстрацій, маніфестацій, мітингів, часописних статей, досягли свого: Італія вступила в війну, і великі пропагатори інтервенції пішли на війну добровольцями. Корідонї склав там своє життя, Муссоліні ледви вийшов живим, після довгих місяців шпитального вилежування, але Б'янкї був щасливіший й навіть неповоранений, увійшов до редакції „Пополо д'Італія“, часопису, що став героєм нового фашистівського слова, яке мало привести до дійсного, остаточного, духового оформлення італійської нації:

„В жовтні 1860. р., — говорив пізніше Муссоліні в 1929. р. з приводу підписання Лятеранського пакту з Ватиканом, — в жовтні 1860. р. сповнилося об'єднання нашої нації. Скільки вже разів переводили ми те об'єднання! 1870. р. здавалось, ніби зроблено це остаточню й повно, — а потім ми помітили, що в 1918. р. залішилося чимало роботи на тій самій дорозі“.

У цій праці творення нації північний романьолоць Муссоліні й південний каландрієць Б'янкї пішли одноозгідно й успішно. Перше, південний секретар фашистівської партії, потім як член квадримавірату як секретар фашистівської партії, потім як міністр внутрішніх справ, підчас походу на Рим в 1922. р., потім як міністр внутрішніх справ,

міністр громадських робіт, член великої ради, Мікеле Б'янкі привертнув головну увагу справі знищення південного партикуляризму, зближення, через поліпшення комунікації, півдня до спільних джерел Італійської культури, і чимало спричинився до дійсного відкриття національної свідомості в дніх місцевостях рідної Калабрії.

В січні 1930. р в Неаполі відбувся конгрес Промисловости Півдня Італії і на ньому міністр корпорацій Боттай зазначив:

„Всі ми теж взнаємо, що так зв. „південне питання“ переможне, залишило зраду, потонуло в „італійському питанні“, єдиному, всім спільному, що обіймає всі питання від Альп аж до найдальших закутків наших південних берегів. „Південне питання“ народилося з бюрократичного незрозуміння між Півднем і Північчю, яке виявилось власне в самий момент об'єднання Італії. Думали тоді об'єднати її адміністративними заходами та бюрократичними протоколами... Ми, фашисти, перенесли проблему створення національної єдності з чисто адміністративного та бюрократичного ґрунту на ґрунт моральний, соціальний й економічний... Можна сказати, що аж до 1922. р. контраст між Півднем і Північчю залишався нестерпим. Але з другого боку, не дурно, похід на Рим почався з Неаполя, бо як верше об'єднання Італії пішло з півночі, то друге пішло з півдня, ніби ми мали тим викласти світові окремішій і спільний характер нашої раси, наших людей і нашої долі“

Головним пропагатором і одним з перших апостолів походу на Рим був власне Б'янкі, який, як один із чотирьох квадрантів, і проводив тим походом.

Мікеле Б'янкі скосила у сорок сьомому році життя важка хвороба запалення шлунка. І вся Італія, в свідомості важкої втрати, відгук сьогодні чорну жалобу.

„Тоді, що мали б замір післати квіти на ґрун покійного, просять звертати увагу на гроші на добродійні справи в Калабрії.“ Викеток зробили лише для вінка від короля й від Голови Уряду

Апостолом діла квітів не треба.

Саме в день смерті Б'янкі приїхав до Риму канцлер Шобер, представник нової Австрії, — не тієї, що спеціальним декретом вислав була пропагатора Італійської соборности в Триєсту за австрійські кордони, а тієї, що, — переможена, — визнала Італійську соборність й перейшла з давньою традицією антиіталійської політики, що її перейняла тепер від неї Югославія, прислала Шобера, просити Італію про дружбу й поміч.

Шобер відідав тіло Б'янкі, виставлене в палляццо Літторіо (офіційна палата партії), і віддав шану, простоявши кілька хвилин в побожній молитві.

У повороні походу Шобер, поруч з Муссоліні, провів півдня тіло з „Палляццо Літторіо“ до станції, звідки тіло мали відвезти до рідної землі.

Прогулянка до Вітербо.

L

— Що ж, поїдете зо мною до Вітербо? — запитав мене д-р Бомбичаний римський хірург і мій великий приятель.

Вітербо? Старе і як кажуть, прецікаве та прегарне місто, колись осередок етрусської культури, (коли Вітербо було навіть ще не Вітербо, з Суррина) а потім римська колонія під назвою Вікус Ельбії, що згадується вже від VIII. століття, ще до часів нашого Володимира Сятого, під своїм теперішнім іменням „Каструм Вітербі“? Дезндерій, король лангобардів, — пам'ятаєте, гна диких варварів, що визначалися предовгими бородами й оригінальним звичаєм фарбувати волосся в зелений барву, — змігши в 773. р. вітербські мурн, щоб зробити з них базу своєї навади на Рим, — але потім роздумався. В часи Карла Великого Вітербо увійшло в число земель, що їх франки надали Папському Престолові, і коли в XII. ст., поміж папами й римлянами почалися великі поважні сварки, Вітербо не раз служило захистом для пап і так, в 1145 — 46. рр. папа Євген III. мусів ховатися там від римлян і точа римляни обложили місто, та вітербці не піддалися. В 1164 р. імператор Барбароса призначив Вітербо місцем осідку антипапи Паскала III, і в 1167 р. користувався його мізницею в війні проти бунтованих римлян. В 1200. р. на Вітербо, як на осідок єретичних патарнів, що повстали проти розкішного життя тодішнього католицького духовенства, впала папська знатна, і вітербське військо було розбите в бою з папськими військами, але в 1210. р. воно в свою чергу розбило військо імператора Оттона I., і втримало нову війну з римлянами. В XIII. ст. Вітербо робиться папською резиденцією. Тут жинє і помер папа Олександр IV. (1257—61), тут було обрано й короновано його наступника Урбана IV. Тут жинє також папа Клементій IV. (1266—68), що завдав провалу лавзату війни проти імперії Гогенштауфів. Тут же було обрано папу Григорія X. (1271 р.) і тут же жинє і помер папа Андріан V. (1276. р.) Після його смерті в Вітербо, на великий бурхливому конклаві було обрано Івана XXI., що збудував собі тут павслаичку відлу, але так нещавило, що на слідуючий рік підлога проваллася, і разом з нею і папа. Тоді було обрано на папу Миколу III., що жинє в Вітербо до самої смерті (1280 р.). З нового конклаву в наслідок різних інтриг, виїшов папою Марцін IV., француз. Вражені в своїй патріотичних почуваннях — вітербці пробіглися силоміць до собору, де відбувалися засідання конклаву і заарештували двох кардиналів. Новий папа відлучив Іх від церкви, і на протязі 86 років ні один папа не заглядав до Іх від церкви, і в тих часів Вітербо вже ніколи не був папською столицею.

Отже, чи я хочу побачити Вітербо? Ще б пак! З дорогою душею. Скільки спогадів, скільки історій!

— Значить, завтра в восьмій рані . .

І в восьмій рані, в неділю 10 березня, автомобіль д-ра Бонді, на крилах не так вітру, як бенаміної есенції, мчався з Риму до Вітербо (дев'ятдесят кілометрів)

Ранок був чудовий. Один з тих чудових весняних ранків, коли всі речі, ніби напоскі шастям світла. Ближчі горби й далекі гори були ніби вкриті прозорим серпанком, що тремтів під подихом свіжого вітру. Гостре повітря аривалося в квадратні діри спущених автомобільних вікон, і легкі надібно впливалися п'яною радістю. Ранішнє повітря — яка насолода!

Автомобіль летів по давній римській дорозі — вія Кассія, і від часу до часу око чіплялося за зжісі руїни червоноїстої цегли, за середньовічні башти та староримські надгробники й саркофаги. Давні римляни мали звичай ховати своїх покійників вадоам доріг, що збігалися зо всіх сторін до Риму, і робили з них справжні музеї скульптурного мистецтва та родинних пагіятов.

За яку чверть години ми добігли до Сторти. — кілька брудних хатинок, складених з почорнілого від старости каменю.

В п'яльці часи, — пояснює мій італійський приятель, — тут знали коней папської пошти, і атоматські пасажирі спочивали від жахливого стану дороги . .

— Але, ради Бога, скільки ж часу треба було папській пошті, щоб доїхати до Сторти?

— П'ятори, дві години . .

— ?!

Ось вам справжній поступ! Коли за чверть години добігавши до міста і довідуєшся, що двадцять—тридцять років тому, на що й саму подорож треба було аж дві години, мимоволі усміхаєшся і не хочеш вірити в дійсність минулого, сучасне ж видається таким натуральним, таким необхідним. таким, зрештою, простим і зрозумілим. Людина завжди мала, вродовиж цієї своєї історії, двоє нерозривних ворогів — Простір і Час. Простір розкидав перед нею безконечні степи та рівнини, перерізував їх непрохідними горами, всіма густими лісами, простягав безконечні моря, океани. Час з кожною хвилиною відривав шматки дорогого минулого, проходив невидимий, завдаючи нестерпні рани, вкорочував молодість, уривав життя і — кляв між народами й далекими землями свою величезну незвану просторюнь.

І ось поволі вороги піддаються. Сміливі утвори людського духу —автомобілі й залізничі вагони, пароплави на морях та літаки у повітрі — починають вкшати простір в усіх його виглядах і з ними нищатья й невидима просторюнь часу: чверть години замість цілих двох! . .

А наше lato все їсть дорогу, пожаданно вбирає в себе безконечно сіру бинду і зараз же залишає її позад себе. Ми — в Римській Кампанії, тій славновісній Кампанії, що оточує з усіх боків Рим на десятки кілометрів і приваблює мистців і поетів всього

світу своєю безнадійною пустельністю, своєю хворобливістю і якоюсь особливою млою в повітрі, що від вечір набирає рідких незрівняних барв і нюансів. В часи Плінія вона була вкрита садами, прегарними віллами, перерізана струмочками та річачками. У високій траві випасалися отари овець, ходили величезні стада товару, і по залитих сонцем горбах хвилювалися пишні ниви. . . Потім прийшло середньовіччя. Прийшли варвари із степів Далекого Сходу. Чисельні водопроводи, що приносили воду для мільйонного населення Риму і його околиць, були порозбивані, і вода почала залити низькі місця, застоювалася на глинястому ґрунті — і породила страшну малярію. Населення вмирало або гинуло в постійних війнах, і Римська Кампанія з пишного саду давніх римлян перетворилася в справжню пустелю. Письменники минулого століття від'їжджаючи до Риму, на десятки кілометрів не бачили ані одної живої душі, ані хати, ані дерева. Лише порозбивані нурні мальовничих водопроводів бігли кудись безконечно у сіру віддаль, та під вітром шелестіла пожовкла трава.

Прецікавий аразок тих спустошень, що їх зазнала Римська Кампанія від малярії, дає нам давня Остія, яка в імператорські часи нараховувала до 80 тисяч населення, а її передмістя доходили майже до самого Риму. Тепер римські археологи розкопали це давнє місто, з його вулицями, ринками, храмами, — ніби другі Помпеї. Тільки ці нові Помпеї не були залиті раптово лавою та присипані вулканічним попелом, — лише поволі, на протязі довгих століть, присипив їх вітер піском та звичайною курявою.

В останні роки, Римська Кампанія починає губити свій пустельний вигляд. Висрта боротьба уряду з малярією, шляхом осушення низьких болотяних місць, шляхом засаджування евкаліптових дерев, що як раніше думали, проганяли малярійних комарів, шляхом використовування всіх більш-менш здорових місць для поселення працюючих селян, — починає давати свої наслідки. На зустріч нашому авті досить часто попадалися високі двоколісні вози з пантажем і без його і дуже часто в них були вприкриті, замість мулів і звичайних віслюків прегарні воли з величезними й гострими рогами.

— Це типова порода воли Римської Кампанії, — пояснював нам доктор, — таких рогів ви не знайдете більш ніде в цілій Італії. . . рештки якоїсь дуже давньої азійської іміграції. В сусідній Тосканії ви побачите вже цілком іншаку породу, — на більш високонх ногах і з рогами, що найменше давні, а то й тринчі коротшани.

Ми з цікавістю приглядалися. Одного разу зустріли й зразок тосканської породи. Наші українські воли, без сумніву, ближчі до воли римських, ніж тосканських, але гадаю, і їх роги далеко не доходять цих римських розмірів. Гарна й сильна порода!

II.

Дорога наша починає помітно підноситись в гору, краєвид робиться все більш різноманітним, все більше хвилястим.

Далеко ззаду на обрії видно смугу Альпійських гір, — колишню давнього Риму, лівіше — гори Сабинські з Тиволі, колишнім зиску давнього Риму, лівіше — гори Сабинські з Тиволі, колишнім Тибуром, другим римським суперником, підбитим під ноги Ще зівіше і ближче до нас добігають вже паростки Альп з високим Чиміном, що відділює нас від Вітербо. Американський автомобіль мого приятеля легко біжить по асфальтовій дорозі, — одному з останніх здобутків фашистської дорожної політики, що в цій фашистській уряд йде за дункою Капура: „Коли добра сітка шляхів покриває цілий півострів від Торина до Венеції, і від Мілана до Неаполя, його різні частки населення, що досі себе взаємно ненавидять, нехтують або не знають, будуть примушені до взаємного пізнання, до зацяття, до співробітництва в будівництві єдиної Італії. Тоді забудуть вони свої провінційальні суперництва і піднесуться, в загальному поринки, до спільної національної свідомості. Історія всіх часів вказує, що відновлення економічне, інтелектуальне й моральне будь-якого народу залежить перш за все від вільного розвитку його національності“ (в травні 1946 р.).

Простягнена рука лікаря перервала мої думки, і в ледви стримався від крику захоплення. Ми знаходилися майже на маківці Чиміна, і ліворуч від нас простягалася прегарне озеро, з порізаними високими берегами і з високою, стіжковою горою, вкритою лісом.

— Озеро Віко, — пояснив лікар, — в старовину називалося Чимінським. Латинські письменники, як Цицерон, Страбон, Сервій, зв'язували його походження з ім'ям Геракла: В тутешніх лісах, говорили вони, перебували славнозвісні німфи Мелісса й Амалтея, що свого часу на острові Креті виховували були немовлятка Зевеса, пізнішого сина богів. Славний грецький герой, — що, як відомо, був одним з найбільших туристів свого часу, — з'явився одного разу до них із візитом, з мисликами Чиміна захотіли скористатися з цієї нагоди, щоб перевірити оповідання про освітнені ним світові чемпіонати сили. Геракл, якому ці маленькі провінційальні вspan>вспіли добре в'їстися в печінки, своєю настирливістю, схопив дубинку і з пресерда всадив її в землю. Як вист там чимінци коло тієї дубинки не востузялися, сиділа вона в землі так кріпко, ніби коріння впустила. Тимчасом, відвідини скінчилися, ласкаві німфи попрощали свого гостя, і Геракл, вбравши лев'ячу шкіру на голову, — як то було його звичаєм, — одним махом витяг дубинку з землі, почала бити вода, все сильніш та сильніш, аж поки не з'явилася прегарне озеро.

Ясно з цієї легенди, що озеро має вулканічне походження, і гора стіжкової форми — типовий вулкан. Таких озер вулканічного походження в Італії багато і коло Риму найбільш відомі

з них — Альбанське та Немі, що сформувалися в самих тани кра-
терах, як двох великих глибоких чашах. Але озеро Віко далеко
більше за ті два, і більш веселе. Коли дивишся на нього отак з гори,
воно видається зробленим з тієї самої блакиті, що й небо. Блакить,
блакить, всюди блакить! На небі й на землі! Небо світло-блакитне,
найже прозоре і озеро — блакитно-райдужне, незаймане й ніжне,
— а над усім тим — єдине переможне сонце. Варто було спякитися
трохи, увібрати в пожадливі очі розкішний краєвид, залюбитися його
в душі навіки, навіки.

— Блакить небесна, Незаймана Діво,
Ти розпалена, зігріта космічною силою,
Породжуєш сонце на радість людям.

— Хто це?

Мій приятель посміхається:

— Моя власна імпровізація... Хіба ми самі не відчуваємо тут
припалу поезії? Ми мовляв зробилися пантеїстом...

А мені Черешниця пригадувала: „Пташки над дорогою в
крильця біли Риби водами срібло підкидали"... Власне не було
тут жадних пташок, і риб, звісно, з височини кім не побачиш
але в самому повітрі розанто було стільки весняної радості, що
ніби дійсно десь „крильця дзвонили, і срібло водами підкидало“...

Але лікареві треба було поспішатися, — його, раз на два тижні,
чекали у Вітербо хворі для чергових оглядів, — може кому треба
робити й операцію. І — ми поїхали.

Тепер дорога пішла лісом. Деревя стояли ще голі, але в літку
тут має бути прегарно.

— Ви певно дивуетесь, — нараз обернувся до мене мій
приятель, — що я їджу отак що раз до Вітербо. Але бачите, яка
тут краса... А по за тим... Це приносить... У нас така надпродук-
ція лікарів, — як зрештою й взагалі інтелігентів, — що ми мусимо
шукати за клієнтелею там, де вона не може прийти до нас... Вічна
історія про гору й Магомета...

— Алеж ви так страшно обтяжені в місті!

— Дійсно... Мому сказати, що в цьому Римі, яких може два-
дцять хірургів працюють, як я... А тим часом... Ви не можете
собі уявити, скільки грошей з тих, що я отримую, мусять йти до
чужих рук... Конний лікар, що приводить до мене хворого на
операцію, бажає свого відсотку... І денки доходять до втриска
безсоромності... Життя важке! Що поробиш, кожен бореться,
як може...

— Але це ж неможливе... В інтелігентних професіях, щоб один
брав з другого... процент!

На жаль, це так! Раніш з цим боролися наші синдикати. Досить
було, щоб такий факт зробився відомим, як лікареві заборони-
лося практикувати, але тепер самі синдикати примушені дивитися
на це крізь пальці... Ви подумайте: в самому Римі більше двох
тисяч лікарів, — і все це хоче їсти! А тим часом поки хто виб'ється

мобільні заводи влаштовують від часу до часу для рекламування своїх моторів.

Жінки сидять дома. Вранці йдуть до церкви, завжди роєм по двоє, по троє, і майже ніколи — поодинокю. Так само з церкви вертають додому. Жодна поважна дівчина не мішатиметься в натовп, — зрештою їй на це не дозволили б батько та брати, — де занадто запальні парубки могли б дозволити собі занадто сміливі рухи чи вирази. . .

Вітербо зветься „містом гарних жінок та водограїв“.

Щодо ворограїв, то дійсно їх тут сна і багато з них прегарні. Що ж до жіноцтва. . . з вищенаведених причин мені було трудно перевірити. А потім — питання жіночої краси таке безпечне і таке нестале. Жінка завжди була виразом того світу, того оточення, що в ньому жила і це оточення робило з неї зразок свого ідеалу краси. . . Чи Вітербські зразки відповідали моїм ідеалам?

Я бігав очима від вікна до вікна, але не знаходив нічого відповідного. Тимчасом лікар спинив автомобіль на якійсь площі з прегарними палацями, з двома церквами і високою стрункою дзвіницею XV століття.

— Ось ми і в осередку міста, — сказав мені д-р Б., — це площа Пабісциту. А оце — показав він на саркофаг, зроблений досить високо в мур церкви, — саркофаг славнозвісної Галіни.

— Галіни? . . . Галіни? . . . — повторював я, намагаючись пригадати.

— Невжеж ви не знаєте чарівної Галіни? Ось тобі правда в світлі! А тим часом, вона в свій час називалася шостим дивом Вітерба! Я не був би в стані вирахувати вам п'ять інших вітербських див, але певно знаю, що Галіна була „шостим“.

Я мусів признатися, що ніколи до того моменту не чув імення Галіни.

— Це ж тутешня Олена. Пам'ятаєте — з часів Троянської війни? . . . Світова красуня, до якої всі листочком горнулися. Кажуть навіть, що була вона краща від тієї Олени. Але може бути, тут промовляє лише антагонізм до греків, і наша італійська пристрасть доводить, що у нас все краще. Але факт все ж залишається, що Галіна увіковічила в народній пам'яті свою красу, і, як і Олена, викликала небезпечну війну проти міста, що її хоронило. Один римський барон захотів був її схопити, але дістав облизня, і мусів відкати. Тоді обклав місто військом, але вітербці так славно боролися, що він втратив надію опанувати місто. Побіжав піти собі геть, аби лиш Галіна зволила його останнє бажання, аби вона лише вийшла на мури, аби лиш міг він бодай ще раз на неї глянути. Галіна вийшла, але стріла з його лука пробила їй серце.

— Боже, як романтично! Але ж, — стріла. . . Коли ж це було? Це вже заносить на археологію!

— В XII столітті.

STATO

— Коли Андрій Боголюбський руйнував наш Київ за іншу красу — політичну перевагу Відалю перевагу Андрієві Боголюбському. Більше чести руйнувати міста за гарну ідею, як за гарну жінку.

— Про мене — краще їх зовсім не руйнувати! З другого ж боку, там, де можливі такі сильні пристрасті, там можливі й великі ідеї. Ці пристрасті служать вивагом великої сили. Скеруйте цю силу на відповідний шлях — і вона завойує світ. Кривава смерть Люкrecії відповідала шлях — і вона завойує світ. Кривава смерть Люкrecії відповідала шлях — і вона завойує світ. Рим виняв, що в своїй трагедії він може творити великі діла. . . Ті, що воліють смерть собі чи іншим, аніж бачити себе чи тих інших підбитими чужою владою, чужому пануванню, — створені бути панамі в своїй оточенні і римляни були панамі цілого світу. .

— А тепер ви під італійською маркою котили б повторити експеримент?

— Тепер інші часи, — відповів він ухилючись. . . — Ось зайдіть краще до двору цього муніципального палацу. Подивіться, яка краса!

Дійсно. Саме проти нас, вирізблюючись проти білого неба, здійнявся прегарний водограй з двома лезами, що підносили до гори велику чару, повну води, і срібні цівки здіймалися високо в гору та райдужним дощем спадали до долу. По-під низенькими мурами стояли саркофаги з лежачими на них вирізбленими, але вже стертими від часу постатями людей, — типові етрусські саркофаги. А далі, за мурами, за водограєм слався безмежний простір з обрисом якоїсь великої церкви. Просто під нами лежала глибока долина з незвіданими одиноковими деревами, що бігли на гору, як віщі срібносірої мазі; з високими кипарисами, що притискали свої вузлові галузки до гнучкого стовбуру і здіймалися вгору, різьбучи чорними шпалями чисту блакить. Ви не уявляєте собі, скільки краси надають кипариси італійським краєвидам. То не порушені в жерухомім повітрі, вони нагадують нам паломників, що в довгих чорних киреях колись з усіх кінців світу мандрували до Риму і, зачухавши десь дзвін, застигали в мовчазній молитві. То під водихом вітру, плавно полхтують вони своєю маківкою і ніби поважно про щось розмовляють. Недурно в багатьох італійських легендах, їм надавано душу й життя.

Не хотілося рушити з місця, але лікар спшив.

— Маю янше годину вільного часу. І хотів би показати вам головніше.

IV.

Ми пішли вулицею Сан Пелегріно (святого Паломника). Коли хто захоче — не в театрі, і не з книг, і не з ілюстрацій давніх ху-дожників, а в житті — пізнати справжній характер середньовічного міста, раджу йому приїхати до Сан Пелегріно в Вітербо. Ви-

ячі балькончики, що на них ось-ось має з'явитись Джульєта, чекаючи свого Ромео, каміні зовнішні сходи, арки-луки перекінуті через вулицю, потаємні переходи з одного палацу до другого, таємничі п'ятьма, і тіні різних архітектонічних закутків, колонами, портикати... Дайте ще, замість цього яскравого сонця — м'яке місячне світло, і пам почне здаватися, що ви попали в царство, де не владний безжалісний Час; вам здасться смішними і невідповідними ваші м'який капелюх і сірий звичайний одяг. Треба було б оксамиту, мережку на комір, пер на крисаню, шаблюку при боці.

Тоді б може вийшла б і прегарна Галіна в позолотених барвах, шовковою хусткою чорне волосся прикривши.

А власне чи чорне?..

Аджеж й ідеали краси коряться законам попиту, і, — в країні чорнявих, русяве волосся натурально мусить бути в найбільшому попиті. Не дурно Д'Анунціо звертається до однієї своєї героїні (натурально устами героя) з такими словами:

„Твій колір волосся, ввесь вилитий з білого бурштину та п'яного золота, а може й трохи зів'ялої троянди, це колір багатий, могутній-ідеальний...“ Треба визнати, що в мистецтві беруть завжди перевагу русяві: русяві були богині мітологічного Олімпу від Венери до Юнони, від Геби, богині молодості, до Дафни і Лятони; русяві були Грації і Психея, ніжна подруга Купідона, що викликала ревності самої Венери. Пракситель кохався в золотому волосі Фрінк, і золоте ж волосся мали в історії й мистецтві Аспазія, коханка Перікла, і Олена Троянська, Дантова Беатріче і ніжна Лаура Петрарки, Маргеріта Гете і всі героїні Ваґнера; русява була загадкова Джіоконда Леонарда да Вінчі і русявих красунь вибирали для своїх творів Тицін і Рубенс. Твідо Рені й тисячі менших... Аж поки не прийшли нові часи, коли на зміну леґіону русявих і кількох чорнявих (Форнаріна Рафаеля) почали з'являтися жінки з зеленим волоссям, блакитним, фіялковим, сильно-рожевим... Модерні мистці шукають краси не в красі, а в потворності! Гра контрастів, чи свідомість безсилості?

З дільниці св. Паломника (Сан Пелеґрино) лікар пішов до своїх дорих, з я — шукати колишній папський палац. Довго блукав я вузькими вулицями Вітербо, задивляючися то тут, то там в шкварі водографі, на похмурі палаци, на шматочки краєвидів поміж високими мурами... Коли б ви подивилися на ті мури: вогні, полатані мохом та зеленими грибками, із страшними шквалубинами. Інші дустрічалися грати папської вілли. — замкнені й темні, з лютьм собакою, що рвалася до мене і шукала будьякої розваги. А потім знову старі мури, церкви, палаци, — давня мнута розніш, що здавалася наче лишним одягом кожного століття, що його старанно вимережали кілька століть тому, але кілька століть вже більш не вживали: позолота зійшла, барви посходили.

Папський палац з XIII ст. — другий зразок незрівняної краси, що лише задля його самого варто було б відвідати стародавню

місто. Його відкрита веранда з недосяжними лініями далекого обрію, із старим вже злуситим і сухим водограєм, з сімома прозорими аркадами над тоненькими стрункими колоннами, вражає нерозумним мереживом різбарської роботи. Ця веранда, коли дивився на неї з боку, здається виняткою з якоїсь арабської казки, аж ось на неї з боку, здається виняткою з якоїсь арабської казки, — така вона легка й прозора. Ніби не з каменю вона була зроблена, а з ірїї поета. Коли ж дивився з неї в далекі простори, завжди був про час і про місце. Ніби бачиш давні часи, ніби бачиш армію Коррадіна, останнього з Гогенштауфів, ніби бачиш в аркаді, поміж колоннами папу Климентія IV., ніби чуєш його розлючений голос, що шле закляття й прокльони „агнати, що йдг на заставу“...

З веранди через вузькі двері входив в величезну високу залу з побитими вікнами, — холодно й вогко. Підлога побита і повна дір. Мій провідник звертає на них увагу:

— Знаєте що це за діри?

— Діри?.. Звичайно — діри...

— Ні, це не звичайні собі діри. Це — діри великого історичного значення.

Вам хочеться сміятися. Але мій бесідник продовжує цілком поважно:

— З цих дір вийшов вана...

Я дійсно починаю почувати себе швидко, але щоб не образити провідника, роблю адмовано-звїщавлене обличчя.

— Так, так вийшов вана. . Григорій X . . Тут відбувався перший конклав кардиналів для вибору папи, але поміж тими кардиналами панувало така незгода, що тодішній Народній Капітан Вітербо, або, якби ми тепер сказали, його міський голова й командант, намагався канти рішучих заходів і, скористувавшись такою порадкою св. Бонавентури, замкнув їх в цій залі, наказав зняти дах і змешив харчові порції. Проте кардинали виявили чималу незгоду з своїми веревками і поробили кожний від себе намет, в котрих захищалися від дощу й вітру. . . Григорій X., що вийшов напереді впадою з цього конклаву після тридцяти трьох місяців кардинальських незгод і суперечок, побачив себе примушеним, для добра церкви, виробити суворі правила, якими й досі послуговуються на конклавах.

— А діри?..

— А діри?.. Та це ж від тих кардинальських наметів.

Я не міг не визнати слушности провідникові, що діри були дійсно „історичні“. . А з другого боку, що тут не історичне?.. Ні дурно колись Вальзак писав. — „В Римі ви ходите по каменях, що були колись богами для Цезаря й Помпея, оглядаєте руїни великих річей, і щодня ви впливаєте історією й легендами. . . Це повітря надякує мені ідеї великого. . . і коли я лише дві години мрію

на березі Тибра, я так себе почував, ніби простудював цілий тиждень”.

Вірне для Риму, вірне в трохи меншій мірі майже й для всієї середньої Італії. В найменшому містечку, на кожній горі і в кожній долині, на берегах рік і в глибоких озерах, — по всіх усюдах ви знаходите свідків історичних подій, по всіх усюдах ви зустрічаєте докази вічної боротьби людського духа за поширення своєї влади. Кожний камінь і кожна дірка намагаються оповісти вам свою власну історію, намагаються підкреслити, що й вони чимсь завжили на долі неспокійного людства.

Я мимоволі задумався. Перед вікнами стелилася розлога долина і в затишку, за якоюсь руїною, цвів рожевий мідгальник, як гарна дічина, обрана на бал, — вся в квітах, вся в сміху, пронизана сльозом соняшних промінів. Йшла весна. Коли ще на горах біліють сніги, а трава починає вже зеленіти в долинах, коли на деревах появляються бруньки, і дикі квіти лише де-не-де починають вистромлювати свої пестливі головки, ніжний мідгал вкриває свої тонкі галузки рожевим квітом і дає нам надію на весну, на блакить, на сонце. А потім знову вертають низькі сірі хмари, холодні вітри, безсоняшні дні. І мідгал говорить нам, що життя повне солодких надій і жорстоких розчарувань, палких ентузіазмів та розчоложуючого прощання із сподіваннями. Тому він часто виявляється, як емблема Несталості та Скороминучості. Але в геральдиці мідгал означає велику Відвагу та Молодість.

— Чи бачите оту гору, — запитав мене нараз провідник, — оту. . . що на ній видно місто? . . . Це Монте-Ф'ясконе. Там виробляють дуже добре вино. . . Ах, яке вино! . . . — і він навіть прищочкував язиком. . . — Вино Ест-Ест-Ест. . .

— А — а. . . знаю, — відповів я, пригадуючи українських паломників.

— А чи ви знаєте, як воно отримало цю свою назву — Ест, Ест, Ест?

І продовжував, навіть не чекаючи моєї відповіді:

— Був такий кардинал, що, як куди їхав, все вислав своєю слугу наперед, щоб він коштував вино по дорозі. І де було вино добре, там він вилисував на мурах: „Ест“, цебто з латинського „е“. І так він робив, аж поки одного разу не зайшов до Монте-Ф'ясконе. І тут, як покоштував того вина, то на радіощах написав аж тричі: Ест! Ест! Ест! Кардинал розуміється спленився, щоб і собі покоштувати. Та як покоштував, так там і зістався. . . На завжди. . . нікуди вже не хотів їхати. А коли прийшов час умирати, залишив заповіт, щоб раз на рік, після збору винограду, коли нароблять нового вина, бочку того вина виливати йому до могили, щоб він і на тій світі міг би кожного разу приймати участь в загальнім бенкеті. . . Ось яке воно, — те вино Ест-Ест-Ест. . . Коли б синьйор захотіли, можна було б його тут покоштувати. . . Тут є крамничка така, за рогом. . .

— Щоб я теж тут на завжди zostався?.. Ні, дякую!.. Он дивіться, мене вже клічуть!..

І справді д-р В., оглянувши всіх своїх хворих, поспішався назад до Риму. Шкода було мені (хати, і то не так за тим *Ест-Ест-Ест*, як за різними іншими цікавими пам'ятками далекої старовини, як не всім оглянути. Особливо ж хотілося заглянути до собору св. Лаврентія, романського стилю XII. ст. що, як, казали, мав стояти на місці давнього римського храму Геракла. Але не було часу. Може колись іншим разом...

Фашизм як рсалина політніка.

Сьогодні я отримав останнє число „Укр. Голосу“ і з великою вітхою прочитав висновок статті: „Без керми і бса вітрил“ „Му-сить бути переведена політнична організація українських мас на цілком нових засадах, так, щоб виростаючи з умов існуючої діясності, ота організація доростала до висоти українського національно-державного завдання...“

Власне — „виростаючи з умов існуючої діясності!“

Досі у нас було завжди навпаки: спершу винтворювалася певна ідеологічна програма, запозичена у дальших і близьких сусідів, а потім починалося підганняня „існуючої діясності“ під чужу нам ідеологічну програму. І що вже діставалося тоді тій нещасній „діясності“! З нею поводилися по різних партійних осередках гірше, як з непроханим гостем, що, як відомо, видається нашому людові гіршам від татарина, — і тільки й чекали моменту, щоб виштовхати її — оту існуючу діясність — остаточно за двері, на славу нестерельних і вічних принципів людського щастя, братерства, рівності, свободи й інших абстрактних понять. В них кожний вкладав стільки swojego, скільки у нього було в розпорядженні! Чи ж дивниця що ця „діясність“ зрештою обурювала і відлащувала за нечення з своєю поводження таким стусам, що у бідолах, аж очі на лоба впазлили? Біда була лише в тому, що очі на лоба впазлили не лише у них, але і в усього нашого народу, яким воми ніби опікувалися... Та й досі опікуються. Нема що й казати!...

Та не будемо задовога спинятися на минулому. Ми занадто любномо говорити про минуле, складаючи на нього вину за той став, в якому ми знаходимось тепер. І це зрозуміло, бо, як сказав ще Ніцше — „яке самий факт можливости скржитися й лементувати в кожній скварі з своєю частинна пімсти...“ Але це саме й створює небезпек, що в пімсті на минулому, ми занадто забуваємо про будуче. Те, що сталося, мало статися — і ми безсилі і на нього вплинути. Зато ми маємо повну можлівісь впадинути

на наше будуче, можемо намагатися виграти всі ті бої, що в них ми будемо заангажовані і що до них ми мусимо бути завчасу приготовані.

Готуватися ж ми можемо, лише виходячи з „умов існуючого життя“. У нас в останні часи — і цілком справедливо — почався похід проти так званого інтелектуалізму, сказати б по нашому — резововості, що, заглиблюючись, в усікі відірвані поняття, заявляє претенсії; залишатися у вищих сферах — понад партійною і — що ще страшніше! — понад національною боротьбою. Та марно ці „понад національні“ люди прикриваються цим плащиком „інтелектуалізму!“ Справжній інтелектуалізм, дійсно гідний цього імення, зростає в студіях, в передумуванні і в досвіді, що ніколи і з ніякої причини не відриваються від існуючої дійсності, — вони оперують над нею і з нею.

З цієї точки погляду незвичайно цікаво глинути на італійських фашистів, породу людей, що самі називають себе „реалістами“ і вишаються цією назвою: „Суперечність нашої давньої італійської культури, — говорив недавно міністр виховання Джуліані на відкритті Фашистського Інституту Культури в Турині, — полягала власне в тому, що ми хотіли шукати ідеалів життя — і шукали їх — десь зовні, в світі, далескому від нашого реального життя, — і тому ми були розбиті те глибоке єднання, що існує межн реалістичною життям та ідеєю життя. і тоді ми почали знаходити соціалізм, що від нас до розпаду, почали все більше і все глибше заглиблюватися в світ найзвичайнісіньких утопій“

Цікаво відмітити, щодо впливу чужих і запозичених ідеологій, які не виростають з умов існуючої дійсності, — що тим часом, як в країні народження соціалізму, всі соціалісти завзялися за війною і за необхідністю поставити реальну живу Батьківщину понад інтернаціональні утопійні ідеали, в Італії соціалізм офіційно виступив проти війни і відкрито, устами провідників бачив поразки національному війську, в Росії довів до большевизму і фактичної моральної й матеріальної руйни, а в Україні, що почасти мусіла спокутувати чужі провини, проголошував устами своїх соціалістичних міністрів: „Україна буде така, якої ми собі хочемо, або хай краде її зовсім не буде!..“

Природно, що в націях, які заховали в собі життєву силу та інстинкт самозбереження, тим сильніше мусіла повстати реакція проти людей, що навмисно закривали очі на єдину живу дійсність, єдину живу реальність — націю, яка хоче жити, відповідно до своїх насущних потреб і натуральних бажань, а не виплеканих по кабінетах утопійних ідеологій.

— Фашизм, — говорив той же міністр Джуліані в парламенті 13. березня с. р., — це власне сама Італія в своїй найглибшій істоті, — це сама Італія, що пізнає себе, свою душу, свої давні традиції і — це сама Італія, що відшукує перед собою найбільш високу нову місію; Італія, що відшукує перед собою найбільш високу ідеалу, але намагається сполучувати їх з конкретною реаль-

ністю, свого національного минулого, щоб ідеали не зникли в утопіях, і щоб реальність минулого не матеріалізувалася в самоповторенні”.

Ось ходяча формула європейського, а почасти звичайно й нашого журналізму: „Фашизм — це зрештою той самий більшевизм, лише з іншого боку”. І підставою для цього твердження служила головню фашистівська теорія вживання насильної примуки, та спільна фашистівській й більшевизівській нехтіть до демократії і парламентаризму.

Кожну політичну теорію судять по її наслідках, — і тут що до наслідків не може бути сумнівів. Ці ж різні наслідки примушують нас підняти глибоже й істотне ідеологічне розходження між більшевизмом і фашизмом в відношенні до парламентаризму та демократизму.

Це правда, що фашизм антидемократичний і антипарламентарний, оскільки ж демократія і парламентаризм з'являються в тому вигляді, що ми його бачимо в різних країнах Зах. Європи. Але тимчасово, як більшевизм — антидемократичний і антипарламентарний з принципу, в наслідок задалегідь виробленої доктрини диктатури пролетаріату та боротьби класів аж до повного знищення всіх ворогів пролетаріату, фашизм — антидемократичний і антипарламентарний лише в наслідок „умов існуючої дійсності”. В дійсності — читаємо напр. в місячнику „Антиевропа”, що в ньому беруть участь визначні фашистські сили, на чолі з секретарем партії Тураті, Головою Прес-Бюро в Міністерстві Закорд. Справ Ландо Ферреті, міністром Боттаєм і инш., в статті А. Бруерса такі многозначні слова: — „фашизм зорієнтувався проти демократії і проти зловживань парламентаризму, бо того вимагали тимчасові інтереси італійської нації, як Уряду і як Держави. Відповідальні італійські кола досить освічені, щоб розуміти, що не існує абсолютних політичних доктрин” (с. 946). І в іншому місці: „Колінь для сконсолідування Держави треба було підтримати демократію і парламентаризм, фашизм зробив би і те і друге. Хто сумнівається в тому, нехай собі пригадає, що багато з найвизначніших людей фашизму, починаючи від самого його провідника, походять з лівих партій. Ці люди, коли б вони жили, замість в теперішній Італії, на століття раніше, були б найгарячішими пропаторами конституційного і парламентарного лібералізму, бо в історичному підсонні тих часів, авторитарна Держава була дійсною перешкодою для єдності (соборності) півострова, не стільки в наслідок своєї авторитарності, скільки внаслідок того, що вона була виразом людських рішень і систем, вже давно зружених”. (с. 945).

З цих слів викладає цілком ясно, що для фашизму не існує „лічливих і незломних” політичних принципів, здатних для пристосовування для кожного народу і в кожному добу. Навпаки: кожний варієт і кожна доба вимагає своїх окремих

принципів, своїх окремих методів, що випливають не з утопічних „вселядських“ інтернаціональних догм, вироблених по різних кабінетах, одірваними від реального життя ідеологами але здійснених умовіснуючого життя.

І тим власне з'ясовується, на перший погляд незрозумілий факт, що фашизм, виходячи ніби-то з того самого негування демократії та парламентаризму, що й більшовизм, прийшов до цілком протилежних наслідків. Бо фашизм в повну протилежність більшовизму, ніколи не відривався від дійсності національного життя, і тому ми бачимо, що фашистська революція не відкинула релігії і не зневажила її священства; не убила ані зневажила свого монарха, хоча спочатку й мала явно республіканський характер, не скасувала своєї конституції, але повільно її так відмінала, пристосовуючи до нових потреб, що від неї залишилися лише частини, ще придатні й для фашистського режиму; не поставила „сама на пана“ і з панів не поробила жебраків, що обтяжують власну ж суспільність; не пожерла своїх власних апостолів і не віддалася варварському змушанню над своїми ворогами; не знизилася до німсти за минуле, але вся згуртувалася для боротьби за краще майбутнє. Фашистська революція визнавала понадрозумову вартість віри; вона примусила поважати найгланшій порив людської душі, що виявляються в культі; вона виховала стремління до вищости й почуття дисципліни перед наказами необхідної ієрархії; вона зробила можливим мирне співжиття класів і вказала в творчій національній роботі кожному своє місце й своє призначення; вона позбавила політичну боротьбу абстрактних формул з безплідних ідеологій і прикликала всіх до практичної роботи, до творчости, до активности: „Лише той маріт виявляє свою дійсну вищість, що зуміє витворити у себе Школу, крашу, як у інших, Закони, кращі, як у інших, Економіку, більш придатну до павких і все нових потреб світового життя. Лише тому народові призначено піднестися над іншими, який зуміє віддатися справам Гартування своєї вищости і тут власне ми маємо істотний пункт; головню для молоді, що легко піддається чарам великих грам, виробленої заздалегідь; але з'являються внаслідок довгої роботи низки поколінь, під керуванням високоумрої класи, високоячесних людей, що проробили над собою всі справи мистецтва панування і що зміють, в незвичайно трудній щоденній роботі, пристосовувати власну політику до виміаних фактичних умов історичного світового процесу“ („Антиевропа“, 1930, III, ст. 871—72).

Закон морального престижу.

11 травня 1930.

В італійському парламенті відбулися цікаві дебати над бюджетом міністерства закордонних справ, — дебати закінчилися блискучою промовою міністра Гранді й одноголосним ухваленням директив його політики. Головна увага промови й попередніх дебатів була зосереджена на італійсько-французьких відносинах та на скресленні італійської позиції підчас морської конференції в Лондоні.

Над усім тим ми свого часу спиналися й зрештою, нічого нового ми там не почули. Але були в промові Гранді деякі інші, менші точки, що заслуговують на спеціальне підкреслення для зрозуміння загальної фашистівської політики й для уявлення тих можливих наслідків, що вона матиме у розвитку світових подій.

„Існує такий закон, — сказав Гранді, — що я назвав би його „законом морального престижу“: він визначає ієрархію між народами і він же встановлює ієрархію між людьми...“ Згідно з цим законом — Італія до-фашистівського періоду значила у світовій політиці дуже мало, бо її моральний престиж стояв за низько. І лише на лондонську конференцію „фашистівська Італія явилася з новим лицем, з новою душею, — так як учив нас Муссоліні у своїй щоденній й педагогічній роботі, яка продовжується ось уже 15 років — на площях, у війську, у революції, в державній роботі“.

У чому ж заключається це „нове лице“ і „нова душа“?

„Ми пішли на лондонську конференцію не тільки для охорони своїх життєвих інтересів. Почуття інтернаціональної солідарності в нашому народі занадто давнє й вроджене, щоб фашистівська Італія не відчувала відповідальності й обов'язку включити оборону своїх власних національних інтересів у ранки великих світових інтересів та проблем, співпрацюючи безпосередньо й активно над їх розв'язанням, що має принести добро не лише для Італії, але для всіх“...

Ось дійсно нова й несподівана мова в устах фашистівського міністра, що говорять про „інтернаціональну солідарність“. Від цієї промови ми можемо розпочинати новий цикл фашистівської діяльності: першій — „фашизму для внутрішніх потреб“ закінчився й починається другий — фашизму у світовому розгоні.

На те, щоб знайти ключ до цієї нової фашистівської політики, звернімося до місячника „Антиваропа“, а саме до статті Бруерса „Наш Імперіалізм“ (1930, III., стор. 866—73), де на сторінці 872 читаємо:

„Глибокий імперіалістичний рух, що має бути світовим рухом, мусить викликати довкола себе атмосферу світової симпатії, яку можна здобути, лише, прищеплюючи власку політику до потреб, жадань і вимог нас та особливо до потреб жадань і вимог можливо більшої кількості менших народів. Піанати й винайти спра-

ведки і іредентнаки, принести їм допомогу своїм голосом й власною міццю, зрозуміти інстинктовні орієнтації народніх мас цілого світу; передбачити їх загальний рух і попереджати їх розвиток; викликати вражіння, що спілка з нами означає здобуток власної свободи, — все те служить основою імперіялістичної акції”.

Коли ми від цієї характеристики імперіялістичної акції звернемося знову до промови Гранді, ми виявимо в ній всі вказані в статті Бруерса елементи тієї акції, головни щодо здобуття „малих народів”, які в союзі з Італією мають находити пересвідчення, що „добувають собі дійсно більшу свободу”.

„Італія фашистів, — каже Гранді, — коли дає якісь країні свою приязнь, тій приязні залишається вірна по всякий час і при будь-яких обставинах, — особливо коли та приязнь накладає на неї необхідність жертв, і то нелегких. Добровільні й лицарські симпатії фашистівської Італії звернулися зараз після війни до тих малих народів, що від тієї війни потерпіли. Фашистівський уряд перший зрозумів, що єдиний спосіб для забезпечення миру це — незадушєння надань тих народів, не відмова будь-якого розуміння їх дійсних реальних потреб, але навпаки намагання поліпшити їх внутрішні умови життя та скермувати ті народи знову на такий шлябель добробуту й певности, що з нього могла б скористати вся Європа. Фашистівський уряд не завагався (в питанні східніх репарацій) пожертвувати власними фінансовими інтересами для утримання однієї політичної лінії й для ствердження своєї вірности дружбі”.

Дійсно, ми знаємо, як Італія в той спосіб здобуває собі ентузіастичні вирази вдячності з боку Австрії, Болгарії, і — особливо — Угорщини.

„Фашистівська Італія може бути гордою тим, що перша прийняла на себе трудне завдання служити миротворчою рівновагою між державами європейського сходу. Здоровий реалістичний розум італійського народу не може миритися з критерієм, задля зум італійського народу не може миритися з критерієм, задля якого дехто, покликуючися на необхідність суворого виконання якого договору (натяк на „жандарна договори” — Францію — Е. О.), намагається втримувати ясний й несправедливий поділ держав на переможців і переможених. Трактати не вічні. Але коли ми хочемо, щоб вони затримували силу якнайдовше, мусимо їх принорувати до нових і з почуттям справедливости до нових потреб і до нових реальних умов. Ця політика, що в Італійський уряд провадять ось вже вісім років, дала на газькій конференції свої конкретні наслідки. Вона буде й надалі ведена з незломною послідовністю.

Нації, яким Італія дала докази своєї приязні можуть й надалі рахувати на неї”.

В зв'язку з цією політикою здобування „малих народів” і поширення сфери своїх світових впливів, Італія змінила все своє відношення й до Ліги Націй. Як відомо, до останніх часів Італія не виявляла до Ліги Націй особливих симпатій, вважаючи її — і до-

сять справедливо — знярядям головно англійської, а почастн й французької політики Але тепер, перевівши свою підготовчу роботу серед низки малих народів, Італія різко зміняє фронт й роботу серед оборонцем „вищих інтересів“ Ліги Націй.

У відношенні до Ліги Націй — каже Гранді, — не має гієрархії держав, — великі й малі, всі мають однакові права й обов'язки до інших держав й до самої Ліги Націй" Внаслідок цього Італія, підтримана малими народами, може відіграти в Лізі Націй зовсім нову роль: „Ліга Націй зродилася не як установа переможців проти переможених, переможці у відношенні до переможених й до самої Ліги Націй, брали на себе докладно означені обов'язки. Тимчасом ці обов'язки досі ще не виконані" . .

Не можна не визнати, що позиція, яку займає фашистський уряд у своїй закордонній політиці, з огляду на суперництво з Францією, незвичайно вигідна й єдино правильна. Муссоліні дійсно „розуміє, передбачує й попереджає рух народніх мас світу“ і здатегідь лаобуває собі їх симпатії. І тоді, коли демократично-ліберальна Франція з кожним роком закріплюється у світовій громадській опінії як „європейський жандарм“, фашистська диктаторська Італія помалу щораз більше здобуває собі сйяво охоронинці „пригночених та зневажених“. Парадокси історії — але також наслідок довгої, розумної планомірної роботи: „Народи, які щось значили, значать й значитимуть в історії“, — кінчив Гранді свою промову — це народи, що рідко захоплюються й що ніколи не попадають у розпуку. Це народи, які мають кілька великих ідей, і — на їх переведення — лише дві прості чесноти: впертість й терпіння. Вперті! Терпеліві! Ось наука, що вам дав Муссоліні. . .

Чи не дається вона й нам?

Цикади й інше...

16. липня 1930

Сьогодні прокинувся під етиа шкад. Через щільно зачинені „персіяни“ (зовнішні віконниці, складені з тоненьких навкоса скляних гонтинок, які боронять від сонця й дощу, але пропускають світло) сяло спокійне світло. Нічна прохолода ще трималася в затиному повітрі, і треба було поспішатися зачиняти вікна, щоб звтримати її як найдовше, бо на зовні співали цикади, відшучуи гв-звивав їх божєвільнижи від сонця. В останніх днях червня, або в перших днях липня, коли в запашні літні ранки хмари метелників здійняються з квітів, ніби як інші барвисті квіти, ніби живі летючі квіти, — цикади починають настроювати ліричну мюзотонію своїх гострих і давнких голосів. Спершу одна, дві, три — нерірів. Потім — десять, двадцять, сто, тисячі, — не зявти звідки. Всі

лодзь золоту п'явку. Протт, атось її вилловив і п'явки знову по-
чали водитися

У Римі Вергілій вибудував велику палату із статуями різних
римських провінцій і з дзвіночком у руці кожної; коли якій з про-
вінцій загрожувало лихо, дзвіночок починав дзвонити, і римське
військо могло вчасно зарадити нещастю. Оповідали також про
магічне дзеркало в Вергілієвій башті, що виявляло всі небезпек,
які загрожували Римові. Вергілій зробив також чотири статуї різ-
них пір року: кожного разу, як одна пора року кінчалася, друга
починалася, відповідна статуя перекидала другій металеву кулю
і так римляни пізнавали, коли треба було святкувати Весну, а коли
Осінь чи Літо. Оповідали також про мідяного іздія, що тримав у
руці везанку важицю: з одного боку клали крам, а з другого боку
гроші, аж поки вони не дорівнювали ціні краму.

В одній „Історії Пізанців“ XV. в. оповідається про два стовпи,
роботи Вергілія, що на їх макіші з'являлися образи тих, які крали
чи як інше піддурювали людей. У церкві „Св. Марії Ін Косме-
дин“ в Римі ще досі показують величезне кам'яне коло, зроблене
на зразок людського обличчя з відкритими устами; воно ймовірно
походить з давніх римських терн і служило для стоку води. В се-
редні віки його приписували Вергілієві і називали „Уста правди“,
— назва що ще й досі зберіглася для цілої площі, де стоїть на-
звана церква. Хто приносить присягу, вкладає руку в її уста, і —
якщо присяга була неправдива — то уста замкнулися, зтримуючи
руку

Оповідали також, що Вергілій зробив статую і повисив її в по-
вітрі над містом, так, що вона могла бачити все життя в місті, і —
головне — всі жінки, глянувши на неї, губили всякі незаконні ба-
жання. Це акція не була жінкам до смаку, і вона, ввійшовши в
спілку з жінкою сегого Вергілія, знищили ту статую.

Так, як відомо, і найбільші маги і мудрі, як і давні герої, при-
дн-годи мусіть губити голову. Геракл мусів служити Омфалі, при-
дучи вовку між її служницями; Самсон піддався спокусниці Да-
лілі. Сам Аристотель мусів написати в альбом Олександрові Вели-
кому, своєму учневі, такі знаменні вірші.

„Більш, ніж меч, і вогонь, і стріла, і коса
Небезпечне оружжя жіноча краса.
Ані мудрість, лаука ні старші літа
Не дають проти неї нічого щита.
Ця я сам досвідчив. Лиш мертвощь та сплещь
Може бути проти неї надійний борць“...

(Ів. Франко.)

Те саме мусів „досвідчити“ й Вергілій. Автор „Образу світу“
оповідає, що Вергілій закохався в якійсь шляхотній дівчині, яка
вдала, буцім-то її ув'язнили, замкнулася в високій башті й вима-

гала від Вергілія, щоб він, на доказ своєї любови, виліз до неї ззовні, в підвищеному з вікна кошикові, який мала тягти на гору сама красуня. Поет, щоб бути лехшим на вазі, цілком роздягнувся, і був босий та лише в сорочці. Але коли кіш з Вергілієм (який представляється в оповіданні „духовного звання“) був вже на середні між землею й вікном, лукава дівчина прив'язала його до вікна і скликала народ, подивитися на веселе вдововище. Але Вергілій за це тинко помстився. Рим на раз опинився без вогню. Вражений імператор просить Вергілія зарадити лихові, а ображений маг наказує, щоб зрадливу дівчину виставили голу на базарі, а хто потребує вогню, може дістати його з таємної частини тіла красуні. Через три дні всі в місті мали вогню доволі. . Але годі. Легенди про Вергілія, що служили матеріалом для народньої фантазії, виявляючи ввесь той престиж, що його зберіг Вергілій в народніх масах до найпізніших часів, були лише буйним плодом тієї віри в Вергілія, як справжнього християнського пророка, що й довгий час мала католицька церква.

Підставою цієї віри в Вергілія, як у пророка, була його IV „Еклога“, де поет, більш як тридцять літ перед Р. Хр. сповіщає про близьке „відновлення віку“ і про народження божеської дитини, з якою мав закінчитися „залізний вік“ і розпочатися „золотий вік мира і справедливости“

Піаніші християнські письменники добачили в цій IV Еклогі Вергілія безпосередню вказівку на народження Ісуса Христа і таким чином зробили з поганина неопітагорійця, християнського пророка Ляктанцій нпр припускає, що Вергілій дійсно передбачав зародження Христа, і цю думку приймав також св. Августин.

Таким чином у Середні Віки, почасти й за посередництвом Данта, здогад, що через Вергілія вшчував Дух Святий, сильно вкорінився, і тому ми зустрічаємо його постать, поруч з пророками і сибілями, в містеріях „Різдва Христового“. Цим же віруванням пояснюється і згаданий вище звичай ворожби з книг Вергілія, наче з Біблії.

А проте, як з очевидністю впливає з дослідів Карколіна, Феррера і інших, вірування це ґрунтується на великому непорозумінні. Не треба забувати, що IV. Еклога написана в часі мира між Октавієм (будучим імператором Августом) і Антонієм, головно наслідком інтервенції консуля Азінія Полліона, друга і покровителя Вергілія, якому Вергілій присвятив цю свою IV Еклогу. В ті часи, кінця римському Вергілій присвятив цю свою IV Еклогу. В ті часи, кінця римської республіки, страшних громадянських війн і проскрипцій, коли ніхто не почував себе певним завтрашнього дня й свого життя, народні маси віддавалися природнім ирріям і надіям про переродження світу і прихід Спасителя, який покладе кінець війнам і несправедливості.

До цих неясних надій народніх мас принадувалися — і підтримували їх — надії жидів на прихід Месії й навчання неопітагорейців про зміну циклів світового життя. Неопітагорейці вірили,

що життя світу поділене на якусь кількість „великих років“, що одна серія „великих місяців“ мала вже скоро скінчитися, і що скоро мав початися новий „великий рік“ з поверненням до чистих скоро і щасливих днів золотого доби. Світ повинен був обновилися, і його обнова мала бути вказана появою чудодійної дитини.

Коли в 40. р. перед Хр. Антоній і Октавіан, вже готові до нової братовбивчої війни, несподівано помиралися, світ відхнув з полегшенням, збагаючи в цьому мирі завершення „віку заліза“. А Вергілій уважав відповідним присвятити авторові і посередникові цього мира Азінієві Полліоні IV. Еклогу з приводу народження у нього сина, але не Гада, як думали раніше, а як вказав Карконтіо в своїй новій книжці („Вергілій і тасмниця IV. Еклоги“, Париж 1930) його меншого брата.

І що Вергілій не був пророком, але лише великим поетом, — на це вказує власне факт, що той син Азінія Полліона, на якого поет покладав такі великі надії, не залишив по собі жадного сліду, а сам Полліон, що здавався тоді арбітром долі світу, дуже швидко стратив всяке значення, і вся влада зосереджувалася в руках Октавіана, який — в очак римлян — став справжньою персоніфікацією того золотого віку, про який навчали неопітагорейці; і про який мріяв, від їх впливом, Вергілій.

Але слава поета від того не меншає, і нає рацію народня легенда, що оповідає, як апостол Павло, відвідуючи Неаполь, тужив і плакав над могилою Вергілія, що такий великий галант належить до поганського світу.

Феррагосто.

21 вересня 1930.

Правда, яка чудернацька назва: — Феррагосто? Боюсь, що ви так таки й не знаєте, що вона означає. Так само як і я, зрештою, не знаю, аж поки не приїхав до Риму Не знати ж, що таке „Феррагосто“, це значить не знати одної з найцікавіших і найважливіших сторінок з книги життя італійського народу. Це значить проходити поза поважне соціальне явище, не здогадуючись навіть, як корисно воно відбивається на державному італійському бюджеті, а головне на бюджеті італійських залізниць. Це значить — не зважати на цілий комплекс понять, які сповнюють радістю й надією тисячі й мільйони сердець. Це значить — виявляти ганебні незрозуміння тих радісних посмішок, тих виявів безконечної симпатії, що зустрічають вас на кожному кроці в найрізноманітніших місцях...

— Буон Феррагосто! Буон Феррагосто! — чуєте ви збудуся і почнете мимоволі дивуватися, бо ви навіть не підозрівали, що вас так ніжно люблять стільки різного люду.

На жаль, досвідчені приятелі — аа, ці приятелі! — розбивають ваші ілюзії: справа йде не стільки про „ліжну любов“, скільки про виниму власкиних чести: він ваш „Буон Феррагосто!“ і чарівну

посмішку, ви йому — ліретту в руку. Кажуть, ніби така вина за чинностей була встановлена вперше в раю на славнозвісному побаченні прабабки Єви з лукавим змієм, коли пані Єва не мала ще потреби в паризьких моделах і обходилася навіть без манікюру. Єва подарувала змієві одну свою посмішку, і змій віддичався яблучком. . .

Світ, розуміється, йде наперед, і ті, що тепер вам посміхаються, вже яблучка не потребують. Отже ліра, дві ліри, три ліри. . . В залежності від того, як хто розцінює посмішку. Буває, розуміється, що ви відразу не вгадаєте, але тому досить тільки потиснути в обличчі — наче хмара насувається — і справа дуже легко погоджується.

Так приємно словняти серця радістю і обличчя сміхом та вдячністю!

Феррагосто, бачите, це один з тих, — на жаль не частих днів, — коли всі за всяку ціну хочуть бути щасливими і за всяку ціну живчать вам того самого. Ви знаєте, мабуть лише три таких щасливі дні — Різдво, Новий Рік та Великдень. В Італії до них треба додати ще — Феррагосто. Але й Різдво й Великдень не можуть зрівнятися з Феррагостою. Ще до недавня, дежто до моменту зав'язання конкордату між Італійським Урядом і Ватиканом в 1929. р., вам не трудно було в разі потреби знайти на свята Різдва, чи Великодня й відчинену крамницю й згідного працівника за трохи найбільшену платню робітника. В дні Феррагосто — інша річ! В дні Феррагосто найбільш пожадливий до грошей крамар, найбільш злидений робітник зникають впрост з міського обр'ю, і скільки ви не блукатимете по спорожнілих просторах вулицях, ви нікого не знайдете.

Феррагосто дає вам певну гарантію, що ви можете спокійно мандрувати з ранку до вечера без жадного ризика зустріти будь-якого приятеля, чи навіть будь-якого журналіста, що в звичайні дні не пропустив би нагоди залакати вас до смерті своїми жалючими прогнозами що до майбутньої долі жалючої людськості.

Тепер всі вулиці, всі площі й перевулки в вашому повному розпорядженні. Коли б інші роки та кілька давніших приятелів (теж, розуміється в інших роках) гулявся спокійно в м'яча, в папі, чи в горю-дуба. Ніхто вам не заважатиме, бо й ви нікому не заважатиме. А ж жаль бере. . .

Всі — на морі, в горах, в лісі, на пасовиськах, тільки не в місті. Офіційна статистика оповідає, що на день Феррагоста було введено в Мілані. . . 500.000 кентків, в Римі — 200.000. Феррагосто бачте, свято, що вимагає почуття високої жертвності, здібної витримати подорож з тисячами собі подібними в потязі, боротьбу з мухами й іншими комахами по за потягом, невичну професію мосья безчисленних пакужків і перетворення обличчя в невичислене джерело солоногопотоку поту, що заливає очі і не дає можливості орієнтуватися в найближчому оточенні.

— Коли б Бог дав три руки! — ось, зітхає про себе. —

То ні до чого! Бо, набути, і третя була б занята! ...

Зрештою, хто під вечір вертається знесилений і знищений до дому, має завжди надію, що на Будучий рік святкуватиме краще. І в сія своїй щасливій іжжозі заводить нараз ялівголоса якусь пісню — вики стаю душевного, чи спокуса вики жовто-гарячого?

Коли ж би ви хотіли відшукати первісне походження свята Феррагоста, то вам треба було б звернутися до дуже далекої давнини, коли ще місяць серпень звався у римлянів не пізнішим Яменям „Аугустус“, що в італійській мові змінилось на „агосто“, а „свєстєлем“, цебто просто „шостин“. Тоді римляни святкували в тім місяці богиню Надію й бога Марса, і називалися ті святі „Фєріє консулес“. І був значай, що знайомі і приятелі виніювалися в ті свята дарунками, і жилили один одному „Бонас фєріє консулес“. Коли ж місяць серпень одержав Ямення імператора Аугуста назва свята відмінилася на „Фєріє Аугустал“. Ця назва свята й збереглася в теперішкій назві „Фєррагосто“, що в італійськии скажіємши давньої латинської назви.

Християнська Церква, не маючи можливости знищити це давнє поганське свято, сильне своїми оргіями, банкетами, радісними настрєми, бажаними розважатися за всяку ціну, рішмаа протиставити йому, як і в багатьох інших анальогічних випадках, християнське свято — Успенія Богородиці. Давній християнський письменник Нінифор каже, що свято Успенія було встановлено в VI. ст. по Рядні Хр. і імператор Мауріцій переніс його дату з 18. січня, — його першу дату — на 15. серпня.

В давнину, змагаючись з поганськими значаими банкетми, християнська церква присвячувала дню Успенія великі церемонії і папа значаїно відбував в цей день в Римі урочистий похід до церкви св. Марії Великої Тут він, босий, після семи земних покло- нів брав в руки давній образ Богоматері (візантійського зразку рідної краси) і шє її до св. Марії Малої на Форумі (тепер її вже зруйновано). Перед папою Яшов префект Риму й 12 чоловіків, обраних з народу, шість з голеними відборідаям на представництво римського народу й 6 з довгими бородами на представництво сенату римського. З церкви св. Марії Малої папа Яшов до церкви св. Адріана, а звідти після короткої служби вертався до св. Марії Великої, де відбувалася меса.

Цей значай був знесений в 1556. р. при папі Пії V., внаслідок розгардіашу народнього та різних зможивань. Але папа Лев XII. відновив був свято в усій його давній урочистості й брав участь в поході, в суароводі кардиналіа й всього ватиканського двору, в гаетованих збраниях, шкарлатного кольору.

Тепер це свято Успенія в Римі, як християнське свято, нічим не відрізняється від інших християнських свят. Але його назва Феррагоста, й банкети, й виніа дарунками переносить нас у давні поганські часи.

Свято Баліан.
В „Августео“

7. грудня 1890.

Сьогодні пошта принесла мені блакитну коверту з блакитною карткою. Ніби шматочок нашого українського неба. Ніби відрізану частку жовто-блакитного прапора. Ніби веселий привіт. Ніби спокійну пригадку.

Блакитний кольор, як кажуть символізує справедливість, що за нею ми такі спрагнені, добру славу й силу, що тій справедливості служити, і — загально — змагання в небесні високості до вищого, кращого.

Не дурно жерці царниці небесної — Ізиди єгипетської — збрані були (за Платоном) в ризах блакитних, щоб натовп народній, бачучи їх, підносили очі духові до неба. Не дурно й римський великий промовець і діяч Цицерон любив вбиратися в блакитне, бо, мовляв, дух його завжди змагає до сфер найвищих ідеалів.

До яких же ідеалів кличе мене оця блакитна картка, що прийшла з ранішньою поштою, з першими проміннями несміяного грудневого сонця?

„Національна організація „Баліан“ запрошує Вас на поминальні збори в „Августео“, де міністр виховання, ексцеленція Бальбіно Джуліано, говоритиме про маленького генуезького героя“.

Ах, от що!

Епізод з 5-го грудня 1746. р. Ви пригадуєте собі, як це було в пишній Генуї, колишній царниці моря, що всівала своїми торговельними колоніями береги нашого Чорного Моря, запанували австрійці. Генуїська аристократія, розбещена й деморалізована, втратила здатність до уряду. І занепад її — був занепадом цієї республіки, що не мала інших ідеалів державного ладу. І так прийшли австрійці. Розпаношналися, нібо в своїй власній землі. Але занепад Генуї був лише політичний, і тому лише — частковий. В масі народній жили дальше спогади минулої слави й горів далі вогонь високого патріотизму. Та — легше боронити себе від приходу ворога, аніж вигнати його, коли він посів уже всі засоби до оборони. І хоч в гущі народній кипів гнів, але піднесені до удару обурення мимоволі опускалися. Реальні відношення сна було несприятливі.

Але 5. грудня 1746 якась гармата, що її австрійці мали перевозити через місто, нараз загрузла в багні розбрукованої вулиці. Австрійські жовніри почали силувати перохожих докласти своїх рук і пліч, щоб витягнути гармату з багня.

Жовніри павівної нації ніколи не бувають звичайні. І, певно, що й того разу вони не мали ані часу, ані бажання виявляти сальонне виховання. Зневажливі лайки летіли за лайками, а слідом за ними починали промовляти й інші „світлові аргументи“.

І зараз якийсь хлопець, на ймення Джанбатиста Перассо, а на прізвище „Балілаа“, про якого зрештою мало що інше відоме, а криком обурення й болю за знушення над співгромадянами підняв з бруку великий камінь і жбурнув його в австрійських катів.

Так почалося Генуїзьке повстання, що в скорому часі скінчалося повною перемогою: австрійців з ганьбою й великими втратами вигнано з міста. І так сталося без жадної змови без заздалегідь уювлених плянів, без укладених детальніших програм, — досить було хвилі дійсного обурення, досить було піднесення палкого почуття народньої маси. Інцидент з гарматою, що загрузла в Порторі, не міг бути ані підготовлений, ані передбачений — і коли б та гармата не була дійсно загрузла, коли б отой хлопець незнаний, Балілаа на прізвище, не кинув був першого каменя, дуже можливо, що ніхто навіть і не подумав би змататись.

Балілаа з'явився ніби зброя помсти в руках правосуддя, — і зник а безвісті, з якої й прийшов! Ніби той метеор на вечірньому небі, що не знати звідки приходять, і не знати куди западає. А проте значіння його руху залишилось на віки. Усе італійське відродження черпає з нього своє надхнення, і Мамелі присвятив йому окремий вірш і дві строфи із свого патріотичного гимну. А Муссоліні, творючі кадри дисциплінованої молоді, що має служити великій ідеї великої батьківщини, не знайшов для неї кращої назви від ім'яни маленького героя.

Так от що хотіла пригадати мені блакитна картка! — Красу великих піднесень у маленьких серцях. . .

За годину я сидів уже в ложі запрошених і слухав, як галас молодого життя завойював найдальші кутки величезного „Августео“ — навазою імператора Августа й асієї його родини. В колишній хаті смерті розвітала надія майбутнього життя Італії, і старі мури аж ніби дзвонили від світу безжурної молоді: „О, молодосте, молодосте, весно краси. . .“

Недурно фашистівський гимн починається гимном на честь молоді, на честь весни, — гимном, що говорить про радість життя, про певність перемоги! І навіть тут, в цьому двохтисячному житлі смерті, як радісно, як побідно звучать ці слова тріумфуючої мелодії: „О, молодосте, молодосте, весно краси. . .“

Міністр виховування нічого не говорив. Може був перестуджений. А може був чим іншим зайнятий. Але говорив за нього віцепрезидент „Балілаа Організації“ адвокат Калл. Говорив довго і красно. Говорив саме про красу спонтанічного відруху чуття, що не зносить ганьби і рветься до висоти саможертви. І слова його розпливалися у величезній залі, переповненій хлопчиками й дівчатками, і хто зна, чи доходили до їх безжурної свідомості: „Молоді Чорні Сорочки! — говорив він — Прийде час, що й ви, як і ми, будете посвячені на життя і на смерть на службі нестерпимій ідеї. . .“

А у відповідь — оплески і знову фашистський гимн: „О, молодосте, молодосте, весно красн. . .“

І на картці, що прийшла сьогодні до мене з ранішньою поштою, була барва блакитного неба.

По дорозі до фашистського інтернаціоналу.

15. грудня 1930.

Саме такий заголовок носить велика стаття А. Гравеллі, вміщена в останньому числі (ч. 11—12) римського місячника „Антиєвропа“.

Нагадаю, що, незабаром після виходу в світ першого числа „Антиєвропи“, п. Лінді-Ферреті, голова пресового бюро при голові італійського уряду, проголосив у парламенті, що „Антиєвропа“ — це ствердження нової фашистської цивілізації, бо коли вимовляється „Антиєвропа“, вимовляється — „фашизм“. І Арнальдо Муссоліні, брат диктатора, що заступив його в редакції міланського щоденника „Іль П'ополо д'Італія“, зазначив зо свого боку: „Наш приятель Асверо Гравеллі, що започаткував боєвий місячник під назвою „Антиєвропа“, — отже назвою, що криє в собі цілу програму, — має наше повне співчуття. . .“

Щодо самої назви „Антиєвропа“, що могла б викликати непорозуміння в українських читачів, то нагадаємо, що ця назва означає боротьбу проти тенденцій теперішньої Європи, з її безсилим і лицемірним демократизмом, з її застрашливим зростом комунізму, з її не менше застрашливаним наступом світової плітократії: — „Проти Європи Парижа, — писав Гравеллі у першій книзі свого журналу, — проти Москви, Женев, наша „Антиєвропа“ відносить ім'я Риму“. Або, як писав Шустер у IV, книзі за 1929 рік: „Хочемо, щоб Європа перестала бути колонією для американців з їх багатствами, для азійців з їх всілякими забобонами, для більшовиків з їх розбитими ідеалами. . .“ (стор. 273).

Таким чином, як бачимо, „Антиєвропа“, з самого початку і вельми рішуче стала на позиції, що фашизм — це якийсь собі локальний чисто італійський рух, — а навпаки почала вперто пропагувати ідею, що її оце — через два роки такої „антиєвропейської“ пропаганди, проголосив на зборах фашистських ерархів 27. жовтня 1930 р. і сам Муссоліні, — а саме, що фашизм, як спірітуальний революційний рух, має універсальне значіння.

Вишезагадана стаття А. Гравеллі в останньому числі „Антиєвропи“ спляється власне на цій фразі Муссоліні, роз'яснює її та памічує різні етапи для поширення фашистської ідеї в усьому світі.

З огляду саме на авторитетність журналу і його дир. Гравеллі з одного боку, і з огляду на те також, що в реєстрі революційних фашистських сил А. Гравеллі не забув і про український націо-

нський рух, присвятивши йому особливу увагу, вважнено необхідним зрєферувати найбільш важливі тези його статті для українських читачів.

„Прійшов уже час, — пише Гравелл, — щоб політичні сили Європи відірвалися нарешті від своєї „симпатизуючої“ до фашизму форми, і наважилися прийняти не лише ін'я, але й ту відповідалність, методи й акцію, що належать кожному в цікавій, ускладненій і трагічній теперішній європейській ситуації. Акція, що й вимагається, має бути неузалежна, бо безжалісний закон сучасного життя. Або по одному боці, або по другому. Сидіння ж між двома стійцями приводить зрештою до поразки, до знищення. Тому то, щоб перемогти, треба бути певним себе, треба єднатися. Єднатися у муссолінізмі...“

„Ми наводимося, — пише він далі, — в стані перманентної революції: різні національні кризи підготовляють виникнення фашистських сил, що жадають жити на новий лад. І ми, італійські революційні фашисти, проголошуємо універсальність фашизму, не хочемо замикатися в незалежності нашої перемоги і нашого руху: стверджуємо, що італійський фашизм буде допомагати творенню і зміцнюванню аналогічних рухів і в інших країнах... Існує тактика і стратегія революції. Тепер розпочинається неможлива боротьба фашизму проти його наймогутніших ворогів: необхідно знищити ітернаціональні об'єднання плутократичних і комуністичних сил. Мусимо перейти з оборони в наступ, якщо не хочемо втратитися...“

„Комуністичний мит до певної міри примусив світ рухатися: в асечому змінив уже його вигляд: бо саме прості ідеї приваляють себе, як ідеї-мотори. Ідеї, що страсяють світ. Ми також не можемо єднатися з елементами, що роблять все можливе, щоб ситуація не підмінилася. Треба виходити з світу з простими ідеями... Відліни! витягавай нас! Або ми, або вони! Або наші ідеї, або їхні. Або наша держава, або їхня...“

І далі маленька погроза у бік буржуазної Європи: „А в Європі хай уважають: іноді може бути, що крайності стикаються. Фашизм не дасть стиснути себе за шкю, як поширимо революцію...“

Я вже не раз звертав увагу на цю революційність італійського фашизму, на його цілковите завершення існуючого капіталістичного з одного і комуністичного ладу з другого боку. На їх місці фашизм хоче встановити корпоративний лад. „Без корпоративізму, — сказав Муссоліні, — нема справжнього фашизму“.

І тому власне, як пише далі Гравелл, італійські фашисти відносилися з недовір'ям до всяких інших „фашизмів“, що виникали в Європі. Вони боялися імітації їх методів і компромітації їх імення в цілях справжнішого реакційного консерватизму, тим часом як італійський фашизм спрямований власне проти цього реакційного консерватизму.

„Сили, що стоять проти фашистської революції, являються силами європейської Вандеї, контрреволюційної, реакційної, консервативної, яка нас ненавидить, бо ми несемо Заходові нове життя. Фашистська революція може принести до кризи інтернаціональну плутократію. Європейські відносини мусять регулюватися у змисл, який вказує фашизм, або інакше Європу чекають поважні небезпеки. . . Треба заповнити безодні, що поділяють європейські народи на дві категорії: з одного боку нації, що мають у своїх руках фінансову міць і внаслідок того політичні впливи, а з другого боку пригночені, ограбовані, підбиті проти їхньої волі. Треба подумати, що гроші — не сила: дух і розпач можуть зробити більше від грошей. . .” . . . „Перше, ніж прийде зоря спокійної Європи, багато води скляне ще до моря, — але якщо наш обов'язок — прискорити цей день спокою, то наш обов'язок також підготувати умовини для його приходу. Перегляд трактатів зможе бути здійснений лише через духове об'єднання всіх європейських народів, зацікавлених у дійсному перегляді сучасних умовин. Відповідно до недавніх розрахунків одного франц. журналу Європа мала б бути тепер поділена на три групи спілок: 1) французька група, що обіймає Францію, Бельгію, Малу Антанту й Польщу, 2) італійська група, що обіймає Італію, Угорщину, Альбанію, Болгарію і, есентувально, Грецію, Туреччину та Іспанію і 3) німецька група

„З цих трьох груп лише перші дві дійсно озброєні, але третя група має очевидну тенденцію, в випадку конфлікту, стати на бік італійської групи

„Італія, — додає Гравеллі, — не роздавала наливо й наврово ли грошей, ані зброї, щоб здобути приятелів. Народи, що наблизили добровільно до Італії й фашизму (революційного), зробили це, бачучи, як нова сила повстає проти старих гегемонів, розуміючи, що прийшов час покінчити з власними приниженнями, і що перед немовлимими законами економіки, як перед не менш немовливими раціями духа, існують права рівності також і в інтернаціональних відносинах.

„Наша позиція і наші гасла, що ми їх кидємо приятельськими силами Європи, не можуть бути інтерпретовані як звичайна полеміка. Наш рух — це початок великої революційної тактики й стратегії, що приведе до створення нового ладу, який групуватиметься на авторитеті й справедливості. . .”

„Залишаючи позаду стару дилему: Рим чи Москва, ми говоримо тепер: Нова Європа чи Стара Європа. І на цій підставі ми зв'язуємо новий союз європейського братства й кидємо старі ідеї в вогонь вічності. Фашизм — це гробовець старої Європи. І ідеї в вогонь вічності. Фашизм — це гробовець старої Європи, і ми бачимо вже, як ростуть все нові сили нової Європи, нового фашистського інтернаціоналу”.

Далі п. Гравеллі перераховує всі оті нові сили, що можуть увійти в новий фашистський інтернаціонал. Тут ми находимо депортації у Фінляндії, гітлеріація і штальгельміа у Німеччині, гайнзепція у Фінляндії, гітлеріація і штальгельміа у Німеччині, гайнзеп-

рис в Австрії, національну партію в Іспанії, університетську молоддь національної екстремі в Румунії, неомасонів у Туреччині, брідж-фашистів в Англії, Родну Захиту і болгарських фашистів у Болгарії, національну молоддь у Бельгії та українських націоналістів в Україні, азійці в етнографічному розумінні. У Польщі, — не стів в Україні, азійці в етнографічному розумінні. У Польщі, — не стів в Україні, азійці в етнографічному розумінні. У Польщі, — не стів в Україні, азійці в етнографічному розумінні. У Польщі, — не стів в Україні, азійці в етнографічному розумінні.

Що ж до українців, то вважаємо потрібним подати докладний перегляд відповідного уступу на стор. 1524—25:

„В Україні, — пише Гравеллі, — „Антиєвропа“ викликала симпатичний відгомін між молодими націоналістичними силами. Вони показали в основу своєї діяльності дух жертвенності, що служить абсолютною умовною освітленням істині їхньої акції, яка синтезується у волі створення єдиної незалежної української держави, в дусі ідеї, що походить з Риму. В такому власне дусі і з такими генетичними розвивається український націоналізм. Директорія, що виникла з власної ініціативи і перейняла на себе кермування рухом, об'єднала в одному гурті (фало) різні групи, які до того себе взаємно не визнавали, і створила таким чином одну організацію. Внаслідок того, націоналізм зробився політичним фактором національного життя

„Україна — це заборона Заходу супроти слов'янського (мало б очевидячки бути — панславистичного) світу: націоналісти твердять, що Київ для Сходу — це те саме, що Рим для Заходу, і ще недавно один з них проголошував: „Коли б скоріше міг прийти момент, коли давня столиця Східної Європи подасть руку і з'єднається зо своєю старою сестрою, столицею Західної Європи і усієї Європи...“

Вважаємо, що цілий цей уступ у своїй стилізації може викликати деякі непорозуміння, але не будемо покищо над тим зупинятися, і підкреслимо лише факт зареєстрування українського націоналізму, як певного політичного фактору, що на думку італійських фашистів міг би відіграти свою роль в боротьбі революційного фашизму за створення нового світу, що міг би увійти як рівноправний член до фашистського революційного інтернаціоналу, — „інтернаціоналу, — як пише Гравеллі, — збудованого на базі рівності націй, інтернаціоналу паралельних рухів, що залічують кожному з них нову свободу щодо відповідної внутрішньої акції...“

У цьому ж таки числі „Антиєвропи“ сповіщено про видрукування в найближчому числі статті на тему — „Проблеми України“ з такими точками: 1. Україна, як частина західного європейського світу. 2. Море і доля України. 3. Відродження України. 4. Україна супроти сучасного світу. 5. Новий дух в Україні. 6. Політика українського націоналізму. 7. Висновки.

Дон Паціфіко.
(Майже рідвяна історія.)

6 січня 1931.

Містер Джеймс без сумніву дуже вихована людина. І тому, довідавшись від мене про арешт д-ра Дев, британського підданого з Канади, не сказав жадного „кріпкого“ слова. Навіть не сплюнув, як зробив би в аналогічних обставинах наш золотоноський дідич, на найбільшій щаблі обурення, яке стримує лише почуття пристойності. Навіть не розлився рікою бурхливої красномовності, що напевне сталося б, як би він належав до латинської раси. І навіть не підніс до неба рук, заклинаючи Бога у свідки, як це зробив би, можливо, чкий німець. Лише зблід, встав, не кваплячись, глянув у вікно — чи часом не дощ? — і вийшов з хати, залишаючи мене самого з тіннями незнайомих людей, що снаржилися й кланкали на поміч.

Щілієнський той день я більше не бачив містера Джеймса. І тільки коли покоївка мені заявила, що містер Джеймс, здається, загубив за батьківщиною, я вирішив зайти до його кімнати. І враз — ніби в Лондоні: так зваий чорний туман висів густою запоною, аесь блимало світло далекого ліхтаря (лямпя містера Джеймса) і на кожному кроці виривали якісь несподівані предмети неясних обрисів. На щастя, рука досвідченого полісмена (містера Джеймса), що за неї мої руки схопились, як за якір надії, довела мене до місця моєї мандрівки, цебто до глибокого крісла.

— Курю, — сказав містер Джеймс.

— Може б уже перестали! — зауважив я несміливо.

— Думаю, — сказав містер Джеймс.

— Але ж нічого не видно. . .

— Видно минуле, — сказав містер Джеймс. — Я не хочу бачити сучасного. Я не хочу бачити оцих маленьких вузеньких стільців, оциєї вашої модерної обстановки, що виявляє здрібнілість тіла й замислів. Зникають великі ідеї, зникають їх великі створіння. . . Зникають великі люди. . . Все дрібниці, дрібниці, дрібниці. . .

На віддалі двох кроків колхалася в хмарах висока постать, і голос доходив ніби з іншого світа. В мене перехоплювало віддих, і на очі наверталися сльози.

На щастя, задзвонили по коридорі на печерю. А за вечерею містер Джеймс оповідав мені, що цілий світ — як його хата, що всі ходять у тумані, що ніхто нічого не бачить, ніхто нічого не розуміє, а імперії падають, і на їх місці зростає вселякий дріб'язок.

— Нема російської імперії, нема вже австро-угорської імперії, нема вже німецької імперії. . .

Він нічого більше не сказав, але я знав, що він думав ще про одну імперію, йому найдорожчу.

— Чи чули ви коли про Дона Пацифіка? — звернувся він до мене зараз несподівано. І діставши заперечну відповідь, почав оповідати

Дон Пацифіко з'явився в Атенас після конституційної революції 1843 р. і довгий час не звертав на себе не то світової, а навіть і місцевої уваги. Займався він своєю комерцією і жив спокійно і тихо. І хоча звався „дон“ — був собі звичайним португальським жидом, що дві третини свого життя провів в англійській фортеці Гібральтарі, а третю найславнішу, в грецьких Атенах.

Ніхто не зможе, мабуть, з певністю сказати, що саме примусило Дона Пацифіка на п'ятдесятomu році життя промінати твердий ґрунт Гібральтара та дуже непевний ґрунт тодішньої Греції. Але в усьому разі на доказ свого гібральтарського перебування, Дон Пацифіко виказував завжди кому треба й не треба — свій британський паспорт і почувал себе з ним досить певно. Але, крім британського паспорта, Дон Пацифіко мав ще один дорожочий документ — що стверджував його рідніні права на якісь землі в Португалії, сконфісковані в його батька за Наполеонівських воєн. На підставі цього документу Дон Пацифіко мав великі претенсії до португальського уряду. Але покищо жив спокійно та тихо, провадючи свою маленьку комерцію. Або, висловлюючись точніше: підтримував чужі комерційні справи добродійними позичками грошей на високі проценти.

І так зводив кішки з кішками, господарюючи разом із старенькою пенською та молоденькою плеєйнінською в невеличкій сатині, в остредку Атен, в одній з тих маленьких одноповерхових дімків із садком навкруги, що тоді були ще такі звичайні в грецькій столиці.

Як добрий, правдивий жид. Дон Пацифіко додержував свої суботи, ходив до синагоги і читав талмуд, — але зрештою намагався не дуже підкреслювати занадто своє жидівство, бо знав, що православні греки були не без забобонів.

Так, наприклад, у Великодній тиждень, атенський народ мав звичай святкувати Страсті Господні, зливаючи залізнену пімсту на опудалі Юди; робили велику лальку з соломи, збрану в ганчірки, причеплювавши до неї бараничий хвіст, замість бороди зрадника і, обвеснак її по місті в святочному поході, а потім палили її з гроном лайок і зливою зневажливих плівоків. Якщо, під час тих церемоній, зустрічали якого жйда, не рідко приймав він на себе частину всіх тих штарот, що були призначені для зрадника Юди. Поліцейський, розуміється, на той час там не було, або воли тоді глухан та сліпан.

І тому і в той Великий Четвер, Дон Пацифіко, як завжди розважний і мудрий, замкнув щільненько свою кату, порадив служниці (що зрештою була православною і тому нічим не ризикувала) не показуватися у вікні, висадив свою стареньку матір й молоденьку плеєйнінську на віз і вирушив до Пірею, атенської присталі — щоб провести там у свого приятеля шліссенський день. Бо в Пірею

давиди стояв якийсь французький чи англійський корабель, але коли і не стояв, то міг стояти. . .

І добре зробив. Бо, коли повернувся до дому, довідався, що лохія цього року був веселіший, ніж звичайно, що народ спалив Юду перед хатою жидів, і що той жид, перед хатою якого палили Юду — хата саме Дона Паціфіко, і що, почавши палити Юду перед хатою, народ закінчив цей святочний обряд у самій хаті Дона Паціфіка. І хто зна, чи не спалили б і його самого, якби він був тоді вдома.

Дон Паціфіко знайшов у себе провалений дах, порубану та спалену обстановку, забиту собаку і всю хату понашмудру брудом і калом. Зникло все, що мало будь-яку цінність, зникла й служниця. А — що найголовніше! — зник славнозвісний документ, що на ньому Дон Паціфіко обґрунтовував свої домагання до португальського уряду.

Але залишився в руках Дона Паціфіка ще один документ його паспорт британського громадянина.

І тут власне Дон Паціфіко входить в історію.

Дон Паціфіко побіг до британського посольства. Довідавшись у чому річ, його прийняв сам міністр, капітан Лайонс, — людина гаряча й рішуча. Лайонс запропонував Донові Паціфікові скласти листу всіх утрат, щоб прилучити її до всіх тих, які британський уряд мав предствити грецькому. Листа, натурально, була вже готова. Капітан Лайонс прийняв її, навіть не перечитавши, і тільки коли Дон Паціфіко почав просити видати йому — за рахунок тих утрат — завдаток на кілька тисяч драхмів — капітан Лайонс викинув його за двері.

Але й без того завдатку, Дон Паціфіко знайшов засоби, щоб продовжувати свою комерцію, а головне не втратити з ока своєї справи в англійському посольстві. Він почував себе замкато обрешеним, і повторював невпинно, що грецький уряд заплатити йому не лише за себе, а ще й за уряд португальський. Дякщо з того лише гадував, заважкуючи, що грецький уряд п-а Колетті зумів не платити відсотків навіть з позичок супроти трьох великих астрів. Але Дон Паціфіко не зважав на дуринки і стояв на своєму. Тоді його запросили на поліцію і тут йому пригрозили, називаючи злодієм і анхварем, що його заарештують, хоча б і в середині англійського посольства, якщо він не відмовиться від своїх претенсій. Португальський жид може тоді й злякався, але британський громадянин знайшов у собі досить відваги спокійно відповісти, що кожний день, який минув, несе з собою відсотки на борг грецького уряду. Після цього пішов до британського посольства й оповів про погрозу та відповідь. Англійський міністр визнав за ним повну порозу та відповів: Англійський міністр визнає за ним повну порозу і зазначає, що його справою займається тепер в Лондоні міністр закордонних справ Пальмерстон.

— Коли я вас покличу знову, — сказав капітан Лайонс — натину, надіюсь, вже добрі новини.

Але зяки Дона Пашифіка поклонялись знову до англійського посольства, минало добрих шість місяців, і на місці капітана Ляйомса сидів уже новий міністр — містер Уайс.

Містер Уайс не захотів навіть відповідати на запити Дона Пашифіка, а з виглядом нудьги та досади повернувся йому давню листу втрач, зроблених у пам'ятний Великий Четвер, коли палили зрадника Юду.

— Маєте намір глузувати з британського уряду?! Одно лижко — п'ятнадцять стерлінгів; одна лавка — двадцять стерлінгів; двадцять тисяч стерлінгів за стару хатину, що не варта й тисячі.

Дон Пашифіко відповів, що з обстановкою коштувала та хатина не менше десяти тисяч. А головне разом з обстановкою йому спалили дорожочинний документ — підставу його претенсій до португальського уряду, і документ той коштує ліжко не менше, як п'ятдесят тисяч стерлінгів. А він його порохував лише в двадцять! Тридцять тисяч у цілому! І потім, додав з маленькою усмішкою, що за правилами доброї комерції треба все трошки заробляти, а не проробляти.

Містер Уайс відібрав назад листу втрач: — Ви, пане, шахрай не менший за греків, але маєте щастя: Пальмерстон хоче, щоб вас було винагороджено.

І так Дон Пашифіко ще кріпше повірив у свої тридцять тисяч стерлінгів; пан Пальмерстон умі в хотіти.

Тимчасом минув рік. Минув і другий. Його приятель, — другий жид — уроджений в Греції, що у нього він провів день у той пам'ятний святий Четвер, мав знайомих у французькому консуляті і звернув увагу Донові Пашифікові, що і Франція теж щось значить в Атонах. А міністр Тукевель підбивав прем'єра Колетті не поступатися перед міністром Уайсом. Чи не думав часом Дон Пашифіко, що міністр Пальмерстон — за його гарні очі — проголосить війну великій Франції?

Дон Пашифіко, громадянин британської імперії, відповів: — Все може бути!

Але після того, як пройшли довгих три роки, португальський жид уже починав сумніватися в своєму британському громадянстві.

Аж одного ранку 1850. р в січні місяці в Пірейському порті з'явився воєнна флота її Імператорської Величності — 15 великих кораблів! — і стала на якор. Вона мала ніби то віддати честь королеві Оттової. І справді адмірал Паркер з дружиною старши, айшовши на беріг, сказав візиту у королівській палаті. Але потім усі візити давно вже покинулися, а флота й не думала відпливати до посольства й назад. Але потім і ті урвалися. Дон Пашифіко дістав повідомлення бути готовим покинути Грецію на одному з тих кораблів. І містер Уайс теж мав від'їхати. А покищо, щоб португальський жид не алякався, до дверей йому приставили варту з кількох британських моряків.

Сподівалися з часу на час, що ось заревуть і гармати. Так собі, на честь короля Оттона. Але гармати не заревіли. Адмірал Паркер задовольнився тим, що вислав у невідомому напрямку чотири старі кильові, які складали всю грецьку воєнну флоту, і після відділя моряків на кілька торговельних грецьких суден — перше тільки на десять, потім знову на інших десять. Дон Паціфіко хотів був сказати йому, що цього вже десять; що його борг тим усім цілковито покритий, і якщо грецький уряд не має монети в потрібній кількості, — він міг би сам йому її знайти, маючи тих двадцять кораблів на застав.

Але адмірал Паркер не хотів мати діла з португальським жидом, — з квит з каси все ще не приходив. Одного дня, його приятель — грецький жид — повідомив Дона Паціфіка, що й міністр Тувенель наказав своїй флоті вирушити в напрямку на Атени. Зрештою, вони могли б ще й помірятися — ці дві флоти — хто дужчий!

Дон Паціфіко почав нервуватися: змагання задля його боргу між двома великими флотами не видавалося йому нічим надзвичайним, та він не хотів би бути при тому присутнім!.. Але флота міністра Тувенеля не з'явилася. Замість неї з'явилася барон Грос, що приїхав з Парижа на мирові переговори. Дон Паціфіко мусів ще чекати. Але радий-раденький, що французька флота не з'явилася, а гармати англійської все були наведені на Атени, Дон Паціфіко міг чекати. В усякому разі одно було ясно: наслідком тих переговорів, адмірал Паркер зисенестрував ще десять грецьких торговельних кораблів, і їхні власники знали галас... не проти адмірала Паркера, розуміється, але проти короля Оттона і його міністра Колетті, що наражували чесних комерсантів на такі невпевненості й грошеві втрати.

Тимчасом Дона Паціфіка ще раз покликали до посольства: чи не згодний він часом відмовитися від своєї португальської частини боргу.

— Ні в якому разі!

— Гаразд. Маємо наказ домагатися цілковитого винагородження. Тим гірше для вас, якщо справа затягнеться.

Вже п'ять місяців пройшло з того часу, як англійська флота з'явилася в Пірейському порті. Греки, зрештою, так до неї звикли, що вона вже їм видавалася його необхідною окрасою. Але одного дня барон Грос від'їхав. Греки дякалися не на жарт. Вбачалася вже близька баталія між французами й англійцями, з греками в середині і Дон Паціфіко, в якості португальського жуда, починав знову сумніватися. Але в найбільш критичний момент, його знову покликали до посольства:

— Ось вам ваші тридцять тисяч!

Одночасно заревіли гармати: англійська флота, адінаючись з якоря, віддавала Атенам прощальний салют. А Донові Паціфікові здавалося, що то вона йому салютує, британському громадянину!

що залишався на грецькій землі. І коли за якийсь час, прочитав він у лондонському „Таймсі“, що його справа викликала в Палаті Північній довгі дебати, і що лорд Пальмерстон боронив його в чотирьохгодинній промові, доводивши, що бритівський підданий мусить почувати себе в усьому світі везиком і забезпеченим, як колишній римлянин у давній римській імперії. — Дон Пасифіко, — португальський єврей, що втік з Гібральтару до Греції і направився там у гальський жид, що втік з Гібральтару до Греції і направився там у лікарстві, — подумав, що саме він, Дон Пасифіко, почував себе так певно і забезпечено.

Містер Джеймс закінчив. А я думаю, що в наш час такі історії оповідають. . . хіба не Різдво.

Після Трансатлантичного рейду.

20. лютого 1931.

Від самого ранку Рим приймає святочний вигляд: прикрашається прапорами на вікнах і балконах, биндами кольорового паперу на трамваях і мурях, низкими електричними лямпадок для ілюмінації во всіх важливіших будинках та значніших римських руїнах. Лише небо хмуриться та вітер свище, крутить прапори, зриває бинди паперу, загрожує зливою проколочити піднесений ентузіазм римського народу.

Але товпа росте, громадиться, заливає величезну площу перед залізничною станцією, заливає Національну вулицю, Корсо Умберто, П'єтцу Колонна, заливає всі до них притикаючі вулиці: з наказу італійського уряду всі установи й підприємства мали припинити працю на дві години скоріше, щоб звесі римський народ міг привітати того, хто завтра отримає почесне римське громадянство.

А вітер свище, свище! Хмарні лютять все швидше, все швидше. Десь щось блиснуло, ніби велика іскра з трамвайового дроту. Десь щось загуло, ніби гримнула далека гармата. Ніби вже задалегідь привітали героїв військовими салютом. Всі напружили вуха. Всі направили очі в гору, а з неба — ніби цього ждали! — хтось сипнув дощем, як з доброї кадки. Хто міг, кинувся в двері крамниць чи в брами палад, хто не міг, відніс ковчій до гори, накрився дашком парасольки, і все ждав терпеливо.

Чому народні маси такі всі пожадливі бачити людей, що їх осяяла слава? Чому вони згодні переносити вітер, і дощ, і тиск не завжди цілком чистих сусідів, аби лише кинуть оком на тих, що доконали великих подвигів? Чи не тому може, що в кожному з нас тліє іскра жаги до великого, що в кожному з нас живе пошана до особистості, до індивідуальності, яка підноситься понад голем інших, яка має відвагу й сміливість віднести понад загальнообов'язуючий рівень, яка вносить в одноманітне буденне життя красу незвичайного, яскравого й сильного, ніби квітку червоного маку на спалені полі.

За своє ризико й переможені страшенні небезпеки, Бальбо й товариші отримують свої нагороди. І цей тріумфальний в'їзд є однією з тих нагород — мабуть чи не найбільшою. Бо яких нагород потребують герої? Вони діють не задля нагород, вони діють з інстинкту, вони діють з любови. Коли всі звичайні люди, каже французький письменник Кінтон, намагаються не переходити ніколи меж своїх маленьких можливостей, то герої все стримані помірні сили свої бодай з неможливим. Хоробра людина, свідомо свого обов'язку іде супроти небезпеки з твердою душею, уроджений герой іде з душею в вогні нетерпіння, мов на зустріч насолодам кохання. Бо коли звичайні люди, каже той же Кінтон, насолоджуються чуттєвістю свого тіла, герой знаходить найвищі насолоди у властивостях свого високого духа. Героїзм — це лише висока любов, це лише вняв внутрішнього палу, що чистить і кристалить душу. І не дурно говорив Клемансо: „Найбільша недуга душі — це холод, це оспала байдужість“. Скільки ми маємо в собі отих недужих душ, нездатних відчути не лише палу, але навіть звичайного літєла!

Ледве повітряна флота знялась вгору на лет до далекої Америки, як один з літаків, падає й гине з усіма своїми людьми. „Злий початок!“ — сказали б італійці давніх часів. „Пусте, хлопці“ — каже Бальбо, — „є інші на їх місці. Вперед!“

Має війна свої власні перемоги, але має їх і мир. І для перемоги підчас миру, як і для перемоги підчас війни, треба однакового завзяття, шпертости й незломности духу.

Перелет через океан викликав загальне захоплення в цілому світі. Престяж Італії зріс дуже високо. Все більше забувається стара призралива назва „макаронщиків“, і шораз частішу чується назва „фашистів“, що означає молодість, завзяття й відвагу. Але разом із захопленням виникають й інші почування, цілком іншого змісту. Перш за все почування якоїсь турботи. Успіх Бальбового перелету вказав дуже ясно, що нема таких „природніх кордонів“, що могли б оборонити країну від нападу ворога. Коли навіть Атлантицький Океан не дає вже більш гарантій незайманости, то що вже казати про всі інші „природні границі“, ріки, гори тощо, що дуже довго були в історії неперехідною межею поширення того чи іншого народу.

Не в „природніх“ границях лежить тепер безпека тієї чи іншої держави, тієї чи іншої нації, але в її духовій готовості використувати найбільші досягнення сучасної техніки, в її здатності пристосовуватися до залязаних законів сучасного життя.

Всі учасники трансокеанського лету пішли назустріч смерті цілком добровільно. І дехто стрівув П, і з нею остався. Маю на увазі не лише Боєра, Барбічінті, Імбастарі. Фойса й Ненсі, що злетіли в Волямі в перший же день, у момент ариву з долу до чеба, — але також капітана Амброзіно й радіотелеграфіста Стамперіні, що найшли свою смерть ще підчас вправ.

„Напередодні від'їзду. — каже Бальбо в своїй новій книзі, присвяченій історії трансокеанського лету, — всі літани повітряної ескадри на чолі з самим командантом, полетіли до Сан Віченцо, де поховано перші жертви героїчної спроби. Там летіли тісною групою, крила до крила, все нижче, все нижче... Поміж двома мотопланами нерухомо й самотньо стояла сумна, чорна постать — старенького батька... На нього й на ті могилки до всіх літаків полився нераз рясний дощ свіжих квітів — останнє прощання тим, що вже впади, від тих, що м о г л и завтра впасти...”

„Марно питати, — казав Кайзерлінг у своїй славній книзі „Аналіза Європи“ — чи дійсно Італія найшла в фашизмі абсолютно кращу форму людського правління, — абсолютно кращої форми не має. Кожна з них залежить від часу й обставин. Але можна спитати, чи та форма фашизму позиточна для Італії; можна спитати, чи та форма фашизму позиточна для цілого світу — через ідеї, що він їй розсіває? Відповідь на це може бути різна. Але одно безсумніву позитивне має в своєму заложенні фашизм, а саме, що головним його змістом, його альфою й омегою є культ героїзму. — найвищий скарб, який тільки можуть мати народи” (ст. 68).

Деякі думки у Ватиканській Державі.

27. лютого 1931.

Сьогодні нас, кореспондентів акордонної преси, запрошено до Ватикану, оглянути електричну централю, що її завтра має відкрити Папа.

І ми її довго й пильно оглядали. Хоча, правду кажучи, серед нас не було ані одного спеціаліста від електрики.

Але що тому шкодять? Ми могли на власні очі переконатися в тому, як „розбудовується“ Ватиканська Держава. Могли оглянути помешкання, де стояло шість величезних чорних моторів, що з них два неповнювали своїм гуркотом усе повітря, так що всяка спроба поділитися вражіннями виходила на марн: згуків слів прикипало до вуст. Виникало питання, де вмістяться гуркіт інших чотирьох моторів?...

Але нує! очевидно десь вмістяться...

Потім ми ходили по Ватиканських садах (поверх офіційного програму, але з ласкавою участю наших провідників — монсеньора Пуччі й інж. Де Россі). Оглядали прегарні водограї, стояли в німому подиві перед водяним престолом, в якому шість свічок вітарних і свята дарниця були зроблені з водяних цювок мистецтвом архітектів Папи Павла V. (300 років тому); ходили по тих аллеях, де в сонячні погожі дні Папа дихав повітрям та пахощами квітів, подивляди величезний і гарний палац Ватиканського Губернатора, що цими днями має бути цілковито закінчений, призначався до великого, але незаграбного, і наче вчашеного в

землю нового палацу Пинакотеки (галерея образів), ще обставленою руштованням, на тому місці, де колись був прегариний папський квітник, незабутній спогад для всіх, хто відвідав в 1925. ювілейному році Місіонарську виставу.

Не знаю, які думки викликала га наша прогулька у моїх чисельних колег, — про те за кілька днів можна буде довідатися з часописів усього світу, — але мої українські думки певне були відмінні від інших.

Я думав про те, що ось існує така маленька Держава, що всю її обслуговуватиме ота одна електрична централь з шістьма моторами; що має вона своє військо (в таких жовто-блакитних — „українських“ строях!), свій скарб, свої високі школи, свою суверенність — і що не має вона жадних натуральних кордонів, не має жадної фактичної можливості боронитися від свого могутнього сусіда більш, як п'ять хвилин, по точному розрахунку, — і все ж існує!

Існує самим духовним престижем, самою спиритуальною силою, що вибудовує незломні мури на кордонах, сильніші за всякі фізичні кордони.

Був, правда, час, що мури Папської Держави охоплювали далеко більш простору територію, — охоплювали увесь Рим, охоплювали і землі по-за Римом, — але власне в тому територіальному розрості влади духовної крилася велика небезпека: тодішня Ватиканська Держава надавала занадто ваги питанню території і, забуваючи про єдиний їй властивий імперіалізм — імперіалізм духу — віддавалася ілюзіям територіального імперіалізму, що йшов в розрід з національними жаданнями всього італійського народу. Внаслідок конфлікту — Папська Держава перестала — на цілих 70 років! — бути взагалі територіальною Державою.

Але на землі всяка — і найбільш духовна влада, — щоб бути дійсно Владою, щоб мати можливість виконувати свої обов'язки перед Богом і людськістю дійсно незалежно й відповідно до власного свобідного розуміння — мусить стояти ногою на своєму власному ґрунті. І тому, втративши той ґрунт, Папи, на сімдесят років задають лише одним завданням — скрипити свою духовну владу і протестувати проти порушення, чи власне знищення її територіальної суверенності перед усім світом. На знак протесту, Папи проголошують самі себе Ватиканськими в'язнями, заявляючи, що не вийдуть з Ватикану, аж поки не отримають повного задоволення. І тим часом, як цілий світ — і найбільш католицькі й побожні уряди! — визнавали факт опанування усієї території колишньої Папської Держави Італійською Державою, одні лише Папи ніколи не хотіли визнати цього факту, і на протязі семидесяти років добивалися перегляду встановлених відносин, і добилися!

11. лютого 1929. року прийшло дійсно до повного порозуміння з італійським урядом і Папський уряд ще отримав знову свою — хоча й зменшену, але самі відповідну до потреб і якості Духовної

Владн (в іншій площині я б сказав: — в етнографічних межах!) територію Ватиканської Держави.

І яке килуче життя враз почалося в тій новій Державі! Все має бути своє. Своя монета, свої поштові знаки, свій телеграф, своя завізниця, своє радіо! Хоча б і в малій та тісній хаті, але по своїй власній правді і волі!

Отакі чудні думки обсидали мене, коли ми блукали по аллеях Ватиканського саду, що складає чи не третину Ватиканської Держави.

„Антиєвропа“.

3 березня 1931.

Римський місячник „Антиєвропа“ під редакцією Гравеллі вніс- тив програвмову статтю свого директора, в якій він пише:

„Ми — Антиєвропа, бо боремося проти демократичних і кому- ністичних ідей, що панують тепер над європейським світом

„Ми — Антиєвропа, бо тимчасом як європейські народи гона- дяться в механізованих містах, музика всякого зіспуття, потвор- них інтерпретаціях сучасного життя, ми, італійці, вертаємося до землі, не для того, щоб йти назад, але щоб відбудувати на ній й від- пасти в ній глибокий дух нашої вікової середньо-земноморської традиції

„Ми — Антиєвропа, бо тимчасом, як у деяких європейських народів шириться мальтузіанство, ми, італійці, впереді йдемо впе- ред до шляху народжень, ніби нас протегує Божа сила на блудній дорозі демократичної боротьби

„Ми — Антиєвропа, бо ми проти потворних міст, проти плото- кратій, проти большевизму, проти індивідуалістичної й матеріалі- стичної концепції й практики демократії всіх відтінків, бо ми — проти застарілої парламентаристичної та інтернаціоналістичної ім- бівізації

„Ми — Єресь сучасної Європи“.

Виходячи з цього розуміння „антиєвропейського“ руху, я на- писав статтю „Україна в антиєвропейській функції“, яка вийшла оце тепер в останній книжці „Антиєвропа“. Подаю її в перекладі.

„Антиєвропа“.

Україна в антиєвропейській функції.

З моменту, що фашизм, відповідно до пам'ятної промови Мус- соліні, вголошеної 27 жовтня 1930. Р., зробився всесвітнім полі- тичним явищем, ми знаходимо тепер в європейському світі три не- примирні сили, які хотіли б запанувати в світі і повести життя народів кожну на свій спосіб: комунізм, плітократія і фашизм.

Комунізм — це вираз налів азійської психіки московського народу (славнозвісний „мір“, сільська комуна), припереної де-

генеративною ідеологією старого жидівського соціалізму, що закликає бідних ненавидіти багатих і нищити їх. Не дуримо давні пророки Ізраїля чекали на день Єгови, коли вся влада перейде до рук обездоляених.

Пл ю т о к р а т і я — це вираз англосаксонського духу в його протестантському і гедоністичному пристосованні, що дивиться на багатого і взагалі на „щасливиця“, як на благословенну від Бога людину, і що знаходить в культурі успіху виправдання найбільш ганебного минулого.

Обидві вони (комунізм і плітократія) є глибоко матеріалістичні і намагаються обмежити життя рамками так званих економічних законів, цілковито ігноруючи — або удаючи, що ігнорують — існування фактора спиритуального, який в житті народів і індивідуумів не менш важливіший від фактору економічного й матеріального.

Ф а ш и з м, що є виразом духу чисто середньоземноморського, який продовжує і наслідує дух греко-римський, хоче повернути спиритуальному факторові все його значення, що він його мав в давній середньоземній цивілізації — з її героїзмом, персоналізмом, патріотизмом і любов'ю до великих ідей, більш, ніж до дібр землі.

Боротьба між цими трьома суперниками — ривиними та взаємно виключальними, — почалася вже давно, але лише тепер вона починає набирати дійсно рішучих форм. Світова економічна криза вимагає негайного лікування і загрожує зруйнувати всю європейську цивілізацію.

Але якщо для комунізму, цього незаконного сина взятського варварства, гибіль нашого європейського світу, що вийшов з греко-римської цивілізації, навіть бажана; якщо для інтернаціональної плітократії, що знаходить своє поряткування в Америці, Австралії, Африці — „убі мене, ібі патріа“ (де добре, там і батьківщина), занепад європейської цивілізації не має особливого значення („після мене хоч потоп!“), — для фашизму, в його всесвітньої функції, він навпаки жахлива трагедія: фашизм пам'ятає про своє духовне походження і хоче мати своє продовження в безконечній будучності.

Боротьба не легка. Комунізм панує на величезних просторах Східної Європи й Північної Азії; він пробиває собі все ширший шлях в Середній Європі, зруйнованій морально й матеріально через так звані трактати миру; він здобуває симпатії східних народів своєю антиколоніальною пропагандою; він має в своєму розпорядженні величезні засоби і не в'яжеться будьякими приписами високої моралі.

Плітократія тяжить на всій Європі за своїми картелями й колошальними трестами, за своїми банками, за своїм золотом, за своєю стандартизацією, що руйнує людську особистість і творить людськість в серіях, як машини. Плітократія нас стискає, обганяє

в своїй сітці все більше й більше і викладає на вулицю — в світ: візьмої конкуренції та байдужої держави — все більші маси вілльких кустарів, збіднюючи таким чином життя духу.

При такій ситуації боротьба вимагає засобів, що могли б бо- дай зрівнятися з засобами московського комунізму (який все більше ототожнюється з московським імперіалізмом) і з засобами інтернаціональної плетократії (яка набирає все більше характеру англо-саксонського, чи вірніше американського імперіалізму) Але де а знайти ці засоби?

Муссоліні відповідає (в промові до ерархів Партії 27. жовтня 1930 р.). — „Наше мирне поширення може скеруватися лише на Схід...” І на тому спляється.

Проте, ідеї, що їх Муссоліні кидає в світ і накладає італійському фашизмові, не являються, як хтось міг подумати, плодом легкої імпровізацій: вони вистигають в довгих і глибоких студіях, що забирають роки життя. І якщо чи поглянемо назад, ми побачимо, що „східні” ідеї Муссоліні формувалися тоді, коли він був ще звичайним журналістом.

— „Італія, — писав Муссоліні в „Поволо д'Італія” 26. серпня 1919 р., лежить між Сходом і Заходом. На Заході знаходяться ті, що вже „длобулися” Там знаходяться наші суперники, наші конкуренти, наші вороги, що іноді нам і підпомагають, але лише в гайкій формі солідарності, що може з милостинєю і шантажем. На Заході позиції вже визначилися, і багатства знаходяться переважно в стані статичному, себто паразитарному... На Сході ж, становище цілком інше... На сході живуть народи, дуже багаті „потенціально”; вони дають нам чудове натуральне поле для нашого економічного та інтелектуального поширення. Там живуть народи, що потребують допомоги, і що можуть дати нам у великій кількості те, чого ми потребуємо, в заміну на нашу промислову продукцію...”

І в іншій статті Муссоліні додавав, — „Щоб звільнитися від тиснення західної плетократії, Італія не має інших шляхів окрім тих, що їх вже вказала Венеція та Генуя...”

Другий визначний свіробітний „Поволо д'Італія”, покійний Бенсервіді означав 6. лютого 1919.): — „Поміж країнами Чорного Моря, нас найбільше цікавлять Україна... Італо-українська згода змогла б стримати англійську гегемонію в Середземному морі. Україні можуть протиставитися переважачою діяльності англій- щів на близькому сході краще, ніж це робила Російська Імперія, незмітно замкнена в Чорному Морі...”

Таким чином вирісовується та роль, що н могла б відіграти незалежна Україна в боротьбі революційного фашизму проти плету інтернаціональної плетократії Але ще більша її роль в боротьбі проти московського комунізму.

З географічної точки погляду Україна займає східню частину середньоземноморських земель. Власне вона є єдиною країною

тієї величезної площини що іноді називають „євразійською“), яка має — в підсонні, в геології, в флорі і фауні — характеристичні, чисто середньоморські риси.

І якщо ми простудіюємо її історію, ми переконуємося, що саме Україна служила завжди тим мостом між Азією й Європою, де середньоморська цивілізація зустріла перший напад азійської цивілізації, що її принесли туранські народи, і змогли зм'якшити свою життєвість і свої високі спіритуальні цінності. Туранські народи, переходячи, в своєму еміграційному пориві, широкими степами України, піддали там середньоморським впливам, що передавалися до найдаальших азійських кордонів. Таким чином Україна була завжди всьмим важливим театром боротьби двох цивілізацій, азійської та середньоморської, і український народ, щобто та група південно-східніх слов'янських племен, що — ціною величезних жертв — трималася берегів Чорного моря, як дверей до вогнищ середньоморського духу, — був завжди в авангарді Європи проти находу азійців.

Ми це можемо спинитися тут над описом героїчної боротьби, що її мусів витримати український народ, як оборонець і представник середньоморської цивілізації, в часи — вже досить далекі — існування Великого Київського Князства та Галицько-Волинського Королівства, — двох Держав спадкоємців, що довгі часи були справжніми осередками для політичного, економічного та культурного життя всієї Східньої Європи.

Перше нахід татар, а потім поширення московитин (що привласнили навіть ймення українського народу — „руський“, але не змогли привласнити собі його середньоморського духа) перервали його цивілізаційну місію, привабили його вищі соціальні класи на службу інших ідеалів, навмисних чужою психікою, і примусили його — в вищих інтересах самозбереження — замкнутися в консерватизм селянських мас — пасивних, але багатих на потемні сили, що чекали лише сприятливого моменту, щоб вибухнути й скинути чужиницьке ярмо.

Цей момент прийшов з падінням двох імперій — Російської та Австро-Угорської.

Велика російська революція 1917. р. знайшла український народ, обмежений майже на дві класи: на масу селян (85%) і тонкий шпир інтелігенції, сильною своїм високим ідеалізмом і любов'ю до Батьківщини, але недосвідченою в політичній грі і бідною на матеріальні засоби.

Вся решта населення складалася з елементів не лише чужих українському народові, але й ясно йому ворожих. Вся велика земельна власність знаходилася в руках москалів чи поляків. Велика промисловість належала так само чужинцям, і навіть технічний персонал ввозився з Москви або з закордону. Вся бюрократія була, натурально, російська або — почасти — складалася з українських ренегатів, що робили все можливе, щоб виявити свою

відність чужинському режимові. Все вище духовенство було російське, а нижче духовенство, стероризоване антиукраїнською політикою уряду, відірвалося від народу і не приймало жадної участі в тих зусиллях, що їх робила українська інтелігенція для піднесення національного руху. Населення більших міст складалося також з чужинських елементів — росіян та жидів, які тримали в своїх руках всю торгівлю й поповнювали також лави міського пролетаріату.

Така економічна та соціальна структура України мала вслнчевний вплив на розвиток української революції: проблема політичного та національного звільнення виявилася тісно зв'язаною з економічними та соціальними проблемами, і особливо з аграрною проблемою.

Щоб зрозуміти важливість цієї останньої, досить вказати, що в момент вибуху революції, в 9 українських губерніях селяни тримали в своїх руках коло 23 мільйонів десятин, тим часом як великі власники — аж 13 мільйонів десятин. Крім того майже 3 мільйони десятин знаходилися в володінні церков, монастирів та держави.

Тимим чином в 1923. р. в Україні рахувалося: 700.000 родин (20%) зовсім без землі, 800.000 (22%) мали від 1 до 3 десятин, 1.000.000 (21%) мали від 3 до 5 десятин, 950.000 (21%) мали від 5 до 8 десятин, 600.000 (13%) мали від 8 до 10 десятин, 300.000 (7%) мали від 11 до 20 десятин і лише 80.000 (2%) мали більше за 20 десятин.

Економісти визнають, що при тих умовах дуже екстенсивного ліборобства, що існували раніше в Україні, родина селян для свого існування потребувала в середньому щонайменше 10 десятин.

Констатуємо таким чином, що більшість українських селян перебувала в вельми важких умовах, тим більше несправедливих, що величезні запаси земель знаходилися в руках великих земельних власників — чужинців: росіян, поляків, тощо, які або винаймали свою землю селянам за високу арендану плату або залишали її навіть без обробки, не бажаючи робити видатків на оброблення землі низького прибутку.

Тому власні перше гасло української революції було — „Вся земля селянам“, — гасло, що приймалося не лише крайніми партіями, як в Росії, але і найбільш поміркованими національними партіями, бо ліквідація латифундій в Україні означала не лише розв'язання економічної проблеми, незвичайно важливої з соціальної точки погляду, але означала також і особливо розв'язання національної проблеми.

І дійсно Центральна Рада, цей перший український революційний парламент, що виншов в квітні 1917. р. з Національного Конгресу, присвятила найбільше уваги виготовленню аграрного закону, що був ухвалений остаточно на засіданні 18. січня 1918. р. Відповідно до цього закону, власність на землю було скасовано, і всі землі переходили — до скликання Української Конституанти

— в розпорядження Центральної Ради і муніципальних та комунальних органів. В межах сільських громад закон допускав колективне та індивідуальне оброблення землі і спадковість права на використання даного шматка землі, — але не викликав періодичного поділу земель, що відповідав звичаєм московського народу (вищезгаданий „мір“) і що був ідеалом російських революціонерів.

Український селянин — і саме в цьому виявляється його глибока духовна відмінність від московського селянина — шанує вартість окремої особи, її індивідуальні зусилля, її творчу ініціативу; він воліє жити окремо від усіх і намагається будувати свою хату по можливості по-за селом, найкраще на власному полі. Тому ми бачимо в Україні стільки „хуторів“, (що відповідають більш-менш американським фермам та італійським факторіям), розсіяних в безмежних просторах степів, тим часом як в Росії навпаки хутори не були зовсім поширені і селяни воліли жити по вузьких і брудних селах, що їх мешканці від часу до часу ділили між собою всі землі села, янщачи таким чином принцип приватної власності, такий дорогий українському селянинові.

Правда, Центральна Рада, йдучи на зустріч большевицькій пропаганді, з особливо дійсним потребам нації, снасувала власність на землю, але зробила це з огляду більше на потреби моменту, а не з принципу. треба було — як зрештою вназучі й пункт про спадковість права користування землею, — передати землю з ворожих рук чужинців в руки самих українських селян.

А про те цей аграрний закон, зроблений з точки погляду найвищих інтересів нації, викликав люті і обурення російської та польської буржуазії, яка позбавлялася величезних багатств, з одного боку, і російських большевиків з другого. Ці останні бачили цілком ясно націоналістичний дух Центральної Ради і боялися, що цим своїм революційним актом українські націоналісти зможуть створити собі солідну соціальну базу, щоб розвинути потім успішну боротьбу проти російського комунізму.

І так в початку 1918. р., революційний український рух мав проти себе двох немовлених ворогів: усю реакційну Росію, що її підтримувала світлова диктатура, та увесь комуністичний рух, що його підтримували крайні європейські партії, що абачили в українському націоналізмі замасковану контрреволюцію.

До цих двох фронтів дуже швидко приєднався ще третій — фронт імперіалістичної Польщі, що хотіла заволодіти українськими землями, які входили раніше в склад Австро-Угорської Імперії.

Впродовж усього XIX ст. українці Східної Галичини, подібно до їх братів, що знаходилися під Росією, завзято змагалися з польською земельною шляхтою, яка — невеличка чисельно, але сильна своїми впливами при австрійському дворі — гнітила усю українське національне життя. Проте австрійські конституційні закони давали

більше можливості для організації самостійності, і вже в 1849. р. склавалася перша українська національна партія Східньої Галичини, яка проголосила: — „Ми галицькі українці, частина того народу, що ажтє дав раніше свою незалежну Державу і що пізніше, веродомо століть, змагаємись за свої національні права, ніколи не хотїтї — і не хочє! — відновитись від прав незалежної нації, проголосуюемо. остаточно ціллю наших національних мандїнь — не дати українській нації повну політичну, культурну й економічну незалежність. Ми хочемо, щоб всі її частини об'єднались в одному національному організі” (Не маю оригінального українського тексту, але перекладаю з французького перекладу)

І дійсно, коли, відповідно до проголошеного від Держав Антанти принципу самовизначення для всіх народів, що входили в склад бующої Австро-Угорської імперії, виникли національні держави, одна серед них називалася Західньою Українською Республікою. Її столицею був Львів, і вона об'єднувала в собі всі українські землі, що знаходились раніше під Австрією, себто Галичину, Буковину і пізніше Закарпаття. 22 січня 1919. р. ця Західня Українська Республіка по столицю у Львові з'єдналася зо Східньою Українською Республікою зо столицею в Києві в одну Народню Республіку зо столицею в Києві.

Певенн проте, ледве звільняючись від чужинецького ярма, думали тільки про те, щоб пакласти своє власне ярмо своїм сусїдам. 12 жовтня 1918. р. п. Веловейський з Національного Польського Комїтету в Паржі передав Урядом Антанти меморандум, домагаючись дозволу окупувати польськими військами (армія Галлера, що формувалася в Франції) і антантськими військами, всі польські землі. Поміж цими „польськими” землями находило не лише Східню Галичину, але також Кам'янсь-Подільський, Брест-Литовський і навіть всю Литву. Уряди Антанти визнали цей проект „тимчасово не до виконання.”

Тим часом молода Українська Республіка, перемігнувши реакційну кризу великих земельних власників та промисловців, що розїгнали, з допомогою німецької армії, Центральну Раду і поставили на її місце буюшого царського ад'ютанта, генерала Скоропадського, національним титулом Гетьмана, — зосереджувалася в розпачливій боротьбі з російськими червоними та білими арміями. Франція думала, що червона небезпека може бути легко усунена з поміччю різних Денїкінів та мектувала єдиною силою, що була здатна замкнути більшовиків в межах самої Росії. І ласемно „Поповоло д'Італї” тоді законкав:

„Уряди Антанти мусять переконачись, що лише нації, які виийшли з російської революції, можуть успішно боронити людськість від хвороби, що має найбільше своє вогнище в Петрограді...” (6. IX. 1919.)

Його голос тоді був за слабкий, щоб його почули Великі Ев-

польські Держави, з особливо Франція, що достарчала змунцію, гроші і танки російським генералам з одного боку і польським генералам з другого боку. І одні і другі вживали ті засоби головним чином проти українців.

В ч. 234 польського журналу „Польський Кур'єр Поранни“ за 1930 р., проф. Грабський оповідає з рідким цинізмом про те, як — „для ґритування річей далеко більш важливих“ п. Падеревський мусів, з огляду на домагання Ллойд Джорджа прийняти на себе зобов'язання — в імені польського уряду — що армія Галлера не буде вжита проти українців, і як п. Грабський, що був тоді Головою Комісії Закордонних Справ, отримавши від п. Падеревського відповідні інструкції, поклав їх собі спокійно до кишені. . .

І справді армія Галлера, що її було вислано з Франції на війну з більшовіками і оборону західної цивілізації, ніколи не виступала проти більшовиків, але лише проти українців.

Кореспондент „Газетта дель Пополо“ (в Торині), п. Арнольдо Чипола писав в ті дні з Галичини до свого журналу (20. VI. 1919.):

„Галичина і Україна — дві братні країни, що хочуть з'єднатися, дві держави, що їх потаємна воля Франції хоче принести в жертву польському та румунському поширенню для збудування бар'єра між Німеччиною й Росією. Але Галичина й Україна, хоча і виснажені двоохрічною боротьбою проти московського більшовизму, бороняться і проти поляків і проти румунів. . . Невважаючи на цю дивну життєвість галицько-українську, Париж новчить. . . На розпачливий заклик українців, що звільнивши Одесу від більшовиків, влічуть в цю пристань кораблі Антанти, Париж відповідає мовчанкою. . . Більшовики від денного часу терплять великі поразки від українців-галичан. І ці поразки більші від тих, що наносять їм Колчак, сибірський адмірал, і Денікін, кавказський генерал. Але Париж, підносячи успіх одного й другого до неба, пильнує добре про те, щоб не сповістити певний кінець більшовищому в українських перемогах. В часі між Великоднем і першими числами червня, успіхи українців-галичан були, неважаючи на поляків, постійні. . .“

Але „лідстунн поляків“, персоналізовані в армії Галлера, озброєні Францією, були за сильні. І той самий Чипола, водночас з своєю кореспонденцією, передав до часопису також інтер'ю з п. Голубовичем, що був Президентом Української Національної Ради в Галичині:

— „Польща вирішила нас роздавити. Не вірте тому, що говорять — і що говоритимуть! — офіційні польські комунікати. Польща, неважаючи на всі свої декларації, вирішила нас роздавити. Вона рахує на сприятливу нейтральність Антанти, на війська й воєнні матеріяли, що прийшли з Франції та Італії, на порозуміння з Румунією, на підтримку — посередню — більшовиків, що б'ють нам в спину. . . Але Польща матиме проти себе непримирний па-

тріотизм українських селян, що хочуть життя. Як поляки підуть далі, ніколи не буде миру в цій частині Європи. . .”

І справді, армія Галлера, після багатьох кривавих боїв, посунулася аж до Збруча, окупувавши всю Східню Галичину і створюючи там стан постійної національної боротьби, що останніми часами привабила на себе увагу світової преси, і що певно не обійде нічого доброго для нормального розвитку усїєї Східньої Європи.

Не вважаючи на втрату Галичини, цього українського П'ємонту, українська національна армія не втратила духу і, відкладаючи свої разумки з Польщею на пізніше, продовжувала боротьбу з більшовиками, та, розбивши в героїчному пориві червону армію, звала Київ.

„Полово д'Італіа“ констатував цей факт в таких многозначних словах (б. IX 1919.) — „Це подія епічна. Ніколи ніякий народ не боровся з більшою вірою за власну свободу; ніколи ніякий народ не боронив свого права на життя і незалежність в більш грудних умовах. Загроженні польською та румунською захлапністю, підкопуваній едноведліями, без зброї, без засобів, під недовіранням чи байдужимим поглядим усїєї Європи, український народ звільняє свою територію від більшовицької чуми і відвоює свою столицю. Вільні народи зворушені цим видивиськом величі, хоча їх уряди і не хочуть про нього нічого знати. Українці боронять не лише самия себе, але Європу. . .”

Ось дійсно прозорлива фраза! Ось один з виглядів України в її антиєвропейській функції боронити Європу. І скільки разів вона вже її боронила отак, отримуючи на свої широкі груди всі азійські навали. І що могло б означати це несподіване повстання московського комунізму, з його первісним варварством, як не новий захват на середньоземноморську цивілізацію?!

Боронячи Європу проти більшовицького нападу, Україна дала їй потрібний час, щоб опанувати післявоєнний хаос, щоб вижити бурхливим народним масам усю утопічність більшовицьких ідеалів, — вона дала їй час для створення в італійському фашизмі — так само революційному, так само антиплітократичному, так само націоналістичному й народньому — могутнього антидоту на комуністичну отруту

Але Україна була принесена в жертву!

Демократично-ліберальна Європа не довіряла революційним масам, що позбавляли російську та польську буржуазію їх латифундій, прислухалася далі до більшої охотою до голосів інтернаціональної плітократії, що вимагала повернення старого режиму — „єдиного і неділяного“. Арнальдо Чинолла писав до „Галицької Галичан та Бідних українців не цікавить західню буржуазію, так само, як її зовсім не цікавить, що саме вони — ті українці, — а не румуни, чи поляки, не допустили до з'єднання московських більшовиків з угорськими. В нагороду за

те, новонароджені демократії Південної Росії, загартовані в боротьбі проти комуністичної тиранії й закривавлені двома роками війни проти найбільш жадливого режиму військового абсолютизму, матимуть панування відродженого російського мілітаризму, що його репрезентують саме Колчак та Денікінг. І тому, ледве прогнавши більшовиків з Києва, українська армія мусіла витримати удар в спину єдиноділимовської армії Денікіна і мусіла знову — під подвійним натиском — залишити свою столицю. І знову ця подія знаходить справедливе освітлення в „Пололо д'Італія“:

— „Брак місця не дозволяє нам висвітлити, як би ми хотіли, величезний злочин єдиноділимовців. Росіяни чужинці в Україні, і окупування Києва в ім'я Великої Росії — це ганебний замах на свободу народів“. (№ 251, за 1919. р.).

Поразка українців обійшлася дорого: більшовики дуже швидко почали здобувати перемогу за перемогою, і „Пололо д'Італія“ (30. —II. 1919. р.) зазначив: — „Поразка Денікіна — що, замість воювати проти більшовиків, жива більшість своїх сил проти Петлюри та Української Народньої Республіки — була фатальна. . . Відвідування Пілсудського Петлюрою послужить для переконання поляків, що лише спираючись на українців можливо втримати більшовиків. Українсько-польські рахунки дуже поважні, але спільна небезпека може порадити тимчасове порозуміння, що уможливило б воєнний союз, рішучо необхідний при даних обставинах. “

І дійсно той „воєнний союз“ було зв'язано, але Польща, використавши в спільній війні з більшовиками усі сили української національної армії, зрештою її зрадила і заключила з більшовиками сепаратний мир в Ризі (18. III. 1921.), яким здобула, окрім Східної Галичини, ще й інші українські землі — Підляшшя, Полісся, Холмщину й велику частину Волині. Українську національну армію — „союзницьку“! — було посажено за ґрати в табори.

29 березня 1926. р. д-р Дм. Левницький, Голова Українського Парламентарного Клубу в Варшаві, проголосив в польському парламенті, в ім'я всіх українських депутатів і всього українського народу, який знайшовся в межах Польщі більш 6 мільйонів душ, які формують компактну більшість на просторі своєї національної території), що єдиний святій і непорушений ідеал українського народу — це об'єднання всіх українських земель, поділених між різними державами, в одній Незалежній Українській Державі, і що тому український народ не визнає — і ніколи не визнає! — всіх тих „мирних“ трактатів як Ризький трактат або Постановка Конференції Послів від 14. III. 1923.), що являються варварським зґвалтуванням його найбільш життєвих і святих справ.

Таким чином українське населення Польщі перед усім світом заманіфестувало свою волю продовжувати боротьбу за національну незалежність до переможного кінця. Що ж до тієї частини українського населення, яка проходить через більшовицьке чистннншя,

то всі часописи світу приносять щодня описи завзятої боротьби українського сільського населення проти большевицького режиму (згідно з офіційними большевицькими даними в 1919 р. лише в 19 з 44 повітів Східської України було зроблено 324 антикомуністичних замахів, що забрали 113 жертв. Ця статистика обіймає лише членів сільських комуністичних рад).

Так само, як і в часи Російської Імперії, соціальна боротьба в Україні нерозривно зв'язана з національною боротьбою, що зробилася проте далеко легшою й більш успішною внаслідок цілковитого знищення чужинської буржуазії. Все українське населення дуже добре розуміє, що і під комуністичним режимом — і особливо під комуністичним режимом — Україна продовжує відображати розлу російської колонії, яку визискується від большевників з неймовірний спосіб.

І тут перед нами з'являється ще інший вигляд України в її антиєвропейській функції. Незавдяки російській комунізм, українське населення не хоче проте опинитися в руках інтернаціональної плутократії. Воно хоче своєї політичної, культурної й економічної незалежності. Український націоналізм перейняється геніальною італійською концепцією Корпоративної Держави з її високим ідеалістичним співробітництвом всіх класів і всіх верств населення задля ради спільного ідеалу Батьківщини. Він звертається головню до цінностей духа, а не до прославлення матері та чинських інстинктів; він хоче повернути своєму народу нову релігійність і нове здорове родинне життя і він також повторює:

— „Ми — Антиєвропа, бо ми мусимо боротися в імені нашої свободи, в імені розвитку нашого пролетарського народу, проти різних європейських плутократій...

— Ми — Антиєвропа, бо тим часом як європейські народи громадаються в механічних містах, кузнях всякого зіснуття, потварних інтерпретацій сучасного життя, ми, українці, хочемо залишитися вірними нашій землі, щоб зберегти глибокий дух нашої вікової середземноморської традиції...

— Ми — Антиєвропа, бо тим часом як у різних європейських народах ширяться малтузізьяство, ми, українці, даємо найвищий відсоток народжень...

— Ми — Антиєвропа... але ми жадаємо, щоб — в недалекому часі — всі, антиєвропейці, віднайшли нарешті свою дорогу Європу, загрожену варварством Азії, стандардизацією Америки, і відбудували б разом храм трьох божествам — Справедливості, Авторитетові й Ладові.

На „Святому Острові“...

10. травня 1931.

- Аааа!
- Аааа!..
- Кореспондент „Діла“?..
- Так...
- „Об'єднання бувших воєнків Великої війни“ запрошує Вас на

гиджурсію до „Святого Острова“... .

І ось десять веселих гарних автомобілів з кореспондентами закордонних часописів жене по вузькій, сірій, ніби сталевій стязці Остівної дороги, що має довести нас до „Святого Острова“, — 27 кілометрів від Риму.

Святий Острів або — з італійського — Ізоля Сакра... Хто і чому назвав його так? Невідомо. Але Прокопій, письменник VI ст. по Хр. каже, що вже в його часи він мав таку назву. Пізніше, десь у початку VII ст. одна давня латинська Космографія, яку приписують звичайно Елікові, змальовує Святий Острів такими привабливими фарбами:

„Острів, що його формує Тибр між ністом Порта Траяна і Остівною, багатий на рослинність і приємний з кожного погляду. Там ніколи не бракує пасовиськ — ані в літку, ані зимою. До того ж у зимові місяці він увесь вкривається рожани та іншими квітами, і — через своє запахне повітря — заслуговує на назву — Лібана мами Венери“ .

Залишимо на боці Венеру. Присутні товаришки-кореспондентки мичоволі викликають цілком інші думки — але щодо квіток і повітря — то вітер від моря несе нам цілі хвилі пахощів, і подекуди зелені простори високої соковитої трави, перервані білими плямами ніби першого снігу — незнаних мені білих квіток.

Ах, чому я не ботанік?! Впав би я в цю велику приємну траву, перебирав би стеблину за стеблиною, розглядав би квітку за квіткою, розмовляв би з ними про містичні чари життя в обіймах пестливого вітру, називав би їх — кожною — своїм власним ій лише привласненим йменням — і, впливаючи б їх солодкими пахощами, пестив би руки, обличчя оксамитом їхніх ніжних пелюстків, жваво примітививши життям всієї природи, пропускаячи його через призму інтелегентських почувань!.. Як гармоній було б можна створити, які гами незнаних півтонів пізнати!..

Але летять автомобілі, біжать раучче міське неугомонне життя, і нема змоги ані спинитися, ані адявтитися в інтимність оточення... Вперед, скоріше, вперед!.. В очах лише блимає від цих чорних ліхтариних стовпів, що ними густо обставив Муссоліні новий шлях до моря. Вночі від них тут так світло, як рідко в якій з голловних вулиць Риму, але тепер — в промінях сонного сонця — ці чорні тіні так настирливо й прикро ріжуть тло спокійної зелені..

Аж ось і приїхали. Президент Об'єднання, п. Орсоліні Ченчеллі, посол, водить нас особисто по різних боніфікаційних установах, показує величезні дорогі машини — одні для осушки ґрунту, другі для іригації, треті для різних хліборобських робіт. Показує нові, щойно збудовані будинки — тридцять дві селянські хати — чисті й привабливі, два хлівні для корів, комори для збіжжя, різні модерні майстерні для направки хліборобського приладдя... Подавши цифри і дати, Об'єднання бунших воєн Великої війни повстало вісім років тому з початковим капіталом 300 мільйонів лірів громадянської відлиски, а виби народна підлинка не дала тієї суми, уряд має доповнити недостачу зо своїх коштів. І от за вісім років капітал Об'єднання (в різних добрах) перейшов вже один мільярд з тим, що готівки є на 250 мільйонів лірів.

Ми всі зановані, і він показує блискучий розвиток Об'єднання треба завдачувати великій підтримці уряду і його арозумінню наших інтересів. Всі сконфісковані добра бунших ворогів перейшли в інші руки, і їх обчислюють на десятки мільйонів. Крім того, ми маємо можливість купувати землі по особливо сприятливих цінах, так що після переведення всіх потрібних робіт для меліорації ґрунту, можемо продавати її нашим членам (на виплат річними внесками) хоча й по дешовій ціні, але всеж завжди з певним зиском. Так, наприклад, тут на Святому Острові ми купували землю по 2 тисячі лір за гектар, а продаємо — по 17—18 тисяч за гектар. Як бачити, різниця в ціні дуже велика, і ми, без сумніву, маємо великий зиск, але, з другого боку, не забувайте, що ми інвазією в ту землю велику працю і великі капітали. Досі на Святому Острові на меліорційні роботи витрачено вже 9,279,613 лірів. Причому засилано болот на просторі — 105,000 кв. метрів, осушено болота — 450,000 кв. метрів, систематизовано ґрунту для іригації — 900 тисяч кв. метрів, вирівняно ґрунту (засипування ям, ярун тощо) — 500,000 кв. метрів... А треба вам сказати, що не вважаючи на зусилля попередніх урядів, які владдали величезні засоби для оздоровлення цієї місцевості, спустошеної малярією, на всьому Святому Острові, до нашого приходу, обробляли лише 180 гектарів землі, — а все інше — це були пісок та болота, тепер же ми маємо вже оброблених 1225 гектарів...

Цифри роблять враження... Цифри завжди роблять враження, це їх властивість, і навіть я, при всій своїй ародженій до них математикі (найнижчі ноти в гімназії я мав завжди з арифметикі), адекватночися у надлиску обанччя голови товариства, почуваю себе зворушеним...

Але жау чогось іншого... І дійсно, закінчивши огляд усіх величезних здобутків Об'єднання на шляху до — як думають — нового великого майбутнього, ми поринаємо цілковито, з душею і тілом, в споглядання здобутків на шляху до великого минулого.

Пам'ятаєте цифру „500,000 кв. метрів“, що її голова приєднав

до рубрики — „виривання ґрунту“? Отже оте власне виривання ґрунту привело несподівано яких шість місяців тому, до одної з найважливіших знахідок в світі римської археології. Здавалося, ніби там, недалеко від рудавої давнічки са. Іполита, простягалися лише піскуваті горби, що їх наніс вітер і що були поважною перешкодою для поширення культурної площі. Необхідно було їх зрізати геть. Але тільки почалася робота, як ось виривають з піску якісь мури: риють далі — виходить трикутний фронтон; ще далі — з'являються двері надгробку. Входять у середину — мури грають барвами фресок, мозаїк, свіжих, неущкоджених... Директор розкопів в Остії, проф. Кальца накладає негайно свою руку на знахідку й умовляється з „Об'єднанням бувших воєнів“, щоб віддало в його розпорядження всю ту місцевість. Поінформований про знахідку Муссоліні, асігнує з власної ініціативи 100.000 лірів і робота кипить! За шість місяців перед нашими очима простягається цілий некрополь. Перше відоме світу римське кладовище. Досі археологія знала лише етруські некрополі. Що ж до римлян, то встановилася думка, що римляни ховали своїх покійників лише в родинних навозоллах чи колюмбаріях вздовж доріг і шляхів, з яких найславніша Вія Аппія, що ще й досі приваблює до себе туристів з усіх країв світу — своїми руйнами колись пишних надгробків та красою положення.

І ось тепер — відкрилося перше справжнє римське кладовище з сотнями найрізноманітніших гробів, що засвідчують про різний смак і соціальне становище їх вічних мешканців. Найгарніші надгробки — це ніби збудовані з цегли каплиці, з дверима із травертину, з великим високим фронтоном, з написом на мармуровій дошці, з зубчастими, вирізьбленими гзімсами. В середині, в мурах — закамелки і в кожному з них глиняна посудина з попелом і рештками обгорілих костей. Долі, по-під мурами, на мозаїковій підлозі стоять саркофаги тих, що не хотіли палення тіла. Не далі як учора, проф. Кальца відкрив один з тих саркофагів і знайшов рештки двох юнаків, з золотим ланцюжком і трьома монетами з II-го віку. Стелю прикрашено тонкими стухами, мури — поміж закамелками-фресками в червоних, жовтих, брунатних барвах з по-статями птах, крилатих жінок, квіток і арабесків, — ніби ви не в надгробнику, а в маленькій аґрабеньській вітальні. А в деяких з них навіть знаходяться кам'яні ліжка, як у римських триклініях, — тут, очевидночки, відбивалися ілюді родинні бенкети на шаму мертвих...

На зовнішніх мурах надгробків зустрічаються маленькі обтиснені барельєфи, що мають на увазі представити випадковим проходом бувшу професію покійного голови родини. Так, на одному надгробку я бачив за роботою сажосара, а коло нього цілу колекцію всяких приладів, що він ними користувався чи торгував. На другому змальований корабель, наладований пшеницею, і кінь, що крутить великий примітаний млин, а коло коня — мірошницка з

піднесенням до гори каутом, — це надгробник торговця хлібом. На гробовому був козлик — нічні злодії пірвали і мабуть, чи не продали в Америку! — барельєф з образом жінки в злочах і чоловіка зовзданою ногою, коло якого клопочеться другий чоловік — це гріб лікаря

Але не всі могли дозволити собі на розкоші такого надгробку для вічного спочинку. Деякі, бідніші, мусіли задовольнитися навіть круглим накриттям з цегли, дуже схожим формою до накриття Зінгерової машини до шиття, завдячки в зріст чоловіка і заввишки в півметра, вони здаються безпосередніми предками арабських марабутів і вказують важливість цього некрополя для розуміння появи й розвитку деяких мотивів, що йшли не з Сходу на Захід, як думали раніше, а з Заходу на Схід. В цьому ж розумінні незвичайно цікаві деякі вікна великих мурованих надгробників — вузьенькі отвори для повітря, оточені різаним у мур орнаментом, що носить звичайно назву візантійського хреста. Цей „візантійський“ хрест ми знаходимо досить часто на надгробниках Святого Острова з II століття

Але найбільшні не могли дозволити собі навіть на накривки з Зінгерової машини (проф. Кальца досі дослідив лише один гріб цієї форми — форми, як він каже „баула“ — і знайшов у ньому урну з попелом, покладену напосеред гробу) і знаходили собі вічне житло просто таки в піску, в ямі, — як і в наші часи. Лише для охорони того гробу, на ньому не висипали могили, але оточували з усіх боків порожніми амфорами, з продіравленим дном: через них покійникові подавали їжу.

Скільки тут дозола цих дивних, на перший погляд, амфорних гробів! Підгрунтова вода, якої тут так багато, заливає їх, залишаючи на поверхні лише самі вінця, — і на пам'ять прийдешнім поколінням не залишили вони ані імення, ані доказів своєї професії. Чи вони її мали? Чи не належали вони всі до представників того портового пролетаріату, що формувався з виходців всіх країн і всіх класів, а об'єднаний одною лише спільною долею — страшною нізериєю?

Енріко Пезі, що в катакомбах Риму блукає і нишпорить, ніби в свої власній каті, вже надіється знайти тут, в осььому некрополі, перші пам'ятки християнства, і вбачає в мішанині обрядів палення й похорону, поміж колюмбаріями й аркосоліями, точку з'єднання поміж римською поганською традицією й християнською пізнішою практикою. Римляни, африканці, азіати, погани, християни, митріати, — люди всіх рас і вірувань проходили тут і іноді залишались на віки — поміж цими пишними надгробниками, варів...

У поворотній дорозі, звертаю випадково увагу на ледве відкритий надгробник, відкопаний у горішній частині. Під аркою (аркосолією) над саркофагом дві пишні лави дивляться одна на одну. Чи

не давній символ безсмертності? Паву, птаку Юнони, випускали в момент палення тіла імператриці, як у момент падення тіла римського імператора випускали вірла, птаку Юпітера. І по асоціації з цим значаєм, перші християни приймали паву за символ безсмертності людської душі. Як такий символ, паву ця з'являється на Солов'їнській мозаїці IV. ст. і фігурує в нашому Святославовому Збірнику 1073. р. Св. Августина вірна, що м'ясо пави не псується і в „Бесідах“ Івана Златоуста на 14 „посланий“ ап. Павла, 1623. р. під буквою П. розміщено павичка, саме як символ вічності. . .

Проф. Кальца, що нас супроводить і охоче дає всі можливі пояснення, заявляє: Важливість цього некрополю полягає власне в тому, що він кидає несподіване світло на цілком, здавалося, безсумнівні питання. Бачите, наприклад, отой орнамент. — Досі думали, що він повстав аж у часи братів Косматів. Бачите, отой підлястр, що його розгалужена голова, замість підирати гізми, просто вроблена, як орнамент у мур пілістра? Цю вигадку досі приписували Берніні, творцеві барока. Ви бачили вже оці гроби в форці так званого візантійського хреста; — як бачите, ці вікна існували вже в давньому Риму. . . І все це ми завдачуємо патріотичній діяльності „Об'єднання бувших воєнків Великої війни“ і його нестатного президента п. Ченчелі. . .

Рисні оплески вкривають кінець промови. Потім бенкет, — величезний бенкет, в якому беруть участь, окрім нас, журналістів, ще й більша частина Конгресу Інженерів, що саме тепер відбувається в Римі, і що також присвятив свою увагу діяльності Об'єднання. . . Центральне місце бенкету — шпараґи, завгрубки великого пальця.— „З Святого Острову!“ — проголошує президент Ченчелі. .

І знову промови і — оплески.

У печерах Пастени.

1 липня 1931.

Був я вчора гостем Спелеологічного клубу. Не дивуйтеся тієї назви. Назва дійсно така — з по італійському вона ще крутіше виходить, — що один мій товариш, американський журналіст, дещо хвилини вправлявся, щоб ту назву як слід вимовити. Так і не винувна, — хто змалечку практики не мав. . . Нам, звичайно легше. Особливо, як хто ще й по польському або чеському вміє, — у того ялик венкої тобі вже штуки докаже, і не зачепиться. . .

А спелеологісти — це, щоб ви знали, нарід зовсім особливий, і завдання у них теж зовсім спеціальні. Студіюють вони всі оті і завдання у них теж зовсім спеціальні. Студіюють вони всі оті чортівні „акирутаси“, що ворог людському родові на Божій землі понароблював, — але не згору, де бодай до неба ближче, де бодай понароблював, — але не згору, де бодай до неба ближче, де бодай білі сніги ілюзію вічної чистоти й незайманості творять де бодай прозоре повітря очам неослажні простори відкриває, де бодай могутні вірли та соколя до сонця вказують шлях, — але в темні

глибини земного лона, де по слизьким камінню сочиться вода, і чорні брудні кажани, почеплявшись один за одним, висять живими гірлядами з аркад підземельних соборів.

Чи чули ви коли про печери Пастени? Їх відкрили щойно в 1927. році. Але слава про них вже починає ширяти по світі. І будуть часи, коли юрбою на великих туристичних торпедонах приїдуть до них цікаві мандрівники з усього світу. (Але, мабуть, пройде ще час, аж поки скінчиться та славнозвісна „криза“!). А тимчасом — подеста (по нашому ніби — староста) Пастени, премилый полковник Прані обіщав, що вже за рік — тут прокладуть добру автомобільну дорогу, і печери в середині освітлять електрикою. І варто! Коли я пригадую собі тепер всі оті величчі сади з колонадми сталактитів та сталагмітів, оту саля підземного озера з водопадань дощених сталагмітів по стінах і таємничим відблеском гарної неспорушної поверхні, або іншу з чудернацьким лісом кам'яних брід, що нагадував мені якийсь давній зруйнований цвинтар, де з-поза нагробків жалібно скиглили кажани; — коли я пригадую собі оту гру форк і бара — так, так, навіть бара, що ніжно відбивали при світлі ацетиленової лампи, — мені дочеться ірисяти, як в давні дитячі роки, коли відшукування печер наповнювало душу пожадливу романтичних авантур, містичним тремтінням.

І коли я дякуюся на нашого ласкавого провідника, барона Франкетті, голову Спелеологічного клубу, не знаю, що більше подивляти, чи всі оті відкриті ним та його товаришами казкові фантастичні печери, чи ту його спрагу до досліджування невідомого, ту саму спрагу до пригод і незнаного, що з одного барона Франкетті зробила відомого дослідника пустель Африки, а з другого — підземних провалів. Нераз при шуканні наприклад печер Пастени, баронові Франкетті з товаришами доводилося повзати на животі по яких сто-стоп'ятдесят метрів, щоб потім спускатися на мотузак в темну глибину колодязів, перепливати у темряві через підземельні річки й озера, або дертися на круті скелі, з надії, що за ними відкриються входи в розкішні підземні палати. Іноді вони проводили так під землею по три-чотири дні. Яка мужність і сила! І яке колосальне здоров'я!.. Навіть тепер, коли з вузьких проходів, де раніше можна було лише поваати, вироблено досить широкі коридори (робота досвідчених рудників), коли через річечки і струмочки перекинено маленькі містки, і ніхто не мусить уже порпатися в воді і в болоті, — навіть тепер повітря видається важким, і від вогкості ніби щось штрикає в ноги...

Зате ж яка нагорода! Які артистичні багатства і скарби! Ті органи, що на них можна, вистукуючи пальцями, заграти просту мелодію; та голова величезного слона, що дивиться на нас маленькими темними очима і ніби ось-ось махне великими вушми і в довгих доботом; та підвішена за шийку гуска, що ніби їде з правничих часів свою недбайливу господню — і вже закам'яла в тім чеканні; той орел поміж зіпніщен скель і каміння в поставі відно-

линку — від якого лету?.. І особливо той єпископ в митрі й на престолі — як найіма статуя середньовічних готських соборів — серед лісу розквітлих колючок, — які це все квіти поезії, які це зрівняні твори фантазії! Знайомі риси і контури в такому чужому точенні! Ніби привиди соняшного світу, — ніби пригадка, що і найвищі творці не омивають мимовільних повторень.

Барон Франкетті оповідає про інші печери, що їх дослідив уже часни молодого (з 1920. р.) Спелеологічного клубу — до ста ч'ятидесяти в самому Ляціумі — римській провінції. Деякі з них дуже цікаві, — як наприклад у Валь ди Варрі (коло Аквилі), де найдано рештки енеолітичної культури й черепки прецікавих амфор, що послужили об'єктом спеціальних дослідів для археологів і палеонтологів; або печери коло Белегрі і Субіяко, що тягнуться збільш, як на кілометр у глибині 70 м. під землею; або врешт славіні печери-провазляя гори Соракти, що про них оповідали ще Пліній і Страбон, згадуючи про храм Аполона Соранського, в новий увійс в ті печери вогня, приготоване в жертву богамі, і як ніхтс іс наважився погнатися за ним, бо з тих печер виходив ніби отруйний дим, і пташки, що пролітали банзько, падали мертві в середину. . Але ніяка з них іс може рівнятися до пастенських печер, коло Фрозаніоне, що займатимуть тепер в Італії друге місце після печер Постумії. .

І все таки, яка радість — вийти знову на сонце, дихнути чистим повітрям, подивитися на жовті поля, на зелені дерева! .

— Все оце навкруги, — казав барон Франкетті, — було ще не так давно вкрито лісами, і саме тут процвітав і господарював один з останніх славних бандитів — у широкобрисому капелюсі з пером, у мальовничому вбранні і з зав'язттям у серці — на ймення Мароцці. Саме тут в оцій першій салі, що, єдина, була тоді відома, — захопили його папські війська і розстріляли разом з чотирма чинними товаришами. .

— Добре, що ви цього нам раніше не сказали, а то ми боялися б зустрінутися в тих печерах з неприкаяними духами. .

— Нема чого боятися, — посміхнувся наш провідник, — ці печери освячені працею одного святого, що напевне вже вигнав звідсіля нечистих духів. . Вачите оту другу салю винту? Там починається друга галерія. Ми були в горішній, що її колись про-бивала вода з джерел тієї другої салі, яка винку вся наповни-ється водою й формує в цій першій салі претгарне озеро. Потім вода з тієї другої салі пробила прохід в нижчу галерію, — що ми її вже теж дослідили — вона ще цікавіша за горішню, але покищо її недоступна для звичайних туристів. Та ми надіємося за рік її з'ед-недоступна для звичайних туристів. Та ми надіємося за рік її з'ед-нати, бо там маємо справжню річку, великі озера, водопади. . От-нати, бо там маємо справжню річку, великі озера, водопади. . От-нати, же місцевий святий — Сан Павольо делла Кроче, що жив у Секкано і абудував тут церкву, сплавляв ліс для церкви, щоб уникнути мита, — бо Чеккано належвало до папської держави, а Пастена

до неавтономного королівства, — через оцю підземну річку, що впадає в Сакко, коло Чакхано. . . Як бачите, духи бандитів. . .

— Навчили святого контрабанди, ха-ха-ха. . .

— Може бути, але нам вони ще ніколи не з'являлися. . .

На поворотній дорозі, ми з'їхали до Дженцано подивитися на „Іафіорату“, — ось ще одна річ, що наближується до найкращих річок мистецтва. Уявіть собі вулицю, так завдовжки на двіста-триста метрів, на дві великі ділянки від однієї церкви до другої, вкритої одними величезними килимом із квітів, — ні! не із квітів, а з пелюстків квіточних, що формують різні картини і написи. Ось де треба дійсно кінематографу для знімки в кольорах, щоб передати всю ту гру барв. Скільки мистецтва й тонкого артистичного смаку для речі, що жнє. . . лише один день (храмове свято) і скільки квітів! Сотні тисяч, зібраних по всіх околицьніх садах, полях і горах! І при думці, що вся ота краса має вже завтра бути зметена, як непотрібне сміття, — мимоволі огортає нас великий сум і думаєш про наші скороминучі дні. . .

Саме перед нашим приїздом до Дженцано закінчився там церковний похід, — знак поміршення відносин між Ватиканом і фашистами, бо церковна влада зняла оце заборону робити процесії поза мурами церкви.

Колісця у годиннику. . .

Запросини Гранді до Америки.

18 жовтня 1931

Колн світова преса рознесла вістку про запросини французького прем'єра Ляваля на переговори до Вашингтону, всі читачі й політики внесли перше враження, що один могутній фінансовий магнат кличе другого, щоб порозумітися в чисто фінансових справах, у майже, сказав би, технічних справах і французька преса зокрема, особливо після краха англійської стерліни, надавала цим запросинам значіння мало же правного визнання французької фінансової гегемонії в Європі.

І от нараз, — ще Я Ляваль не встиг вийти з Парижа, — як та світова преса рознесла вістку про такі самі запросини до Вашингтону, звернені цим разом до італійського міністра закордонних справ Гранді. В офіційній американській ноті, виданій з цього приводу, зазначалося, що президент Гувер був би дуже щасливий бачити у себе італійського прем'єра — Муссоліні, але признає, що Муссоліні, при навалі праці над перебудовою країни, не може покинути на довгий час Італію, — і тому Гувер буде радий прийняти у себе бодай його представника п. Гранді.

Формально, запросини італійського міністра закордонних справ до Вашингтону не повинні б викликати ніяких сенсацій. Адже ж цього літа відвідав Рин американський міністр закордонних справ

Стімсон, який, як писали свого часу часописи, внівав з Італії дуже вдоволення, бо ствердив повну однаковість поглядів обох урядів на загальну світову ситуацію взагалі і зокрема на таку плідну й трудну справу, як роззброєння. Тому проста дипломатична ввічливість вимагала б відповідної подорожі когось з членів італійського уряду до Америки.

А проте запросини Гранді до Вашингтону викликали вражіння сенсації — Пояснення цього факту знаходимо в тому, що Гранді має приїхати до Америки зараз же після від'їзду Лявалле. Цим ніби підкреслюється, що Америка не вважає можливим відділяти тепер фінансові справи від загально політичних. Коли, як пише французький офіціоз „Ле Тан“, „Італія знаходиться поза сферою фінансової завірюхи“, і не може мати в тій справі ніякого рішального голосу, то в справах загально-політичних вага Італії з кожним роком все зростає, і то тим більше, що вона стає в Європі ніби речником Америки — Фактично, — пише з цього приводу французький офіціоз, — ніяке політичне питання не пересварює цих двох держав. Фашистівська Італія прийняла дуже точно всі найбільш відомі американські тези, — і між ними особливо тезу про роззброєння, — і то в такій мірі, що іноді видається, наче Рим — це тільки відгук Вашингтону“.

З другого боку, остання сесія Ліги Націй вказала недвозначно, що, коли на Італію можна дивитися, як на речника З'єднених Держав в Європі, то Франція, з її мілітаристичною — з останні місяці — і фінансовою політикою, виступає як найбільша в Європі перешкода для переведення в життя американського плану. Зрештою, як відомо, навіть славнозвісний альян Бріана про так звану Панєвропу, — З'єднені Держави Європи, — був сформульований перш за все проти небезпеки опанування світових і європейських ринків Америкою. І таким чином відоме суперництво Франції й Італії на європейському ґрунті починає поволі набирати далшого ширшого значення. Франція все більш ізолює себе у своїй вузько-еготистичній політиці зберігти, бодай силою, osiąгнену у Версалі гегемонію. Зате Італія, з'єднавши довкола себе ніяку незадоволену тією гегемонією держав, починає спиратися у своїх тезах не лише на переможені держави Європи, але й на тверезих переможцях Америки.

Один час в Італії, вже за фашистівського уряду, почала ширитися романтична ідея расової спорідненості, латинства, що мало б об'єднати латинські народи проти навали слов'янського і германського світів, проти диктаторської гегемонії англосасів. Життєвий досвід небагатьох років зруйнував цілковито абстрактне навісво „латинства“, і поставив замість нього цілком конкретні живі одиниці — народи, з яких кожний хоче і мусить жити своїм окремим життям, та з яких кожний має свою окрему психічну культуру, в якій „латинство“ лише незначний, маловажний елемент. Повторилася історія давнього „панславизму“, але в далеко більш при-

скореному темпі. І тепер фашистська Італія саме проти латинського світу шукає собі спільників у світі англосасів та почасти в германській і слов'янській. Правда, супроти світу германського вона ще має деякі застереження, які викликає непережитий ще романтизм „пангерманізму“, небезпечний для Італії на Brennerській смузі; щодо слов'янського світа, то франкофільська політика більшої нових слов'янських держав і мареву російського колоса, що через Югославію тяжить на Адріатику, примушує Італію шукати якоїсь сили, яка могла б, при відповідних умовах, зрівноважити франкофільські впливи та стримувати натиск Росії на Балкани. І, шукаючи за такою силою, італійські політичні діячі, все частіше починають думати про Україну: „Там маємо ключ до розв'язання усієї східно-європейської проблеми“, — говорив мені недавно один з них після короткої службової поїздки по радянських республіках — „Питання лише в тому, як його взяти...“

— О, — відповів я йому, — щоб дійти до мети, треба перш за все рушити з місця.

Муссоліні, Гранді і Вашингтонська невдача.

27. жовтня 1931.

Саме тоді, як німецький уряд гостював у себе міністра закордонних справ Італії м. Гранді, Муссоліні виголошував одну з своїх чергових промов, звершену цим разом до того неаполітанського народу, що рівно дев'ять років тому був свідком і співучасником походу фашистів на Рим для здобуття влади і переведення в життя нових принципів італійської соціальної солідарності та національної єдності. Перша частина промови була присвячена пригадці тієї спокальної для сучасної Італії події: „Дев'ять років тому, на цій самій площі, — говорив Муссоліні 24. жовтня — я скликав був покоління, що перемогло на Вікторіо Венето, і поставив велику проблему, яка ввела в гру не маловажне життя окремої людини, але долю всього руху й будучність всього народу. Я сказав тоді: Або там (у Римі) постуляється владою, або ми її візьмемо“.

Але ця пригадка не була головним змістом промови. Вона послужила лише вихідною точкою для короткого перегляду, зробленого за цих дев'ять років і для наміщення перспектив фашистської політики в сучасному і найближчому будучому: „Прошло вже дев'ять років з того моменту, як фашистська Італія висунула в Лондоні проблему репарацій і міжнародних боргів саме в такій формулі, як вона стоїть ще й тепер на загальному денному порядку. Але ми заличуємо: чи такі дійсно має минути довгих шістьдесять років, поки закінчиться трагічна історія платностей і боргів, що виростає на крові 10-ти мільйонів молодиків, які ніправність між націями, коли з одного боку знаходяться народи“.

озброєні до зубів, а з другого боку держави, яким присуджено бути беззбройними? І як можна говорити про європейську розбудову, якщо не будуть змінені окремі точки деяких мирових трактатів, що кинули цілі народи в безодню матеріяльних катастроф і моральної розпуки? І скільки ще часу має пройти, поки світ переконається, що в світовому економічному апараті є щось, що похувалося, а може й зломалося?" „Тут ми находимо, — говорив Муссоліні, — точні вказівки, як служити справжньому мирові, якого не можна відділяти від справжньої справедливості, — бо інакше він буде не миром, але протоколом, подиктованим пімстою, алістю і страхом...“

Кожний з нас може собі уявити, яке враження могла викликати подібна промова в так званих „дружніх“ країнах, і то тим більше, що одночасно керівник закордонної італійської політики п. Гранді проголошував в Берліні, що „Італія завжди добре розуміла, яка велика роль належить Німеччині в історії і в житті світа і наскільки вона необхідний фактор для цієї нашої цивілізації. Італійський народ, вільний від пересудів, має переконання, що підстави мирного й здорового співжиття народів находяться лише у справедливості, рівності прав, у взаємному довірю, в порозумінні взаємних потреб і в гармонійному розвитку життєвих сил та інтересів кожного. Тому він дружньо простягає руку до всіх, хто має подібні почування і наміри працювати згідливо для досягнення таких високих цілей...“

І — дивна річ — одночасно з цими двома промовами — ба навіть лише на один день раніше, — пролунав з Америки розголос про подібну промову американського сенатора Борага, президента комісії закордонних справ і визначного члена групи „постуловців“, що, як кажуть, буде грати першу скрипку в будущому конгресі членів парламенту і сенату. В цій промові сенатор Бораг говорив про абсолютну необхідність ревізії версальського миру, і то не лише у зміслі „репарацій“, але й кордонів. Щоб досягнути роззброєння Європи, — заявив він, — треба було б дійти до скасування деяких проблем, втворених версальським миром, і перш за все „лозьського коридору“ та земель б. Угорщини. — „Я хотів би, сказав він, щоб і та ситуація, що втворилася в Горлішньому Шлеську, змінилася, бо плебісцит дав там, на мою думку, хибні результати“.

І такі речі говоряться, коли гостює в Америці французький прем'єр Лявал, запрошений до Вашингтону президентом Гувером! Французький прем'єр не міг, розуміється, збути анступу Борага мовчанкою і видав комунікат, в якому зазначає, що „приїхав до мовчанкою і видав комунікат, в якому зазначає, що „приїхав до Америки не для того, щоби полемізувати з п. Борагом“. А проте, часописи одночасно повідомляв, що, на просьбу самого ж Лявала, в хаті міністра Стінсона відбулося побачення Лявала з Борагом, при чому, після довгих розмов, кожний з них адлишався при своїм попередньому переконанні. Загалом, американська

преса і політичні кола, як тут переказують, і як зрештою засвідчує незадоволений тон французьких часописів, поза офіційними радами приймали французького прем'єра досить холодно. Одну з причин такого холодного приймтя досить добре сформулював той самий Бораг: „Думаю, — сказав він, — що економічний натиск останніх днів дорівнює проголошенню війни...”

Те, що Бораг проголошує відкрито, це ніби Гувер говорив Лявалю на одній, і хоча офіційний комунікат, як завжди підкреслює „традиційну приязнь” Америки і Франції, неофіційні часописи менше дискретні. Ось наприклад „Авенір” пише, що не треба жалітися на незачкі наслідки подорожі Лявала до Америки. мовляв, „чим гірше, тим краще”. Нав'язуючи до близької подорожі до Америки італійського міністра Гранді та газета зазначає: „Президент З'єднаних Держав буде прислухуватися до того, що говорять йому люди, які не терплять французів, і знайде в їх розмовах ще кілька причин любити нас ще менше, ніж любите.”

Інші часописи навіть не бачать потреби прикривати своє незадоволення голосними фразами і запитують себе, чи взагалі треба було Лявалю їздити до Америки. Найяскравіше висловлює це незадоволення соціалістичний „Популар”: „Народи, що терплять, поводяться як хворі: вони чекають понадто кожного проміння світла, ловлять кожну надію на видужання. Але кожного разу, як ілюзія щезає, хворий падає на подушку в розпуцаній прострації. І тут — ніякого загального плану валютної зміни для підживлення кредитів, для піднесення трансакцій; ніякого обмислення зброєнь! Європа залишиться в хаосі. Європа, голодна й обдірана, накопичуватиме гори зброї...”

Зате італійська преса реєструє французьку несадачу (згідно з останніми відомостями, Ляваль приніз Гуверові готовий план європейської „безпеки — гарантії — миру за збережанням територіального „статус кво”, але Гувер його не прийняв) з деяким задоволенням. — „Якщо у Вашингтоні, — пише „Ляворо Фашіста” — нічого не зроблено, і все залишається ще до роблення, то ясно, що близька зустріч Гувера з Гранді і пізніші зустрічі з іншими державними діячами Європи не перестануть цікавити світ, але навіски набиратимуть тим більшого інтернаціонального значіння”.

Одна ніч у Неаполі

20. грудня 1931.

Іду до Неаполі.

Вагон першої класи м'який, ледви помітно похитується, колеса свавільно вістукують, очі з задоволенням і втіхою відпочивають на прегарних кольорових фотографіях найкращих мистців Італії, що барвистою стілкою оберізають купе.

„Partite, — кажуть італійці, — è un poco stupide” — „Від'їжджі”

ти — це потрохи вмрвати", залишати за собою жаль і слюгади, ризикувати, що ніколи вже на те місце не вернемося, вмеремо для всіх тих людей, для всіх тих місць і річей, що були колись часткою нашого життя і для яких наше життя було значним — чи незначним елементом. .

Тону — завжди на залізничних двірцях стільки заплаканих лиць, стільки тужних очей, стільки довгих поцілунків. . .

Але щодо мене, я їхав з легким серцем: їхав, як гість міністерства закордонних справ Італії назустріч міністрові Гранді, що мав приїхати другого дня ранком до Неаполя морем і вернутися зраз же до столиці Італії!

Нас їхало 25 журналістів, — кореспондентів закордонних часописів. Цілий інтернаціонал, але не другий, і не третій, а безциферний, цілком особливий. і весь насторожений, підзорявний. . .

За мною в переділ — балтійський барон, бувший російський підданий, старшина московської армії, — тепер кореспондент одної з найбільших телеграфних агенцій Німеччини і член Штальгельму.

Відчуваємо, що ми колишні товариші із в'язниці народів і балакаємо, на його прохання, по московському: — Щоб не забути, — пояснює він. — Стільки зусиль витратив я на цю мову, стільки мав за неї неприємностей, а тепер, без практики, забуваю! Шкода! Хто зна, чи ще на щось не придасться. . .

— Маєте рацію, — відповів я. — Не треба нічого забувати, а особливо мови ваших ворогів. Німецькі старшини перед війною швидко студіювали французьку мову. . .

— О, тепер нам треба було б вчитися ще й іншої мови. Але це неможливо! До речі. Чи знаєте, що вчора до Риму приїхали відпоручники Гітлера?

— Так, я чув, і мали велику конференцію в Флоренції. . .

— І матимуть у Римі. Італійці їх дуже прихильно зустрічають, дають їм усі можливі полегші. Зрештою, на них уже всі починають дивитися, як на представників уряду, що ось-ось. . .

— Так, що ви вірите в скорий прихід Гітлера до влади? . . .

— Ніяких сумнівів! Або Гітлер або большевники. Центр зникає. Всі природно волюють Гітлера. Іншого вибору нема. От і тепер, останні вибори в Віртембергу принесли Гітлерові знову велику перемогу. . .

— А як же німецьке посольство? В яких воно взаєминах з цими виландцями? . . .

— У ніяких. Ви ж розумієте, воно не може. . .

— Розумію, а не думаете, що скоро до Риму приде й сам Гітлер?

— Не думаю. Це — майже виключене. Муссоліні — як голова Італійського уряду не може його прийняти, не наражаючи Італію на дипломатичний інцидент. . .

— Тимчасом ідуть поляки Якийсь полковник Пражмовський, про якого часомисі зазначають, що це інтимний співробітник маршала, організатор польської кінноти . .

— Так, я чув вже про це . . . Заметушилися. Бояться приходу Гітлера до влади. Раніше покладалися цілком на Францію, а тепер з усіх сил починають натискати на Італію. Місяць тому дарували королеві старий портрет якоїсь савойської княгині, заснували короліві старий портрет для культурного зближення, тепер висилають легіонерів, що мають роздавати направо й наліво вищі польські відзнаки . . . А водночас у Варшаві приймають Маринковича, міністра Югославії, — якого саме ймення вистарчає, щоб ввести Італійців з рівноваги! Зрештою італійський уряд пішов тепер по лінії перегляду версальського трактату, і важко собі уявити, щоб він міг найти спільну мову з його оборонцями . .

— Поживемо — побачимо . . .

Поїзд біг, не зупиняючись Забалакали ми про духоту, дощі, про ванчі, зв'язані з парасолями.

Перервав нам кондуктор

— За д'яць хвилин Неаполь, панове.

Кожний думав про те, де ночуватиме, щоб завтра раненько поспшити на побачення в 7-ій годині до пристані. Я вирішив зайхати до одного знайомого пансіону над самим озером, — але, що було вже по 9-ій вечора, і я знав, що в пансіоні на мене не чекають з вечерею, зайшов по дорозі до пекарні і ствердів, що шини в Неаполі дорожчі за римські! Це мене трохи здивувало, — Рим всежтаки столиця, а по столицях усе життя мусить бути дорожче, — до того ж більшу частину овочів і городяни привозять до Риму саме з Неаполю . . .

Вибрав собі якогось смачного (на вигляд!) печива, загорнув гарненько в папір, поклав до кишені, і далі — шукати кав'ярні або молочарні.

Днялюсь — у наміт освітленій кімнаті, з широко розчишеним на вулицю дверцями сидят який симпатичний дід з довгими, сплюснутими навколо вуст вусами і лизкає довгою-предовгою лопаткою. Так ніби зійшов дідуган з якогось довгого-предовгого лялькою. Так ніби зійшов дідуган з якогось образу Рєпіна. Аж задивився я на нього. А потім підвожу голову, бачу: просто у нього над головою й напис: „Молочарня“.

— Добрий вечір!

— Добрий вечір, пане.

— Чи не можна б молока налитися.

— Чому не можна? Можна. Заходьте, пане!

Добре було молоко! Тепер над ним правда, суворя контроль. Не можна його інакше продавати, як в запечатаних пляшках, і на кожній пляшці печатка міської контролі. Суворо! Тільки які зло-два-три-чотири місяці, а на дверях зачиненої крамниці напис ви-вішується: „За те, що підмішував до молока крейда, чи сода,

кранницю зачислено на такий-то час...“ Втрати матеріальні великі і — ганьба! Італійці самолюбиві. Після кількох таких кар, — мо-локо тепер — як золото...

— Як торгуєте, дідусю?

— Отак-о, пане... Люди грошей не платять...

— Як не платять?

— Та так... Носиш їм додому місяць за місяцем, місяць за місяцем, а потім, як їм платити — нема грошей! А тут же з тебе тигнуть... Біда, пане...

Поднявся на мою маленьку валізку...

— А ви з Риму, пане?

— Та з Риму.

— За ділами прихали, чи так прогулятися...

— За ділами, дідусю. Трудно тепер з гульнюю.

— І в Римі трудно?

— І в Римі, діду.

Помовчали. Я пив, смакуючи, густе молоко, заїдаючи якимсь сістом з горіхами.

— Ще шклянку, діду. Добре молоко маєте.

Налив, попилюючи лополькою. Поднявся задумано на мене, а потім:

— Може я вам стільця принесу?

— Ні, дякую. Мені й стоячки таке молоко смакує. Скільки за нього?

— Одну ліру.

— Добраніч, дідусю!

— Добраніч, ексцентрик.

Старе покоління в Неаполі ще досі всіх чужинців кличе „ексцентриками“, головню, коли дістає від них гроші! Я йшов і озирався. Вигляд діда з довгою лополькою й довгими сивими вусами викликав у мені несподівані спогади.

У пансіоні мене зустрінули дуже радо. Але з перших же слів я відчув той самий мотив, що й у діда: „біда!“

— Не працюємо. Сьогодні маємо двох пансіонерів, а три тижні тому мали лише одного! Один-два, один-два. Рідко три... І так цілий рік. А податки зростають. А життя не дешевшає. У вас там у Римі все ж краще. Все ж столиця. Все — Рим. Все якийсь рух. Нема чужинців, так італійцям з усієї Італії до Риму треба. А до Неаполя хто буде їхати?! Грошей ніхто не має. Навіть позанчати. Бо хто й має, не дасть. Знає, що не віддадуть.

— Псс... псс...

Що таке? Стоїмо на балконі третього поверху. Перед нами кивлюється море. Ліворуч у темряві постать Ведувія і над ним ледве забарвлена хмарка. Праворуч на набережній залягав за руки вогні ліхтарень.

Якась постать під балконом намагається звернути на себе увагу.

— Розвелся знову цих жебранів... — пояснює голос господаря.

Я пригадав собі, як фашистські часописи виспівували у свій час певні італійському урядові, що зумів побороти цю давню італійську пошесть:

— Всі оті ганебні постаті вулиці, що видаються тепер призабутим кошмаром ночі, були тут не вік тому, а ще вчора; але тепер вони зникли остаточно, — фашистівське психічне наставлення не могло б їх більше знести...

— Псс... псс... — доноситься знизу, настирано, вперто.

На другий день встаю — перед 6-ю... Треба ж до 7-ої бути вже на пристані, де мають зустрічати нас представники міністерства, а потім ми разом міністра...

Ще темно. Дощу, на щастя, нема. Море гойдає мандрівні мотилки рибальчих човнів. Гарно буде зустріти сонце на березі. Як воно вставатиме з моря, обинте з усіх учорашніх гріхів...

Хто це сказав, що море змиває гріхи?.. Ах так — це Еврипід, що хворів на якусь незнану недугу, аж поки жерці не намовили його виплатитися в море, — після чого він відразу одужав і написав: „Море очищує від усякого лиха...“ У давньому Римі перед жертвоприносом жерці і всі присутні мусіли очиститися від усякої „скаєрні“, і тому в місцях для обряду находилась при вході священна вода, де поринали голови, взяті з вістара.

Недурно морські купелі входять тепер в усе більшу моду, причому для всякого роду „гріхів“ відкривається таке широкое поле: чому не грішити, коли гріхи можна в морі втопити?!..

Яких десять хвилин намагаюся відчинити велику масивну браму, що виходить на вулицю. Не обійтися без портjera! А зачinite і без відповідної „мазчи“! Міцно тримаються старі традиції, коли мають під собою економічний ґрунт. Минуло майже вже століття, як це стало Бурбонів в Неаполі, а їхні тарифи тримаються: одна ліра до 12-ої години ночі, дві ліри від 12. до 6-ої, одна ліра від 6. до 7-ої.

Розглядаюся... Величезний напівосвітлений гол, куди збігаються із двох кінців два великих сходів, два ліфти і щось з дванадцять дверей і віде наляку на портjera. А час біжить... вже пошостій.

Тоді в розпуці починаю клікати, спершу дуже тихо, а потім уже дуже.

Нарешті являється якась жінка.

— У нас так рано ніхто не виходить, — пояснює вона.

— Мабуть ліри шкодують, — думаю я — Звісно криза...

Праворуч від мене — рамкове море в темних хвилях, із смугами хмар на блідо-блакитному небі, а широкою лавою білого каменя, що оперезує берег і приймає на себе розгойдані хвилі Ліворуч — передранкова тиша. Іду назустріч свіжому вітрові Я пригадую, що минулого разу бачив тут юрбу дітей, черпачо-шпитального вигляду із візочками і мальовничі мамки в барвистих селян-

ських вбраних. Здавалося: діти з усього Неаполю зустрічалися тут. Тепер — тиша й самотність. . .

Але чи дійсно самотність? Чи не сказав Кайзерлінг, що почування самотності саме наслідок існування в спільноті. Лише там, де є гурт, людина відчуває себе дійсно самотною, так безжалісно-тужно самотною: „Немає бранець, що на чужій землі шанує Бога, нікому невідомого в країні. . .” (Леся Українка). Але як можна почувати себе самотним, коли находишся з самим собою, в обличчі матері-природи?

І що багатша душа, тим сильніші й глибші в ній її інтимні емоції, тим вони більше, тим частіше мусить шукати рятунку в діалозі з самим собою, тим частіше мусить відлучивати від самотності. . . у товарності.

Італійський письменник Малларте завважує, що москалі бояться самотності, вони не вміють бути самотними: починаючи від спільної роботи, від примітивної форми „миру”, від істиняку товаришування в підприємствах, в горю, в радощах, і кінчаючи колективними самогубствами. І тимчасом, як налпр. італійці намагаються все життя мати хоч маленький, хоч бідний, але свій куток, куди майже ніколи не допускають чужинців — тому взагалі приймають знайомих по кав'ярнях чи ресторанах — москалі заводять і у нас, в Україні, колективні помешкання.

Мимоволі очі мої затрималися на похмурій башті-фортеці, що вризалася в море. „Кастелло дель Ово” — Фортеця Яйця. Чудне ймення Дехто (в тому й Бедекер) думає, що це назва походить від чудернацької форми фортеці. Але неаполітанський народ оповідає щось інше. Він пригадує собі великого мага Вергілія, який — дарма, що жив за імператора Августа — має на свому сумлінню чинило чудес із середньовічного Неаполю. Отже оповідає народ, що „Вергілій, бавлячись своїм магичним мистецтвом, посвятив куряче яйце й поклав його в склянку карафку, яку казав повісити, з кількома залізними листочками, під сволюком спеціальної кімнати в замку. . . І від того яйця, що від нього замок набрав своє ймення, залежить уся його доля, і існуватиме він доти, доки буде ціле яйце. . .”

Яйце так розбилося, — і замок — на потвердження Вергілієвого пророцтва — почав руйнуватися, фрески Джотта в замковій каплиці почали поволі зникати і тепер від них вже не лишилося й сліду.

Дослідні минулого року виявили під замком цілу систему глибоких печер, що поволі поширюються, — і на старих мурах все більшає сітка незалежних аморшків — небезпечних розколин. А бурю весь острів тремтить, і гуркіт і грім з підземних печер вкриває в замку громи зловісного неба. . . Ходять чути, що фашистівський уряд завісить у тих підземеллях нові яйця, і тоді царь Вергілія, якого шанували недавно гучним ювілеєм, відновляться знову.

Але що це? Десь у далечині щось мигтить, то загасяє, то знову запалиться перемінним вогнем. Це ж маяк! Не може бути! Таа, далеко. Та це ж іше кілометри! Бідна моя головонька. . . І ані таксіви, ні трамваю. Жіну, як тільки можу. Душно! Скидаю пальто, . . . Потім скидаю й капелюх. . . Не дав мені Бог Меркурієвих крилець! Невже ж і на мені справдиться ота українська приказка: „Не знав, забув, спізнався. . .“

Нарешті перша заготована брама. Жовнір з рушницею.

— Тут приїдуть сьогодні ексцеленція Гранді!

— Ні, далі.

Ще ґрата. І знову — далі, знову далі. І вже день, уже ясний день. Ще одна брама. Два воляки.

— Тут приїдуть ексцеленція Гранді? . . .

— Та здається, вже приїхав на „Августусі“. Спитайте далі.

Ось нарешті — вже ліворуч ще одна заготована брама, і перед нею купа народу.

— Де тут збираються журналісти закордонної преси? — питаю першого урядовця з відзнаками. Замість двадцяти п'яти, яких шість-сім, інших ще нема! Мій годинник вказує рівно 7-му годину. Українець таки не спізнався!

— Приїхав Гранді?

— Та ще в 6-ій. . . Але вийде з кабінки, здається, в 8-ій.

Тимчасом нас знайомлять із головним комісарем з еміграції, що має тут у пристані свій кабінет. Яка гарна установа — м'якше затише крісло! . . .

Згодом до нас сходить з „Августуса“ командор Рокко, голова Пресового бюро міністерства закордонних справ, що супроводив Гранді до Америки. Моментально — довкола нього гурток журналістів: „З добрим поворотом! Як Ізиди? Як подобалося?“

Рокко відповідає:

— Як їхали до Америки, то такі трохи потерпали, зате, як верталися, море — було як те озеро. . . Що? Хто каже, що Гранді хворів? Нахлеп! Гранді почував себе увесь час знаменито. . . Ніби тільки й проводив час, що на морі. . . Ані його пані! . . .

Один товариш мені на вухо: — Затє наш командор щось трохи блідіший, ніж звичайно. . .

— Ні, зовсім не пилн. . . Все було цікавнито „сухо“ і шампанського не було. . .

Але присутні не врать.

Аж ось кличуть нас нагору. Маєте повне вражіння першорядного великого готелю — та сама розкіш, той самий дух. На кри-тотому мості, що служить місцем для прогульок і звідки ви дивитесь додолу, ніби з шостого поверху, на мурах — серія фотографій Гранді за час його перебування на пароплаві. Веселе, просте обличчя. Спортове зовнішнє вбрання з коротенькими штанами, * навізольці, без піджака.

Нас кличуть поверхом нижче. Народу набралось досить багато

Аж ось натовп хитнувся, в один бік, в другий, — ніби хвиля пробігла, і серед нього почав просуватися п. Гранді. Широко здоровкається звичайними формулами італійського привіту.

Голова нашої асоціації, швайцарець Годель запитує в голос:

— Чи будуть які заяви?

— Ніяких — відповів, всміхаючись п. міністр.

— А все ж таки... Що ж ми маємо сказати?..

— О-о! Що я дуже задоволений своєю подорожжю..

— А про морську хворобу?..

— Злобиний наклеп, — підносить руки п. Гранді.

— А позатим?

— Добрий апетит... Чудове повітря..

— А Америка?..

— Теж чудова країна... Але, панове, треба послішати на поїзд.

Маю надію в скорому часі відвідати ваш клуб і порозмовляти по приятельськи... Але жадних інтерв'ю, будь ласка!.. Це ж уже тск за стара мода, — і жартуючи, п. Гранді подається до виходу, а ми за ним довгою чередою..

Зовні, тільки виходимо, — крутяться „Парамевит“, розганяються крики „еввіва“ і „Ея, ея, аляла!“

Треба послішати до поїзду. Багато з журналістів мали вже свої малесенькі валізки тут із собою, але я залишив свою дома. На щастя мій пансіон близький двірці „Маржелліна“.

Шукаю міністерський потяг. Мене звичайно запитують, чи я з „почоту п. міністра“. Мені трохи смішно, але відповідаю, що „так“ і зараз же отримую всі потрібні аналізи.

Пан міністр і увесь „почот“ (справжній і несправжній) ходять перед вагонами. З нами йдуть усі члени італійської делегації, і проносяться чутка, що Гранді має частину подорожі провести в наших вагонах.

Тоді, як поїзд летить, журналісти розпитують панку Ванцетті, що була секретарною італійської делегації. Але панна Ванцетті, — худа й страшенно втомлена, — зміє добре тримати язик за зубами, і хоча веселенько жартує (очевидячки — метода італійської дипломатії, але дуже зручна і приємна) або скаржиться (відома „жіноча доля“), цікавості журналістів задовольнити не може або не хоче. І зрештою дають їй спокій. І в мойому передмі, де йдуть ще два інші члени делегації, починається довга бесіда на нестрядальні теми. Тим часом ми вже коло Форнії, і мимо вікон пролітають зелені сади з деревами, акритими золотими яблуками — яблуками садів Гесперид — помаранччями. Яка краса! Правда, і в Римі ростуть помаранчеві та мандаринні дерева, але з такою кількістю я бачив їх уперше. І дійсно враження вони на мене зробили — назкове..

Прийшов Рокко.

— Панове, зараз має прийти п. міністр і відвідає може купе,

але, попереджаю вас: жадних офіційних декларацій. Просто собі — на дружню розмову.

— Просимо! Просимо.

Щоб зменшити кількість купе і тим побільшити час відвідин і розмови, ми розбиваємося на три групи.

На моє купе, з якого тим часом вийшли італійці, щоб звільнити нам місце, прийшла третя й остання черга. Ми були в складі двох швайцарців (між ними Годель — голова асоціації і Воше, заст. голова — він же кореспондент французького „Ле Пті Парізієн“), один француз, два німці, один американець — директор „Юнайтед Пресс“), і я, представник української преси.

— Маєте перед собою, пане міністре, — привітав Гранді старенький німець, — старих журналістів, почасти найстарших членів нашої Асоціації. . .

— Отже ти небезпечниша. — відповів зо сміхом п. Гранді

— Яке враження на вас, ексцеленце, зробила американська преса? Це нас цікавить хоча б з професіонального боку

— Відповідаю дуже охоче і дуже широко і зовсім не тому, що коло мене сидить тут п. Морган, представник американської преси, але тому, що дійсно маю таке враження, що американські журналісти найчесніші, найкоректніші журналісти, яких я коли зустрічав. Це вас може здивувати. Я сам — до моїх відвідин Америки — так не думаю, але тепер — це моє переконання і я вам зараз з'ясую чому. Європейська преса занадто розполітикована, занадто егоїстична в своїх партійних чи групових інтересах. Вона рада використати кожний момент, кожне нещадне слово, — вона навіть не відмовляється зфабрикувати те щадатне слово, якщо це може послужити її партійним цілям; а, панове, прошу вас не ображатися, говорю до вас, як журналіст до колеги, журналістів, тимчасом американська преса звертає увагу перш за все на точність своїх інформацій. Я знаю, мені довелося відбутися в Америці слуху конфронтації, висловити слух промов — в різних обставинах, в різному оточенні і можу вам широко сказати, що ні разу я не мав нагоди ствердити якогонебудь наивгагання калічтні моєю думкою. Більше того! Раз виступав я з промовою і потім відповідав на цілу низку питань на банкеті 150 журналістів, видавців часописів тощо, людей різних поглядів, зацікавлених загалом в усякій сенсації, людей, що серед них було чимало противників фашнаму, які перед тим поборювали його в своїх органах преси. . . Отже, відповідаючи на деякі запити, я мусів іноді звертатися з попередженням, що моя відповідь лише для вас, не для друку. І що ж ви думаєте, ні один з тих журналістів не опублікував ані слова з того, що я просив їх не публікувати. Ви думаєте, що подібна коректність можлива тепер в Європі?

Ми мовчали, але кожний в душі, мабуть, подумав: ні, неможлива.

— А яке враження зробив на вас президент Гувер?

— Чудове. Людина, без сумніву, з широкими поглядами, що живо цікавиться всіми світовими явищами. Цікава, дуже цікава людина.

— А сенатор Бораг? Яке враження?

— Гарне. Він представляє ту Америку, яку у нас в Європі ще змало знають. У нас знають Нью-Йорк, Шікаго, почасти Вашингтон, а позатим мало хто в чому розуміється. Так і в сенаторі Бораг. Не можна сказати, щоб за ним стояла вся Америка, але за ним стоїть велика частина Америки, і це, без сумніву, цікава людина.

— Яке враження зробила на вас італійська колонія в Америці?

— Мушу перше за все сказати, що в Америці нема колоній. Є лише американці італійського походження, або італійці американського громадянства. Ось також цікаве явище, в Європі неможливе, явище подвійного підданства. В Європі ми стежимо за тям, щоб італійці не приймали чужого підданства, бо тоді вони пропаді для батьківщини. В Європі, хто перейняв чуже підданство, зрадики своєї батьківщини, бо в Європі кожна країна, кожна держава визнає лише одну національну приналежність і вимагає від нових підданих цілковитого зрівняня з попередньою батьківщиною. В Америці інакше. В Америці плекають національні традиції емігрантів, сприяють любові до свого рідного, бо гадають що той, хто чесно служить своїй батьківщині, служитиме чесно й новій. В Америці можливе поєднання подвійної національності, і тому і ми кажемо нашим італійцям в Америці: будьте в Америці добрим американським громадянином, а вже тям самим служите своїй Італії, підносите їй престиж та славу, але тям наслідуйте також американські моральні приписи і не забувайте ніколи вашого походження, пам'ятайте, що ви італійці!

— Які ваші враження щодо можливостей конференції роззброєння?

— Добре. Мушу сказати, що коли я їхав до Америки, я вже мав оптимістичне наставлення, а після Америки мій оптимістичний настрій ще збільшився. Я зараз вам з'ясую, чому. Проблема роззброєння річ така велика, що коли б їй не пощастило, то вона могла б потягнути за собою так само великі речі, а цього ніхто не хоче, і це перша причина. Друга причина, що ми мусимо завжди оптимістично дивитися на річ, яку починаємо, бо інакше не варто її починати. А починаємо, отже віримо, що вона мусить удатися. Пригадую, що коли я хотів виступити з своїм проєктом річного припинення зброєня, справа видавалася майже безнадійною. Я сам, мушу сказати, довго загався, бо, розуміється, кожному все ж неприємно йти на невдачу, але з другого боку справа видавалася такою важливою, і користь від неї для цілого світу така велика...

— Але тут, — підійс я, — є проблема більшовицької Росії...

— Ах, ви підносите зараз проблему!..

— Ексселенце — перервав командор Рокко, — за десять хвилин ми вже в Римі.

— Ха-ха-ха!
Гранді відкинувся на спинку крісла і почав від широго серця сміятися.

— Командор Рокко, — сказав він крізь сміх, — боїться, щоб я не сказав чого зайвого... Ха-ха-ха!

Засальний наш дружній сміх... .

— Отже, — сказав п. Гранді підводчись, — ви підносите це питання большевицької Росії, але є добра низка таких питань і не час нам тепер їх відносити, та, при добрій волі, вірте мені, все поладнається... .

Міністр почав прощатися.

— Не забудьте, дорогий Годель, — сказав до нашого президента, — в скорому часі буду в вас, в кліюбі.

— Може на обіді? .

— Це було б найкраще... Але попереджаю — лише для дружніх розмов, не для офіційних декларацій... .

Ще кілька хвилини і через вікна я побачив ліс чорних циліндрів... Там, без сумніву це був Рим.

Золотиста омела.

26 грудня 1931

Вчора ми святкували латинське Різдво.

Нуда, розуміється, — латинське Різдво. Бо ж у світі є два Різдва: одне — латинське, друге — грецьке. І ми, українські емігранти на далекій чужині, святкуємо, як годиться, обидва. Латинське — з людьми й для людей; грецьке — самі й для себе. Одне — так, як життя й оточення наказують, друге — так, як серце й спомини хочуть. . . Перше, — щоб чемним гостем бути в чужій хаті, друге — щоб і в чужій хаті свій звичай шанувати... .

Отже вчора святкували латинське Різдво. На Свят-Вечір їли тутешнім звичаєм в'юна, заливали його червоним вином, заїдали — солодкими тістом з горіхами.

А потім вшанували над дверима хущ золотистого вискія, або — по нашому — омели, всипаної перлами білих ягідок: — „На щастя, на здоров'я!“ — „На радість, на любов!“

Був час, поширювався тут на Різдво звичай ставити різдвяку електрику, всипану снігом блискучої бавовни, прикрашену зірками різнобарвних свічок, що тільки й знали, що блимали, ніби справжні зірки, й виводили в очак розириної людини зарнені світляної обіцянки: — „щастя — щастя...“

Але — в землі гарячого сонця, в землі золотих померанчів, блискучих твердостих дзврів, — віничка, обсипана снігом ялівця, виглядала, як гостя з екзотичного краю, мила й приємна, — але

ють, що спалена в лещі вона хоронить від грому. А в Норвегії... В Норвегії був колись добрий й гарний бог Бальдер, наймудріший, найбільш улюблений поміж усіх нестерельних. Але одного дня Бальдер побачив сон, що провіщав йому смерть. Боги зібрався на раду й постановили забезпечити Бальдера від усякого лиха, і записати воду й вогонь, залізо й всі інші метали, каміння й землю, дерева й рослини, хвороби й отруї, всіх звірів і птахів і гадів, — що ніхто з них не зробить ніколи зла жадного Бальдерові. І всі були раді й щасливі, бо думали, що зробили Бальдера тепер невраждливим. Тільки злий Локи був невдоволений. Пішов він до старої Фриги й запитав її, чи дійсно всі речі світу записалися не шкодити Бальдерові. І відповіла стара, мудра Фрига: — „На схід від Валгалли росте маленька рослина, що звється омела, — вона була замолодою тоді, щоб присягати...“ І зрівав злий Локи омелу й зробив з неї стрілу й пішов до богів, що бавилися, стріляючи в Бальдера, який стояв, посміхаючись, — бо жадний стрял не робив йому нічого злого, — і дав ту стрілу богові Готерові, що не брав участі в загальній забаві, і попросив його шанувати бога Бальдера хоч одним своїм стрілом. І бог Готер піддався, і стрілив і пробив зенацько Бальдера через все тіло стрілою... І то було найбільше нещастя, що мало впасти на землю. Боги в розпачі здіймали руки до неба.

Потім, давнім скандинавським звичаєм, поклали чертве тіло на велике вогнище й спалили його разом з вірною дружиною Наном, що в неї розбилося серце від болю, і з вірним конем, і з усім бойовим приладдям.

Так умер славний бог Бальдер, що, як гадають, був образом незломного дуба, святого дерева давніх віршів, асоційованого з найдавніших часів з богом грому й блискавки. І серцем його, його душею була зелена омела, що звалася „гromовою метлою“ й падала з неба. Поки росла омела, злилася в найморозніші зимові дні, коли всі дерева втрачали зелені листя, доти жив був могутній Бальдер. Але зрівав його злий заздрисний Локи, ударив громовою стрілою по старому дубу, — і схманяв дуб, пробитий по цілому тілу... Поклали його й спалили в великому вогнищі...

Так і ми вчора налили стару минулорічну позолоту омелу, що висіла в нас над дивном, і вислали на її місце нову, щі зовсім зелену з білими перлами.

На любов і на радість. Бо ми зустрінуться зенацько молоді юнак з дівчиною під отою омелою, мусять поцілуватися. То — то любов, то — то радість... А англійська легенда — бо ніхто як англіти на відну якийсь принц молодий, — а принцеса, його наречена руська, чекала на нього і від болю чекаючи амирала. Вбиралася ходила в зелене вбрання, — улюблену барву свого коханого, — виланила руську голову до близького дерева. Але біг час, і бігла

сльози, і в сльозах тих збігало життя. І коли нарешті принц повернувся з походу, знайшов він тільки балкон та голе від листя дерево. І принц так гірко плакав, так тужив, так побивався, що Небо над ним змилосердилося, змінило русьві коси в зелену омелу, а сльози принца — в блискучі ягоди — білі перлинки.

В долодні зимові дні, коли голі галузки дерев виступують, мотикотками, про смерть, — зелене листя омели з білими перлами ягід шкелестить про життя і — любов.

Власність у фашистівській державі.

7 січня 1932.

Під фашистівською державою розумію не тільки італійську державу, що має фашистівський уряд, але також всяку іншу однопартійну національну державу, що хоче керуватися фашистівськими принципами. Фашизм — органічна теорія і тому вимагає — для свого існування й єдиної творчості — тіла одностороннього, а не якоїсь потвори, де голова й половина тулубу належать до одного національного організму, руки й ноги — до другого, а друга половина тулуба — до третього. Ні, фашизм, на думку його творців і ідеологів, не тільки неможливий в такій різномірній державі, не тільки не може привести до зміцнення державної ідеї, що лежить в основі фашизму, але навпаки необхідно спричиниться б до загострення в ній національних конфліктів і до небезпечного ослаблення такої держави. Більше того — фашизм ставить взагалі під великий сумнів можливість і рацію існування в наш часи неоднородних держав.

І тому, коли я ставлю питання про власність у фашистівській державі, я думаю про однопартійну державу, яка в цей момент ломки й переоцінки всіх цінностей, мусить необхідно виробити собі новий погляд і на власність, що так довго виждалась „святотою“ й „недотикальною“, а так недавно була ототожнена — бодай того — з „крадіжкою“ та в великій кількості соціалістів — з „крадіжкою“ Звідти: „Грабуї награбоване“.

Ідеологи фашизму визнавали, що в визначенні приватної власності „світотою“ забагато перебільшення, що межує з блязнірством і лицемір'ям. Бо саме завдяки накопиченню приватної власності в руках все меншої кількості осібників, які не зміють і не хотять розпоряджатися нею для загального добра, виникають кризи, по-дібні тій, яку ми тепер із усім світом переходимо. Але з другого боку, заперечення приватної власності, яке ми знаходимо у соціалістичній теорії, в більшовиків на практиці, приводить до зануку й упаданню того нерву життя, що зветься особистою ініціативою, і викликає чисто урядницьке відношення до справ — аби відбуту

призначену кількість годин, а там хоч і світ завалився. Відомо, що ніде на світі нема стільки бюрократії, стільки того урядництва, та ганим по різних канцеляріях, які ніколи й нікуди не посідають, як саме в більшовицькій Росії, що заперечила власність та рівняла платню висококваліфікованих робітників із платнею звичайних чорноробочих, щоб перші не буржуазіялися та не робилися власниками „домків“ та „садків“. Але наслідком такого наставлення було таке страшне падіння продуктивності роботи, що сам Сталін мусів виступити проти «урівніловки» і спробувати збудити прислану ініціативу та енергію до праці різними спеціальними нагородами та привілеями для так званих „ударників“, щоби робітників, що виявляють більше продуктивності від інших, а також установленням різної оплати праці в залежності від її більшої важливості чи відповідальності.

Тим самим, більшовицька давня теорія „власності“, як „крадіжки“ скракувала, і верталася назад оцінка власності, як винагороди за працю, ініціативу та енергію.

І тому й серед фашистів, що так само відірвалися від давнього демо-ліберального погляду на власність, як на щось „святиє“ та „недотикальє“, повстало питання: якщо давній погляд на власність був хибний і привів до страшних суспільних катастроф, і якщо новий соціалістично-комуністичний погляд так само хибний і шкідливий для розвитку всієї сил і можливостей суспільства, де знайти таку оцінку власності, що з одного боку не дозволила б їй в руках окремих осіб іти на шкоду суспільству й державі, а з другого боку не парализувала б — її запереченням — творчої ініціативи тих осіб, що під контролею держави має служити не тільки збагаченню цих осіб, але — й особливо — розвитку та збагаченню усєї суспільності?

Фашизм знайшов цю оцінку не в запереченні власності, як у соціалістів, і не в визнанні безверхного права на власність, як в старому демо-ліберальному ладу, але в визнанні права й обов'язку на власність. Кожен має право мати власність, але мати право — це значить мати й обов'язок. Всі мають право живити свою власність і розпоряджатися нею, як вважають за краще, аби це тільки не йшло на шкоду всьому суспільству, але ніхто не має права не розпоряджатися власністю. Власність не має права лежати обложеною, вона мусить бути продуктивна, і то в найвищій мірі. Фашистська Хартія Праці говорить про працю як про суспільний обов'язок, і в цьому відношенні вона йде за Сен-симом, що визначав власність, як „привілея, що його при кожному поколінні треба відновляти й виправдувати власною працею“.

Якщо ж власність визнається не тільки за право, але й за обов'язок, явля, що коли цей обов'язок не виконується, приходить обтяження або скасування права.

Але таким наставленням приватної власності ще не касується і навіть не зменшується. Навпаки, їй надається більше економіч-

ної та суспільної вартості. І в фашистському корпоративному ладу її більш охороняється, ніж в демо-ліберальному режимі, бо держава має інтерес її охороняти, щоб вона могла виконувати свої обов'язки. Але разом з тим, вона й не така небезпечна, як в демо-ліберальному режимі, бо її розвиток теж контролює держава.

Пам'яті Аніти Гарібальді.

4. червня 1932

Сьогодні, 4. червня, Італія святкує роковини смерті свого національного героя. Та й не тільки Італія, але світ увесь, особливо ж народи, що перейшли, чи переходять, стали вільною боротьби — з підбитою, пригніченою, поділеною нацією — до незалежної, вільної, соборної держави. Бо Гарібальді для цілого світу набрав значіння прототипу борця за незалежність Батьківщини, і недурно й ми, українці, коли хотіли підкреслити значіння нашого національного героя — Петлюри, називали його — „наш Гарібальді“.

Сьогодні, на Янікульській горі, з якої відкривається чудовий краєвид на весь Рим, з його величними палацями, з його історичними руїнами, з його незчисленними церквами та каплицями, з його хвилястими горбами, зеленими від розлоголистих ліній та струнких кипарисів, святкує римський народ пам'ять свого героя в спосіб, гідний героя і Риму, відкриваючи пам'ятник Аніти Гарібальді, повертаючи з чужинної Франції тіло (чи вірніше — попіл спаленого тіла) жінки, мужності якої (як писав Гарібальді) він сам собі бажав: „Амазонки, до богині війни подібної“, що на цій самій Янікульській горі боронила Рим від французів поруч з своїм чоловіком, для якого вона завжди була — „скарбом неочінувним“. Чи ж могла бути краще вшанована пам'ять великого героя, відкриттям поряд з його власним пам'ятником, — найкращим, що маємо в Римі з модерного мистецтва, — пам'ятника його вірній Дружині? Досі тіло її лежало в чужинній Франції, в тій Ніцці, що породила героя для Італії, але не захотіла бути Італійською, і лише тепер фашистський уряд, з великими почестями, перевіз його до Риму, славя в підмурівках нового пам'ятника, щоб могло воно відпочити в місті, задля якого стільки терпіло й страждало. Потім, через кілька днів, вирушить воно завіси в останню подорож — до скельної й поетичної Капрери, де під кушани квітів, в роз'їзді з граніту, спить Герой сном непробудним, а коло нього — дочка Терезита, що була для нього добрим янголом і живим спогадом про покійну Аніту...

На пам'ятнику, що належить творчості Маріо Рутеллі, Аніта Гарібальді фігурує на коні, як звичайно фігурувала вона в усіх боях. З пістолем в одній руці, а поводям у другій, вона має на грудях дитинку, підв'язану широкою хусткою, яку саме — байдуже. Всі діти Аніти звалили війну й народилися під турків гармат. Але

може бути, що це Менотті, який народився в ніч після поразки в бразилійських лісах, коли батько, шукаючи за допомогою, не зміг більше повернутися до хибарки, де чекали на нього виснажена мати й ледве народжена дитина. Помічаючи, що вороги оточують її з усіх боків, Аніта збирає останні сили, і з пістолем в руці, мчить баскним конем, притискаючи немовлятку до лона. Вісім днів блукає вона по лісу, не втрачаючи мужності ані перед ворожим відношенням стрічних, бразилійських селян, ані перед небезпечкою від страшних гадів, якими кишать бразилійські ліси, ані перед людською втомою, аж поки не знаходять свого чоловіка.

На передній і на правій стороні базаменту розгортаються інші воєнні пригоди Аніти. Її участь в морських боях, коли в війні за Ріограндську республіку проти бразилійської імперії, Аніта «городюга й спокійна, мов статуя Палади», витримує напад бразилійської флоти, маневруючи рушницю, не гірш від загартованих в боях воєнів. Даремно Гарібальді благає її сховатися в трюмі, — Аніта лише раз на хвильку спускається до нього, але тільки для того, щоб вигнати звідти — ударами шпалі двох переляканих матросів.

Тут же другий епізод, від якого віє меланхолією і жалем: полк коло річки Корибитани, де маленький відділ гарібальдійців був оточений і мало не винищений більшими силами. Аніта Гарібальді схляється над одним із стількох трупів: їй здається, що вона пізнала плащ свого чоловіка, з котрим розлучили її нещасливі події того дня і якого вона шукає вже від шості днів... Плащ ніби той самий, але хто пізнає в цьому покаліченому трупі ще недавно живу людину?.. І в великому страшному сумніві вона не знає, вона підносить плащ до гори й приглядається.

І ось ще один епізод — останній. Останній на пам'ятку, як був він останній і в житті Аніти. Гарібальді після поразки під Ринном і розпачливого втікання через Тоскани та Марки, несе на руках свою вірну дружину, що й акриє вже одним крилом ягдол смерті, до хутора маркиза Гвичолі, на Мандонолах. Від кожного нерівного кроку, вона здригається:

— Жозе, що це було? Куди ти мене несеш?

— Це я, моє серце, вже скоро...

Того ж вечора 4. серпня 1849. р., коли з далекої церкви доносяться дзвін на „Аве Марія“, перегортається остання сторінка великого десятилітнього роману самопосвяти й пригоди.

— Жозе... Діти. Італія... — ледве шепчуть уста, і Гарібальді, тримаючи її в своїх м'яких обіймах, приймає останній віддіх.

Але вороги наблизяться. Селяни, що загодили втікачів, наїсносять, щоб Гарібальді негайно тікав далі, вказують, що на випадок його полону, їм всім загрожує шибениця, — і Гарібальді жмуть поступитися. Селяни ж, боячись, щоб жандарми не знайшли в їхній хаті трупа Аніти, вивозять його вночі на пустельну

вості вивозу промислових виробів, дуже але відбивається не лише на капіталістах і промисловцях, але й на робітництві. Бо чим менше вивозять країну, тим менше праці, тим менше заробітної платні, тим менше загального добробуту”.

Але дуже докладно висвітлює Муссоліні цю залежність між добробутом робітництва й силою всієї нації в своїй промові до робітників на горі Оміаті 31. серпня 1924 р. з приводу інаугурації пам'ятника тим, що загинули на війні

— „В нашій діяльності, — сказав він, — ми виходимо з пункту Нації. Що ж таке Нація? — Це щось конкретне, це — ви. Поміняйте себе аж до поважної цифри сорока мільйонів італійців, що говорять тією самою мовою, що мають ті самі звичаї, ту саму кров, ту саму долю, ті самі інтереси — і ви будете мати Націю, реальну річ. Треба поважати її. Що я бачу в цей мент перед собою? Націю я бачу, Нарід, що не має більше жадного класового поділу. Ось я бачу тут перед собою старшини нашого славного війська й бачу представників поліції, що являються сторожками закону; бачу техніків і промисловців, бачу робітників і фашистів, бачу нашу студентську молодь, що нагадує мені бурхливу весну. Це все складає наріа. Не вважаючи на індивідуальний егоїзм, всім нас в'яжуть спільні колективні інтереси... Горі тому, хто намагається перейти певні межі: промисловці мусять дбати, щоб робітники поліпшували свій стан життя, бо в не їхніх інтересах і не в інтересах Нації, щоб робітники жили в злиднях. З другого ж боку, і робітники не повинні вимагати від промисловців більшого, ніж вони можуть дати...”

Але як досягти такого ладу?

Для цього фашистівський італійський уряд вивторив у кожній галузі промисловості окремі синдикати промисловців і робітників, які об'єднуються спільною й для промисловців і робітників корпорацією. Корпорація має своїм завданням вирішувати всі справи відповідної галузі промисловості в інтересах як робітників, так і промисловців. В корпораціях беруть участь й представники уряду, які пильнують, щоб не потерпіли при цьому інтереси держави і координують діяльність різних корпорацій та слідкують за тим, щоб постанови корпорацій переводилися в життя. В цих корпораціях обговорюються та ухвалюються колективні контракти праці, обов'язкові для всіх, хто працює в цій галузі промисловості, для всіх, хто належить до відповідної категорії. На випадок, коли б представники робітничих та представники промислових синдикатів не могли погодитися між собою, справа передається до Суду Праці, складеного з державних суддів та експертів. Рішення цього Суду Праці безапеляційні, цебто остаточно, що на них ні до кого не можна відкликатися.

Проте принцип корпорації такий вдатний, в змісли погодження сторін, що за шість років з часу опублікування в 1926. році закону про удержавлення синдикатів, ніж підприємцями й робітниками

було зав'язано 8.774 колективних контрактів. І з них лише тринадцять було винесено на Суд Праці. Та й з цих тринадцятих три були зав'язані добровільно між сторонами ще до кінця судового процесу.

Таким чином, ми бачимо, що корпоративна система в Італії намагається звести конфлікти колективних інтересів з анархічною формою сваволі, шкідливою для всієї суспільності, в формі погодження, нормовані законом, подібно до того, як це ми бачимо в випадках індивідуальних конфліктів. Коли якийсь Іван вважає, що Петро його обдурює чи зневажає, то не шукає на Петрі свого права силою, але звертається до суду. Так само мало б бути й у випадках конфлікту колективних інтересів, — щоб робітники не хапалися за страйк, а промисловці за локаут, як за свою класову зброю, шкідливу для всієї суспільності, а зверталися б до суду.

Виховання чи освіта.

1. жовтень 1932.

Виховання чи освіта — ось проблема, що хвилює тепер державних діячів усього світа, а головню — тих педагогів, що, тримаючи в руках державну владу, відповідають перед своєю нацією за долю майбутніх поколінь.

В минулому столітті таке питання майже не підносилось. Всі вірили в виховну силу освіти, і держава мала дбати лише про те, щоб нести цю освіту в якнайширші кола народу через безплатну й обов'язкову народню школу. Школа мала давати лише знання, виховання належало цілковито родині, а з деяких країн — ще й церкви. Відповідно до того, урядова інституція, що дбала про поширення знання серед населення, називалася Міністерством Освіти.

В післявоєнні часи відношення до школи радикально змінилось. В більшовицькій Росії радянська влада відразу стала на шлях не „освіти“, а „виховання“. Вона визнала й проголосила, що освіта лише в тому разі дає банані плоди, коли вона приходить на відповідно підготований — „виплеканий“ ґрунт. Перш за все треба випаскати в молоді, починаючи з найменших років, комуністичний світогляд, а вже потім можна давати й освіту, — бо освіта — це лише засіб в боротьбі сформованих світоглядів і характерів.

Слідом за більшовизмом пішов і фашизм. Фашистський Італійський Уряд в перші ж роки після опанування влади, недовзначно виявив своє відношення до „проблеми“ освіти чи виховання, перейменувавши Міністерство Освіти в Міністерство Виховання. Раніше, як писав з цього приводу один італійський публіцист, — справа була досить проста, треба було вишколити лише певну кількість вчителів з дипломами й сказати їм: — „Напевну скількись вчителів з дипломами й сказати їм. — „Напевну скількись вчителів з дипломами й сказати їм не виходила поза межі ачайте, як хочете й що хочете, аби лише ви не виходили поза межі

ось цієї програми. Ту чи іншу історичну подію ви можете освітлювати як хочете — негативно чи позитивно, щоб лише знали діти про неї. Школа не має завдання формувати світогляд і характер, — вона має лише забезпечити учням певну кількість знання й поглядів. Зрештою, все служить об'єктом особистих поглядів, навіть мораль, навіть суспільство, навіть Батьківщина!"

Фашистівський режим рішуче повстав проти такого «релятивізму» в школі. Він визнав, що існують речі, про які не може бути двох поглядів, — і серед них перш за все — поняття Батьківщини — абсолют, що до якого не може бути жодних вагань чи сумнівів. Поруч культури, він ставлять характер, поруч освіти — виховання моральне, громадське й фізичне. Зрештою сама освіта, навчання набирає в фашистівському режимі особливого значення.

— „Для нас, — говорив міністер виховання Джуліано в парламенті, — навчати, значить збуджувати більшу енергію думки, і відповідно до того, всяка форма виховання, що сприяє збільшенню духової енергії, є навчанням. Тому навіть фізичне виховання (в Італії існує Академія фізичного виховання, розрахована на 500 місць), фактично не тільки фізичне, бо хоча на перший погляд і видається, ніби воно відноситься лише про дисципліну м'язів, в дійсності ж воно скероване на впливання сили волі й швидкості в вирішенню, і навчає дивитися в обличчя дійсності та привчає до почуття обов'язку й посвяти...”

Але скажуть мені, большевицький й фашистівський режим — це режими авторитарні, що виключають свободний прояв всякої індивідуальної діяльності, тому натурально заперечують й вільне навчання. То погляньте на демократичну „свободолюбну“ Францію. Саме цього року, не вважаючи на всі свої антифашистівські настрої, і Франція пішла слідом Італії та перейменувала своє Міністерство Освіти в Міністерство Виховання.

„Віднімаючи ймення, — пише з цього приводу французький журнал „Ле Мас“ (ч. 6, ст. 129), Міністерство проголосило своє бажання перебрати на себе частину тих обов'язків, які досі лежали на родині. Школа мала б бути все більше „малим храмом згоди“, що його Республіка вибудовує в найменших селах. З цих малих храмів згоди, до яких входять однаково діти буржуазії й діти селян та робітників, виходитимуть однаково діти буржуазії й діти робітничої суспільної діяльності”

Таким чином, як бачимо, і найдемократичніша Франція не вважає більш можливим залишити дітей щодо виховання на призволяч і моральні звички формуються з перших років існування, і якщо ці роки пройнуть безплідно чи від'ємно, марно того хіба могла виправити.

Дополаворо — італійська просвіта.

1933. рік.

Живемо в часи, коли щоденне життя майже кожної людини по ділиться на три рівні частини: вісім годин праці (згідно з Вашингтонською конвенцією, яку, щоправда, не всі держави ратифікували), вісім годин сну, або, інакше кажучи, відпочинку фізичного, відпочинку тіла, і вісім годин розваги чи відпочинку інтелектуального.

Італійське „Дополаворо“, яке на нашій мові означає — „Після праці“ — має на увазі саме ці останні вісім годин. Людина може розважатися по різному: може взяти гарну книжку і, еднаючи приємне і пожиточним, дещо навчитися, дещо пізнати, піднятися над щоденним життям і, відучи за автором, побувати в далеких країнах, в незаних світах, може піти в кінематограф чи театр; може піти на танці, може засісти з приятелями за карти і провести усі ці вісім годин, а то ще й з тих, призначених для сну, в хмарах тютюнового диму, що отруюють організм, без всякої користі для себе і для других; або може піти десь напиться, руйнуючи своє здоров'я і латвій спокій, — а то й здоров'я своїх нащадків.

Фашистівський уряд, що дивиться на кожного громадянина, як на частину великого національного організму, не зліг, розуміється, підноситися байдуже до того, як той громадянин уживає свій час, — бо чим більше відпадає той громадянин, (особливо якщо таких громадян є багато), тим шкідливіший стає весь організм, і чим більше підноситься в моральному чи фізичному здоров'ї громадянин, — тим здоровіший стає й національний організм. Тому фашистівський уряд відразу почав піклуватися про те, щоб громадянин уживав свій вільний від роботи час з користю для себе і для суспільства, і для цієї мети зорганізував в 1925. р. велику державну організацію — „Дополаворо“.

„Дополаворо“ має піклуватися про фізичне й моральне виховання робітничої праці, фізичної й інтелектуальної. Для того воно улаштовує школи, екскурсії, спортивні організації, театральні вистави і т. д. Немає галузі людської діяльності, яка не знаходила б в „Дополаворо“ своє пристосування.

При кожній великій фабриці чи якій великій інституції (міністерство тощо) є своя організація „Дополаворо“, що об'єднує всіх стерство тощо) є своя організація „Дополаворо“, що об'єднує всіх тих, хто працює в тій інституції. Вступ до „Дополаворо“ вільний, хто хоче — вступає в його члени, (за відповідну членську вкладку), хто не хоче — ніхто не змушує. Члени „Дополаворо“ мають за те державну допомогу, що виналяється в знижках по залізницях, по театрах, кінематографах; є зааскуровані державою на випадок можливих нещастій підчас різних спортивних вправ, екскурсій і т. д. Серед членів „Дополаворо“ панує повна рівність в усіх правах — і директор якоїсь інституції трактований нічим не краще від найбіднішого урядовця чи вортієра. Всі приналежні до „До-

полаворо" мають членську картку, і ця членська картка для всіх однакова без жадних привілеїв для тієї чи іншої категорії — комерсант чи селянин, бюрократ чи підмітальник вулиць, лікар чи номерант чи діврішо — всі допускаються до „Дополаворо" з однаковою ширкою радістю, досить лише вміти себе чемно поводити і відчувати до члена іншої категорії не класову ненависть, але національну солідарність.

На першому місці стоять, розуміється, спортивні організації. Але з них виключається всякий дух професіоналізму і значить заробітку колективного чи індивідуального. Спорт розуміється лише як добра розвага, що зміцнює тіло і бадьорить дух, скеровує й дисциплінує енергію, навчаючи пристосовувати її до колективних цілей, і тому розвиває почуття відповідальності.

Поряд з спортом великі місця займають організації, присвячені артистичному вихованню та професіональному вдосконаленню; влаштовуються безконечна сила всяких конференцій, екскурсій по музеях і галереях, вечірніх курсів по всіх спеціальностях, для вивчення мов, для підготовки до різних іспитів, що вимагаються тут для переходу з одної посади на іншу і т. д.

Всякку увагу присвячується дітям і жінкам. Для дітей щоранку влаштовується на морі дитячі колонії під наглядом фельдшернів і одного-двох лікарів; для жінок — курси нагляду за дітьми, курси крою, курси куховарення, курси хатньої економії, городництва і т. д. По селах „Дополаворо" намагається дати селянам всі ті корисні розваги, що могли б притупити їх потяг до міста — цебто радіоконцерти, кінематограф, спортивні вправи тощо . . З 7249 сіл і містечок, що нараховує в собі Італія, вже більше шости тисяч мають своє „Дополаворо", що під проводом вчителів чи інших інтелігентів провадить свою широкую освітню й виховну діяльність. Щоб виказати як росте „Дополаворо", ось кілька чисел: в 1926 році, вписаних до „Дополаворо" було 240.584, і то головню урядовців по містах А в 1931. р. Дополаворнів було вже 1,772.085; до липня 1932. року ця кількість зросла ще на 100 тисяч, і, як думають, в початку 1933. року вона перейде за два мільони, причому більшість складають тепер вже не інтелігенти, як впочатку, а саме робітники і селяни, які в минулому році перейшли за 70%.

Всі чужинцями спостерігачі італійського життя анаходять, що „Дополаворо" — це одна з найцікавіших та оригінальніших установ фашистівського режиму, — що відбуває колосальну роботу задля підвищення морального й інтелектуального рівня свого народу А в згадку тоді про нашу „Просвіту", яка не має за собою жадної урядової підтримки, — навпаки зазнавала всяких урядових переслідувань, і думаю про геній нашого селянського народу, що напомацьки, в біді і темряві, самотужки, ще яких п'ятдесять років тому, почав йти шляхом, яким пішла тепер фашистська Італія. Певно, що не можна навіть порівняти роз-

мірів тієї роботи, що провадить наша „Просвіта“ й італійське „Дополаворо“, але — коли б у нас була своя держава, чи не нам належала б честь втворення тієї установи, яку тепер так подивляють чужинці?! Бо принципи італійського „Дополаворо“ ми знаходимо віддавна в нашій „Просвіті“, що все мала на меті піднесення нашого затурканого неосвіченого люду на можливо вищий культурний рівень, що все мала на меті культурними установами відтигнути його від шинку, від пляцтва, від безглузлого лузання насіння на вулицях і відкрити йому легшу дорогу до ширшого світу...

Але лише в вільній великій державі можлива така робота в тих розмірах, що ми знаходимо їх в Італії. Поки не матимемо ми нашої Держави, народ наш все буде пасти задніх... Італія дає добрий приклад!

В гостях у Антонія Шортіна.

1. березня 1938.

Українське громадянство вже забуло про Антонія Шортіна. І не дивно: стільки подій, стільки імен і осіб перебігло за останніх двадцять років на екрані української боротьби, що пам'ятати всіх не можливо й не потрібно.

Але Антонію Шортіно ще добре пам'ятає про українське громадянство. І цьому теж дивуватись не треба, бо українське громадянство любить і вміє пошанувати чужинця, в якому знаходить симпатії й розуміння до української справи. А до диктва більшовицького панування, в Україні таки було й чим і як шанувати й пошанувати.

І Антонія Шортіна свого часу таки в нас добре шанували, бо він жеж був тим першим різьбарем — та ще й чужинцем, який зв'язав своє ім'я з ім'ям нашого великого Шевченка. Його модель пам'ятника Шевченкові поміж всіма, що були на грюх конкурсах, проголошених комітетом будови пам'ятника Шевченка в Києві, найбільше відповідав духові самого Шевченка й нашим національним традиціям. Це було ще до війни, коли українське громадянство ще щойно збиралося в пір'ячку й своєю першою масовою акцією виявило в зборі грошей на пам'ятник Шевченкові в Києві. Зібрали тоді більше як 100.000 карбованців. Проголосили інтернаціональні конкурси, й на них переміг Антоніо Шортіно, — але... прийшла війна! На гроші наклав руку московський уряд, а проєкт пам'ятника Шевченкові опинився в київському міському музею, де жде кращих часів.

Саме цими днями я знайшов його фотографію в італійському тижневикі „Гран Мондо“ (з 10. квітня 1920), де він прикрашує статтю про Шевченка п. Мавриція Россара. Постає самого Т. Шевченка, а особливо сліпого кобара, що грає під ним на бандурі.

так дромовляють до серця, що апрост не віриш, що їх міг вирізь-
бити чужинець.

Антоніо Шортіно, мальтійсь — цебто італійсь з острова Мальти,
що належить до Великобритійської Імперії. Він уже від довгих ро-
ків править за директора Бритійської Академії Мистецтва в Римі.

Я знайшов його в його студії на вія Маргутта, осередку арти-
стичного життя найбільш артистичного міста Європи.

— Маестро, — сказав я, — я приходжу запитатись у вас про-
даку велику таємницю, якої зрештою ви можете мені й не відкри-
вати. Ось гляньте: сьогодні я знайшов у себе поміж старими папе-
рами одну фотографію вашої праці. Скажіть мені, яким чином ви
змогли передати так гарно й виразно, в глибокій синтезі, зміст
Шенчнкової поезії, коли всі оті інші — російські, польські й на-
віть українські мистці, на тім зламались? . .

Мій лискавий господар приїтно всміхнувся

— Це, мабуть, гому, що це мій фак і поклонання. Перше, заки
приїждося за працю, я інтуїтивно відчуваюся в неї, відчуваюся в її
оточення, відчуваюся в природу, з якої вона вироста . . Адже я трині
був в Україні. Я блукав по її степах. Я розмовляв з її людьми, я
принадлявся до її селянського життя. Пам'ятаю, як одного разу
мене завезли до Чернігова — прегарне місто, але після двох днів
я нусів сказати собі пресимпатичним провідником, українським па-
нам з Комітету (пам'ятаю, була там преміла пані, українська по-
етка, тепер не пригадую імени. О! імена всі мені вже видетили з
пам'яті!) — „Будьте такі добрі, відпустіть мене самого походити
трохи по селах“.

— І вас пустили? — Як же ви порозумівалися з селянами?

— О-о, дуже просто. Ми ж, італійці, зрештою й вдома гово-
римо руками. Порозумівалися дуже добре. Потім я студіював фо-
тографії, старовинні гравюри. Ах, у вас там дійсно стільки краси й
поезії! Біліні лише люди, бідна країна. .

— Спасибі за добре слово! А над чим же тепер працюєте?

— А ось бачите, — він ловив рукою по студію, повному пре-
гарних статуй, — підготовляю виставу в Америці. . .

— В Америці?

— Так. З Америки приїздить щороку до Європи спеціальна ко-
місія знавців і запрошує мистця, який її найбільше вразив своїми
творами, зробити виставу в Америці. . . На їхній рахунок, розумі-
ється. Цього року мене запросили, і я готуюся. Але ще не знаю,
коли поїду. Мабуть, краще трохи перечекати цю кризу.

І він почав мені пояснювати.

— Як бачите, це все на американськй гомі. Оце різьби, що
символізують рух, швидкість у небесних просторах, на землі й від
водою. Ось Лінаберг, що зо швидкістю блискавки летить через
трансатлантичні простори. Оце різьба з арабськими кілями, що
вечать в шаленому пориві, символізує безмежність пустинні з її те-
нищами; оца прегарна жінка, що ніби відноситься в повітря, від-

риваючись від землі, — це символ плідності народів, а ці дві дитини, що танцюють у неї на голові, символізують нові покоління, що радіють світлом життя й вірять у майбутність.

Маєстро Шортіно ще довго показував і пояснював мені змисл своїх праць, і я почував, що він таксамо радіє світлом життя й вірить у майбутність.

І мені було з ним так приємно й добре. Спогади про Шевченка, про Київ, Чернігів, Дніпро, степи, наших селян, наші хати ніби к'їзав нас золотою ниткою, і я таксамо радів світлові життя й вірив у нашу світлу майбутність.

В 11. роковини Фашистівської Революції.

28 жовтня 1933.

Фашистівська Італія відсвяткувала 28 жовтня одинадцяті роковини своєї революції й надіється святкувати таких роковини ще багато, — бо фашистівська революція не тільки що не закінчилася, але розвивається все далі, відповідно до все нових і нових цілей, які висував її Дуче, найвищий Провідник.

В протилежність до московської „комуністичної“ революції, італійська фашистівська революція ніколи не ставила собі за далеких, утопічних цілей. Італійські фашисти мислять незвичайно конкретно, реально і йдуть від одного здобутку до другого, керуючись одною незмінною ідеєю — загального добра Батьківщини. Зпочатку треба було для добра Батьківщини звільнити Італію від беззаконного ліберально-демократичного уряду, що дозволяв всяким большевницьким агітаторам безкарно провадити свою руйнівську роботу. Потім, захопивши владу, треба було енергійними засобами вичистити країну від всіх отих руйнівських елементів, що підкопували силу держави та єдність нації. Потім треба було переробити конституцію країни, що не відповідала більше вимогам нового часу, треба було обмежити владу парламенту, збільшити владу уряду, щоб він ніг в кожну відповідну диланку діяти, ні на якого не оглядаючись та не гублячи дорогоцінного часу в безкожних дискусіях. В часи автомобілів та літаків (саме цього місця по одні італійський літатор побив рекорд швидкості, літаючи по більш, як 600 кілометрів в годину) всяка втрата часу — це злочин, треба ніколи не окупляться. Треба діяти, а не дискутувати. Потім треба було перевести соціальну реорганізацію країни, щоб всі члени нації почувалися співпрацівниками в одній величезній родині для вироблення спільного багатства, духовного й матеріального, з не ворогами та конкурентами, що рвуть один у одного шматок хліба та з ненавистю халають один одного за горло. Треба викорінити званий культ класової боротьби, щоб вступити було культом національно-корпоративного співробітництва та за-

безмежні наслідки від наслідків світової економічної кризи. Все це з успіхом фашистський уряд осигнув. Але тим не задовольнився. Продовжує справу внутрішньої реконструкції, витрачаючи величезні засоби на громадські роботи, на будівництво нових шкіл, мостів, лікарень, народних домів, на розкопування пам'яток старовини, для виховання молоді в традиціях славного минулого та для приваблення чужинців, що приносять такі потрібні для Італії, позбавленої сировини, гроші, фашистський уряд починає прислухувати все більше уваги й на поширення своїх ідей і за кордоном по цілому світу.

„Нова Італія“, — лише з цього приводу мільярска „Кор'єр делла Серв“ — потрібні, щоб жити, нової Європи, а значить і нового світу. Італія, що розбудувалася, не може почувати себе добре, аж поки Європа не зазлється, як і Італія, від фатальних наслідків війни, що стоїть на перешкоді відновленню співробітництва між націями, — необхідної умови розвитку життя націй. Ліга Націй в Женеві, як виявилось, не може служити для необхідних порозумінь, які можливі лише на ґрунті реального взаємовідношення сил...“ На думку автора, далеко краще служить для цієї цілі Пакт Чотирьох, завдяки якому „відкрилися цілком нові умови, щоб зробити такий перегляд трактатів можливим. Ми підходимо, поки що, лише до зорі майбутнього дня європейської перебудови, і коли сонце здійметься на горизонті, Італію визнають, внаслідок збільшення сили й ваги, за націю, що перша почала творити історію нової Європи...“

Муссоліні з свого боку підкреслює аж двічі ці нові мети фашистської Італії, раз в універсалі до всіх фашистів від 27. жовтня ц. р. — „Чорні Сорочки цілої Італії! На зорі дванадцятого року, наші завдання ще поважніші (як попередніх років), бо фашистська революція — це не тільки повалення й зусилля самої Італії, але й гасло та надія усього світу...“

Другий раз в промові до двадцяти тисяч винагороджених за війни, що пройшли триумфальним походом через щойно відкритий Триумфальний Шлях колишніх римських імператорів, 28. жовтня цього року: — „Сьогодні в дню Ван нове, трудне, але величне завдання завдання італійського першинства. Італійці мусять бути першими на землі, і в собі, й на чорі, в пануванні над матерією і в розвитку духу... Зробіть так, щоб слава майбутньої Італії вкрасила славу минулого Риму...“

І коли ми пригадаємо собі оті великі триумфи фашистської Італії (перемога ескадри Бальбо через Атлантику, досягнення чаклюнності в леті літаків, побиття рекорду Карріерою, побиття рекорду швидкості на горах, виходи італійця Маркони, поширення в світі ідеї корпоративізму та взагалі фашизму і багато іншого), ми не можемо не відзначити, що італійська нація вже від кількох років, вся намулена в цьому найвищому стремленні до першинства... .

Для нас це шляхотне зусилля, що, як бачили, в багатьох пунктах досягає успіху, тим цікавіше, що ще до недавня — цебто до приходу фашистів до влади і до об'єднання всіх творчих сил країни в одному палкому бажанні служити спільній батьківщині, Італія була одною з найупослідженіших націй, італійське ім'я за кордоном тішилося зневагою та призрачством!

За короткий час одинадцяти років — яка колосальна зміна позицій!

Фашистська Італія користується в світі незвичайним престижем, і причина цього полягає в умінні фашистського уряду повернути всі сили країни не на братовбивчу класову боротьбу, а на творчу роботу над спільною національною справою й на творення спільного національного багатства, матеріального й духового, з якого кожний член нації однаково користує, в міру свого розуміння й здібностей.

На виставі фашистської революції.

4. квітня 1933.

Вчора я довго блукав по виставі фашистської революції. Відкрито її було 28. жовтня минулого року і 21. квітня ц. р. її мали закрити, — але успіх її такий великий (вже досі коло мільйона відвідувачів) і пропагандне значіння таке безперечне, що саме кілька днів тому, вирішено її тримати відчиненою аж до 28. жовтня, щоб всі ті паломники і туристи, яких чекають тут літом в великій кількості, могли її теж подивитися.

Так, немає сумніву, — вражіння ця вистава робить дуже сильне. Впорядчники мали на увазі виказати світові волю і силу фашистського руху, — і ціль свою цілком досягли. Особливо щодо впливу кола як мас народу, так і їхніх провідників, що цю волю спитетизували, освідомлювали і відповідно скеровували. Стіни кімнат вистави акрті уривками зо статтей і промов Муссоліні та його ближчиз співробітників. Цікаво констатувати, як з хаосу подій і розгартдішу думок, що з'явився в усій Європі в зв'язку з великою світовою війною, випростується все більше ясний і ніби пророчий голос теперішнього провідника Італії, який тоді належав ще до соціалістичної партії Він перший зрозумів тоді, що війна — це своєрідна революція, яка мусить привести до заломання старого ладу і до заміни його новим. Як справжній соціаліст-революціонер, він прийняв війну, як революцію. Він зрозумів, що революціонер не має залишатися нейтральним, що нейтральність — це окрота для аристократа трусости, і що воєнна акція — це найкраща шк о л а для виховання революційних кадрів Тому він не завагався виступити проти всієї партії. 18. жовтня 1914. року в офіційному органі соціалістичної партії „Аванті!“ (Вперед!) з'являється стаття Муссоліні, тодішнього директора, під заголовком „Від абсолютної не-

втральності до неутральності активної і чинної", в якій знаходимо такий цікавий уривок:

— „Партія, що хоче жити в історії й робити, наскільки можливо, історію, не може підлягати нормі, як жодкій безперечної догми й вічному закону, що ніби не піддається залізним необхідностям простору і часу... Програма абсолютної неутральності набуває була б реакційна. Вона мала свій зміст, тепер його більш не має. Тепер вона зробилась небезпечною формулою, що нас мертвить... Дійсність рухається і то прискореним ритмом. Ми маємо привілей жити в найтрагічніші часи історії. Чи ми хочемо залишитися, як люди і як соціалісти — лише шертними глядачами драми? Чи хочемо бути — бодай в деякій мірі, її протагоністами, головними акторами? Соціалісти Італії, остерігайтеся: іноді „буква“ забиває „дух“. Не треба ритуалізувати „букви“ партії, якщо можемо тільки забити „дух“ соціалізму...”

Але італійські соціалісти, як справжні марксистки, мало думали про „дух“. Болонський конгрес, що відбувся 19. жовтня висловився проти війни, і Б. Муссоліні 21. жовтня вийшов з редакції „Аванті“. — „Я відхожу, — писав він в прощальній статті, — з повним духом, з гордістю і з незмінною вірою“...

А 15. листопада 1914 року вийшло перше число часопису „L'Espresso d'Italia“, що зробився пралором, символом і організаційним осередком нового інтервентистичного руху, що вплинув потім у фашизм. В підзаголовку часопису стояли два вискази відомих революціонерів: — „Хто має зброю, той має хліб“ (Б'янкі) і „Револуція — це ідея, що навішла бгнетти, на яку спертися“ (Нанзлеон). 24. листопада 1914 року соціалістична партія виключила Муссоліні зо свого лона за його інтервентистську пропаганду. а 25. листопада Муссоліні писав:

— „Мене виключили, але не прибрали до рук. Як що вони уявляють, що зробили мене політичним трупом, то матимуть страшу несподіванку віднайти мене живим, незможним, шертним в поборованні їх всіма моїми силами“ „Іх“ — значить соціалістичний політиканти, бо його боротьба ні в якому разі не буде скорована проти пролетаріату, ані проти його святих стремлень як сам пролетаріатом і усього народові не лише про „права“, але й про обов'язки. І в цьому йде слідом за великим своїм посередником Маджні — „О, соціалісти, о, робітнички“, — лише він 13. грудня 1914. р. — „яку вагу може мати заощадження аннакнессія будучим поколінням внаслідок війни, якщо це означатиме ганьби?“ Бо ганьбою було б не використати моменту для повернення Італії тих частин її національної території, що становили під авіанцем. Ганьбою було б не використати війни для підготовки кадрів революційних борців. Бо він, Муссоліні,

твердо знав, що війна мусить привести до революції, до перебудови соціального ладу. Не дурно писав він 24. січня в одній статті:

— „Воїн, який знає, за що він змагається, воїн, що усвідомляє своє завдання в відповідний момент історії, непереможний воїн“. Лише треба бути воїном, себто борцем: — „Треба боротися“, — писав він в листопаді 1914. року на картці, що висить тут же на стіні, — „треба дати себе побити камінням, якщо цього треба, але треба боротися“.

І коли тепер на віддалі мало не двадцяти років, оглядаємо тут на виставі всі ці документи, коли сплинемося на довший час, щоб пересчитати розвішані на стінах уривки із статтів і промов, — починаємо розуміти таємницю успіху Муссоліні, що з маленького вчителя, який отримував 36 лірів на місяць, або з лінійшого робітника-емігранта, що працював 11 годин на день, возячи каміння на будівлю і знаходив ще час і сили студіювати суспільні науки, дійшов місяць й слави одного з найбільших державних мужів сучасного світу: таємниця цього успіху полягає в твердій, незломній волі, в свідомості своєї історичної місії, в сміливому прийманні всякого ризику, всякої небезпеки, коли того треба для його великої ідеї. А також — в невичерпній активності та змінні ставити потреби нинішні понад вимоги партійних чи міжнародних формул — „В Італії нажуть“, — писав він зараз же після підписання версальського миру, — „що нема вічних трактатів...“ І в тій фразі ми знаходимо вже перший натяк на ревізіоністичну політику, перший поклик до переможенних — не коритися, не визнавати, а змагатися й готуватися.

Тріумф Італо Бальба.

13. серпня 1931.

Сьогодні і вчора — дні тріумфа Бальба й трансатлантицьких ескадр його Італійської ескадри, що — на протязі сорока двох днів — двічі перелетіли Атлантицький Океан, залишивши на своєму шляху лише двох мертвих. З 25 літаків, що брали участь у цьому трансатлантицькому леті, лише два не повернули до дому. Один загинув в самому початку, на березі моря в Голландії, другий — вже на поворотному шляху — коло Азорських островів.

По всіх усядах Італійських авіаторів зустрічали оваціями, ти-сінці натовпи — особливо в Америці — робили їм ентузіастичні привітання, але певна річ лише рідка Італія могла прийняти їх з таким тріумфом, якого ми були свідками вчора й сьогодні.

Там колись зустрічали в давньому Римі хіба імператорів, що повертались з далеких походів, вкриті славою воєнних перемог, навантажені золотом і сріблом чужоземних монархів, в супроводі невідомої кількості рабів і в ланцюгах полонених, що мали розважати безчисленних закуток в ланцюгах полонених, що мали розважати Римський народ кривавими гриздами в цирках або служити йому важкою рабською працею. Входили вони в Рим по Тріумфальній

Дорозі, проходять до під спеціально для них поставлену Триюмфальну Арку, виходять на Капітолійський горб, де стояло величне божництво Юпітера Капітолійського, і перед статуєю богів складають свою жертву тріумфатора, вдячного за ласку до його вередливої Доли.

З тих часів пройшли не століття, а тисячеліття. З єдиної столиці Риму поволі перемінився на маленьке село з кількома тисячами мешканців, потім знову почав зростати, потім знову підупадати, набув під Папами значіння столиці цілого західньо-європейського християнського світу, куди з'їздилися на поклін Папі королі й імператори, потім втратив і це значіння, перемінився в столицю маленької Папської Держави з територією в один наш повіт, потім зробився національною столицею Італії і — нарешті — при фашистах повертає до давньої слави, в'яже сучасне з давно-минулим, воскрешає в щоденньому житті традиції й звичаї тих давніх римлян, що зуміли полишити в усій Європі монументальні сліди своєї активності й сили.

Воскрес — з поворотом Вальба з переможного лету через Океан — і звичай тріумфу. Відкопали фашисти й давню Триюмфальну Дорогу, що заросла була травою та деревами, вкрита була купами нагромадженої землі та принала була — за папських часів — назву вулиці св. Григорія. Відкопали й тріюмфальну арку св. Костянтина, що на який метр була нижче рівня вулиці св. Григорія, і що через неї проходив урочистим походом, святкуючи свою перемогу над імператором Максиміаном, імператор Костянтин, — перший християнський імператор, який чинив, — як каже тогочасний напис на Арці — „по надяженню Божому“

І сьогодні Вальба та його товариші пройшли по тій Триюмфальній Дорозі, пройшли поміж ту Триюмфальну Арку, а після неї — пройшли по під цілу галерею прапорів всіх організацій військової й спортової молоді, що мала в той спосіб засвідчувати перемогу над Океаном та повітря своє захоплення й своє жадання наслідувати героїв. І тільки на Капітолій не пішли тріумфатори: — їх прийматиме там у вечір римський губернатор, — але звернули на Палатин, де серед руйн палаців давніх імператорів — ждав їх Муссоліні з усім італійським фашистівським урядом. Коло арки Костянтина зустрічали тріумфаторів римські жінки — представниці всіх класів і всіх станів із хлібом і цвітами. І цвітами устелений був увесь Ізмії шлях від Остії, де вони спустилися на море, до Риму, і в Римі від палацу короля до Палатину. І цвітами не переставав обкидати їх наряд, що густим непрохідним наповпом накривав всі вулиці й площі на їхньому путі. А в вечір — Рим — вставлений по всіх усюдах портретів і написів на честь летунів — портретів Сквалі, що загинув при Азорських островах, з написом: „Присутній“. Бо в радості і тріюмфі живих мусить жити пам'ять про тих, що могли б жити, та себе посвятити...

Від тисячеліть не бачив Рим такого триумфа, і сам Бальбо мусів застеретися за себе і своїх товаришів в промові перед натовпом: — „Я хотів би, щоб ви всеж не втратили почуття дійсности, і щоб — через вас — не втрачав цього почуття мої товариші; ми лише скромні солдати і чинимо по наказу великого Провідника, що в його імені легко й солодко здобувати всі перемоги“...
І натовп відповів: — „Хай живе Муссоліні!“

Тріумфом вітають героїв. Але герої, великі душею, завжди скромні, — вони не мають потреби надуватися. Їхні вчинки промовляють за них. І потім — в словах Бальбо, окрім героїчної скромности, говорить і велика правда; не досить мати в душі нахил до геройства, треба мати ще можливість той нахил виявити. Нарід любить вінчати героїв тріумфом, але лише тоді, коли той герой тріюмфує, цебто перемагає, а не падає жертвою якогось нещастя. Бальбо в одній своїй промові сказав, що він більше року підготовляв отой свій лет через Атлантийський Океан, все сурово вирахував, все передумав, і залишив на долю випадку, на долю непередбаченого, мінімуму можливого. Він сміливо йшов на зустріч і смерті коли б вона його десь там стрінула (як зрештою стрінула тих двох його товаришів), але зробив все можливе, щоб ризика тієї зустрічі було якнайменше. І коли я думаю про цю рису героя й тріумфатора Бальбо, я згадую одну цитату з великого французького соціолога Ле Бона: „Ризико, що має дуже мало шансів на успіх, відповідає відвазі“. Це форма сміливости, одночасно непотрібною й небезпечною, що коштувала нам в останню війну тисячі людей. Бо існує ціла безодня між хоробрістю й відважністю.

Справжня хоробрість розважив і виявляється лише в межах необхідного, без непотрібної фанфаронади...“ (*des enseignements psychologiques de la guerre européenne 1916*, ст. 229, 233).

Українська молодь не може зріяти про тріумф роду Бальбо, — бо для цього їй бракує головнішого — Української Держави, бо лише держава може давати можливість докінчення того роду тріумфану. А поза тим вона може підготуватися до іншого роду тріумфів — до тріумфів входу в звільнений Київ та Львів. І тоді теж буде багато радості, багато захоплення, багато цвітів...
Але — щоб дійти до того роду тріумфу треба ще більше праці, ще більше підготовки, ще більше хоробрости (не відважности), як то було потрібно Бальбові... Велика праця чекає охочих, не всі дійдуть до мети, але я ті, що загинуть, все будуть як той Сквалія, „Присутні“... в тріумфі звільненої Батьківщини.

Підсумки Італійського фашизму.

8 квітня 1934.

Від часу до часу провідники кожного руху мусять підводити підсумки своїх досягнень, і то не лише для самих себе, але також і для громадської думки як своєї країни, а навіть і всього світу.

Італійський фашизм встановив навіть особну інституцію, що має вислухувати загальну доповідь Провідника Фашизму — Муссоліні. Називається вона „П'ятирічна Асамблея“, збирається раз на п'ять років і складається з усіх відповідальних членів партії, в кількості до п'яти тисяч людей, що займають командні пости міністрів, членів Вищої Фашистської Ради, Парламенту, Сенату, Академії Наук, федеральних секретарів і т. д., і т. д. Перша така Асамблея відбулася в 1929 р., друга — 18 березня 1934 р., третя намічена на 1939 рік і т. д. „П'ятирічна Асамблея“, як висловився сам Муссоліні в своїй останній доповіді, — носить типовий характер відкритої піста переданого шляху. . .“

Отже, перше, що Муссоліні уважав потрібним відмітити в своїй щогорічній доповіді, це досягнення універсальності фашизму. Але в цій універсальності фашизму треба відзначити дві сторони — від'ємну і додатну. Від'ємна полягає в критичній минулого, в руйнуванні застарілих формул демократизму й лібералізму, і в цій критичній, як знаємо, московські більшовики, і взагалі комуністи, не менш завязі від фашистів. І вже тим самим треба бути обережним в поширюванні фашистівського імені на всяку критику перейдених систем урядування, хоча б та критика й приймала такі пункти фашистівської ідеології як визнання потреби сильного авторитетного уряду. Не в тому нахилі до диктатури зміст фашизму, але в його додатній конструктивній діяльності „Нас цікавлять лише ті, — сказав Муссоліні, — хто приймає позитивну сторону фашизму, себто лише ті, хто зруйнувавши, зміють будувати. . .“ А при цьому будуванні не треба забувати, що — „Народ — тіло Держави, і що Держава — дух народу. В фашистівській концепції народ — це Держава, а Держава — це народ. . .“ Інакше кажучи, фашистівський сильний уряд мусять бути побудований в такий спосіб, щоб він сплирався дійсно на широкі народні маси, зорганізовані з одного боку в партії, а з другого боку в усіх тих професійних організаціях і спілках, що об'єднуються в корпораціях, і надають право громадянства і активної участі в державній праці всім тим, хто в той чи інший спосіб — чи головою чи рукою — працює й відносить добробут країни. „Партія і корпорації, — сказав Муссоліні, — в тим знаярдяє, через яке здійснюється ця тотожність між народом і Державою. . .“ І здійснюючи цю тотожність, держава зверне свою увагу — через корпорації, що мають опанувати безладний, egoїстичний, індивідуалістичний світ економічних інтересів — на головного ворога народних мас — машину, яка спричинилася в великій мірі до

банкету представляє так званий „буржуазний дух“, цебто дух задоволення й пристосування, нахил до скептицизму, до компромісів, до вигідного життя, до кар'єризму. Обуржуазеним фашистом є той, хто думає, що тепер вже, мовляв, нема чого більше робити, що ентузіазм лише перешкоджає, що ми маємо забагато парадувань, що вже час спочити, що досить мати одну дитину й що своїм судженням в хаті — це найважливіша з людських потреб. Я не виключаю існування таких буржуазних темпераментів, але заперечую, що вони можуть бути фашистами. Фашистівське „мірною“ — це героїзм, буржуазне — сгоїзм. Проти цієї небезпеки існує тільки один протидія — принцип постійної революції. І цей принцип ми поручаємо тим, хто ще молодий серцем і роками. Цей принцип відгоняє інтелектуальних трусів і підтримує інтерес народної мас; він не демобілізує історію, але розвиває її сили. Революція, на нашу думку, це творчість, що чергує сіру роботу щоденної розбудови з блискучими моментами самопожертви й слави.

І це значення революції видається мені одним з найбільш важливих: не вандальським руйнуванням, не бунтом розлючених рабів має бути революція, але — творчістю, напняттям душ, розпаленим вогнем любови, готових однаково й до сірої роботи і до блискучих подвигів героїзму. Лише та революція може бути успішною, в якій творчість все бере гору над руйнінцтвом і саме в тому полягає велика істотна різниця між більшовицькою й фашистівською революцією, — і саме в тому — одні із найважливіших підсумків італійського фашизму.

Зустріч із сльозам.

15. липня 1934.

Це було в Віллі Боргезе.

Там, де південний вітер вирає на хвої струнких ліній гомінку пісню моря. Там, де над ними безконечне небо настиває свою безжурну блакоть. Там, де серед колишніх імітацій давніх руйн, що їх нестемний Час переробив на справжні руйни, порелані та порослі мохом, швидко ящірки вигріваються проти сонця та дисти дерев виалітає жерезиво тіні на поховальному мармурі, — там зустрів я сьогодні сльозого.

Ішов він, спираючись на палицю та чампаючи цю грунту, і ніби він незречками очима проміяв сонця, що зникли безслідно в товщі втраченого зору. Було щось незлічимо скорботне в його похмурій постаті, та на його обличчі читав я великий спокій.

Він сів коло мене, намизавши палицю лавку, і сидів непорухо. Навкруги нас — шпалі квіти. Садівницьке мистецтво розстало різнобарвні килими на радість і вітиху тих, що можуть бачити. Пішні морщини, рожеві азалії, червоні, білі гвоздики й смія

і потім — є це музика. Музика, якої ви ніколи не матимете можливості так відчутти, як відчуваємо її ми, сліпі, що зосереджуємо, на слухаючи, всю свою увагу на хвилях звуку, що підносимося, на цих хвилях, ніби на срібних сходах, поміж блакиті скрипок і пошуму сурм, до безмежності зоряних просторів. Музика є для нас ніби величезним вікном, що відкривається в вічність, де зникає кожне ймення й розпускається всяка особистість. І коли остання хвиля звуку виникає нас із цього океану безконечності на березі щоденної дійсності, ми відчуваємо себе трохи приголомшеними, але — але все кращими.

Він встав. Минуволі я теж встав і допоміг йому відняти його капелюха, що він був поклав його коло себе на лаву.

— Багато людей, — сказав він мені, подякувавши, — мусять широко витріщати очі щоб бачити. Але я мушу признатися, що ніколи не бачив так добре, як коли зробився сліпим. І лише тоді я помітив, що велика частина щастя полягає в тому, щоб в усякій ситуації і в усякій речі знаходити те, що в ній є кращого... Ви здивувалися, коли я сказав, що я щасливий. Але я дійсно щасливий, бо я ніколи не забуваю про Євгенія Малесю, що в своїй чудотворній кузні в Неаполі ніколи не перестав працювати, як тонкий механік, і був сліпий, глухий та німий, і ніколи не зустрів у своїй житті любові, і все ж ніс терпеливо всі ці свої в'язі хреста.

— Але яку ж силу духу треба мати, щоб все те знести!...

— Так, значе, чим важче б'є молот долі, тим ясніше відповідає душа.

„Хай живе дуче-селянин!“

29 липня 1934.

„Дуче“ — це Муссоліні. В італійській мові „дуче“ означає — „провідник“, „отаман“. І в італійському фашизмі це ймення зробилося ніби другим ім'ям Муссоліні, як найвишого провідника італійського народу.

Отже — „Хай живе Дуче-селянин!“

Ми — яких дві сотні різного народу, італійські міністри, високі гієрархи фашистівської партії, італійські журналісти, кореспонденти закордонних часописів, фотографи, і звичайні собі люди з сусідніх хат — товпилися на дворі новенького хутора, намагались не виходити з тіні, що падала від дво-поверхової хати, а він — „дуче“ — на молотниці, в розтібнутій сорочці, з закатаними рукавами, в шоферському картузі і автомобільних окулярах від пороку, ретельно працював, залюбки потім від наліченим сонцем. Навкруги нього працювала вся родина господаря — чотири фашиста, ще занадто молодого, щоб носити фашистівську со-

рочку) мало не за кожним десятим снопом, що йшов через руки дівчат до рук Муссоліні вигукував: — „Хай живе дуче-селянин!“

Минулого року, цього самого дня Муссоліні так само молотив дві години, освячуючи своїм особистим прикладом фізичну працю селян, що повертали цю ще так недавно неплідну болотисту землю в заорані й оброблені поля і цього року він уважав потрібним повторити обряд. За програмою, яку кожний з присутніх мав в руках, обряд молочення мав продовжуватися лише одну годину, — але година пройшла, Дуче молотив далі. Лише зняв свій автомобільний картуз та надів великий солом'яний капелюх, що його тут мали від сонця всі робітнички. Але присутні почали вже втомлюватися. Сонце пекло з безхмарного неба без жалю. Стараче, секретар партії, що теж був на молотилці, але лише в якості глядача, готового кожної хвили виконати наказ Муссоліні, вертів у руках маленький золотий годинник, не знаючи, що з собою робити. Нелегко вистояти отак під сонцем півтори години, нічого не роблячи! Нарешті він нахилився до Муссоліні і показав йому годинник. Але Муссоліні лише хитнув головою.

— Дуче сказав, що працюватиме до півдня! . . .

Натовп залескав, загремів вигуки „Хай живе дуче-селянин“, але один французький журналіст не витримав: — „Ні, це вже занадто! Вимагати від нас, щоб ми тут від совієм дивилися впродовж трьох годин на цю монотонність!“ Робота йшла швидким темпом. Величезна молотилка викидала з себе пучки соломи, хмари порошку й струмок чистого зерна. Гурт молоді, до якої позовіли почали приставати мало не всі присутні, виспівував хором народні, головним чином, воляцькі пісні. Міністер хліборобства Ачербо, побачивши в мене на грудях тризуб, зацікавився його значінням та хвалячи приємну естетику нашого національного гербу. . . На блакитному небі ніби золота стлізована птиця нашої колишньої слави, нашої будучої волі. . .

Але не місце було тут говорити про політику. Забагато цікавих! На близькому дереві співали щикада, голосичи велику спеку. І один німецький журналіст, що їх ніколи не чув, питав мене:

— (Що то за птиці, що співають на дереві?)

— Та то зовсім не птиці!

— Але ж вони співають на дереві!

— А ви думаєте, що як ви вилізете на дерево та заспіваєте то вже й зробитеся птицею? . . .

Рівно в дванадцятій годині Муссоліні піднявся, залоросшений, червоноий та спитійний, і, спираючись рукою на край молотилки, сказав, коли грім оплесків трохи вшух:

— Хочу сказати вам лише дві речі: Перше, що доба переваги інтелектуальної роботи мусить скінчитися. Мусить бути освячена робота на землі. Поширення інтелектуалізму — це загроза для життя нації, бо інтелігенція неплідна, або обмежується на одній янтні. Римська імперія повстала завдяки зусиллям селян і почала

відупадати, коли Греція й Схід заразили її отруєною інтелектуалізму. Селянство запліднює землю й своєю плодючістю підтримує її во- ширше життя нації. І тому ось те друге, що я хотів вам це сказати: цього самого дня будучого року я молотитиму першу пшеницю Сабавді!

Сабавдія — цілком нове місто, що повстало наслідком захода Муссоліні на просторах давніх Понтіїських болот, тепер за фа- шизму майже просушених. Перше місто, тут вибудоване за Муссо- ліні, — це Літорія. Відмолотивши зерно, Муссоліні, а за ним і всі присутні, подалися автомобілями до Сабавді на сніданок, а потім до Літорії, де Муссоліні запросив із собою на міську башту самна- лише кореспондентів закордонних часописів, щось коло двадцяти люда. І тут, показуючи рукою на величезні простори, що відкри- валися з високої башти: — „Все це, — сказав він, — ще недавно було болотом, на якому на протязі століть нищавлялася — і то дуже але я нізержо — хіба сотка людей. Тепер тут живе вже — і то в дуже вигідних умовах, як ви могли ствердити — шістьдесят чотири тисячі люда. На протязі 1923. року тут померли лише 24 особи, а народилося 304. Відсвятковано 129 новиз шлюбів. Всі аж тут присутніх я запрошуюю вже тепер на 18. грудня цього року на відкриття нової провінції, яку ми тут організуємо, та на за- кладання першого каменя нового — вже третього — міста — Пон- тінії!“

В голосі його почувалося задоволення й гордість з досягнених наслідків. Я стояв поруч з ним і дивився на натовп, що далеко внизу хвилювався, винахував капелюхами й кусточками та вигу- кував славу своєму дуче.

— Експлеленція, яку архантуру ви волієте? Літорія вже до- сить модерна, а Сабавдія навіть дуже витримана в новому раціо- налістичному стилі. .

— Кожне століття мусить мати свій стиль. Пройшли часи різба- них коломи, пройшли часи вузьких біфорних вікон, з яких Джульєта виглядала свого Ромео. Вимагаємо тепер побільше світ- ла, сонця, повітря, чистоти. Що більше раціонального модернізму, тим краще, аби лише було здорово й гарно, і щоб задовольняло дійсні потреби життя. .

Сходячи з башти, Муссоліні хотів замішатися з кожним журна- лістом окрема. Довідавшися, що я українець, він затримав трохи мою руку в своїй, ніби хотів щось сказати, але. . . не сказав нічого. І що міг би сказати відповідальний голова уряду українському журналістові, в присутності двох десятків інших журналістів, а яких деякі належали до країн, українській ідеї ворожих? . . .

А проте — спогад про дуче-селянина, що особистим прикла- дом намагається піднести й освятити селянський труд та повер- нути інтелігенцію і безробітне робітництво до землі, залишається певно одним із найцікавіших спогадів мого життя.

Ілюзії.

17 серпня 1934.

В соняшній літній день найбільша радість для мене — це лежати в зеленій траві й дивитися проміж мережево листя й галузок у високе небо. Листя ледви тріпочуться. Тихо. Все ніби спить, або прислухається. Але там угорі, видно, буває превередливий вітер, жене поперед себе отари біленьких смарок, бавиться ними, вирізьблює їх на свій смак і вподобання: з одної зробить великого лебедя з довгою вигнутою шияю, з другої — баского коня, з третьої — ніби велику жінку. Все небо ніби одна студія химерного мистця, що безнастанно творить і сам же руйнує. Ось він повідаривав уже крила в лебедя, знівечив коня не до пізнання, а з жінки зробив погворного верблюда.

Дарма! Люблю вдмиватися в ту гру й відгадувати змисл безнастанної творчости, в якій я сам своєю уявою приймаю чи не найактивнішу участь.

Я знаю, що коли б тут коло мене лежав хтось інший, з більш „реальним“ наставленням, і дивився отак, як і я, в оте небо з біленькими смарками, не побачив би він там ні коня, ані жінки, ні навіть верблюда. Все те, сказав би мені, „ваші особисті ілюзії“. Гра моєї власної уяви.

Але що мені до того! Що мені з того, що хтось інший не бачить, коли я бачу, й коли з того бачення моє життя робиться повнішим, цікавішим, привабливішим. Хіба я боюся слів? І хто сказав, що оте „реальне наставлення“ не гірша ілюзія, як моя; так само порожня, але гірша, бо безбарвна й монотонна, темна й мертва, без іскорки життя?

Сьогодні прийшла до мене дівчина, що мала раніше свої власні ілюзії. Гарніша від досвітнього світла була тоді душа її, бо ілюзія вічної любови сповнивала до краю її серце й переливалася в радісний сміх, у цікавість до життя, в бажання допомогти й пірвати з собою в світле царство надій і сподівання.

Але існують люди, що не можуть стерпіти, щоб хтось жив ілюзіями. Вони мусять відкрити правду. Бійтеся людей, що мають цю жорстоку пристрасть до правди, бо вони справжні кати життя. Бо їхня „правда“ — найгірша ілюзія! Життя живе з віри, а хто вбиває віру вбиває життя.

Дівчина гірко скаржилася: „Навіщо, навіщо відняли в мене мої золоті сніг? Навіщо мене так рано збудили? Я так тяжко плакала, що всі мої добрі сльози скінчилися, й душа моя нині — ніби висхла що всі мої добрі сльози скінчилися, й душа моя нині — ніби висхла що всі мої добрі сльози скінчилися, й душа моя нині — ніби висхла що всі мої добрі сльози скінчилися, й душа моя нині — ніби висхла...“

Відня дівчино! В тебе відняли твою золоту казку, але ти знайдеш другу. Ти м у с н ш знайти. Але для цього жини від себе отняти гірше, що не зносить живого життя. Шукай ілюзій! Твори! Лише гірше, що не зносить живого життя. Шукай ілюзій! Твори! Лише великі ілюзії палдіні, лиш ілюзії зовнішають по собі сліди великої

творчості. Хіба піраміди Єгипту, найбільші пам'ятки людського духу, що пережили тисячеліття, хіба вони не плід ілюзій єгиптян, що вірили на свій спосіб у посторонній світ? А чарівні готичні катедри містичного середньовіччя, що жило самими ілюзіями, воюючи за гріб Господній та змагалося на лицарських турнірах за честь своїх дам серця?

Та зрештою все життя... Хіба ж не ілюзії оті веселі голоси дітей, що бавляться під деревами? Оті райдужні барви цвітів, що встеляють землю багатими килимами? Оті спів водограїв, оті згуки далекої музики, оті промінні сонця, що просінаються проміж галуззя? Оті розкіш дерев, оті блакить небесної бані, що її — на протязі тисячеліть — уважали за твердий хрусталиний небозвід? .. Все те — сава ілюзій! Всі ті прегарні речі існують лише в нашій увазі, яка створює барви, згуки й світло із стінки лямаль безбарвного й беззвучного етеру, що котиться через безконечний простір, з нервами вуха й ока. Доєсть лиш ушкодити ті нерви, і всі барви і згуки зникають.

Для сліпого не існує царства барв. І для глухого не існує царство згуків. І коли б всі люди сліпі й глухі, вони навіть не підозрівали б можливості існування отієї краси. Зрештою, є люди, що хоч і бачать, та все ж не розрізняють деяких кольорів; та хіба не в кольорах, а в них самих їх творчий світ бідніший. Існує таксамо багато людей, що слухі й сліпі щодо царства духа. Воно для них — порожнеча, вони не можуть бачити, ані чути. І вони намагаються знищити в інших цю здатність бачити й чути. Горе й трагедія для мистця кольорів у царстві сліпих! Горе й трагедія для музиканта в царстві глухих! Горе й трагедія для людини духа в царстві „реалістів“, що не знають ілюзій!

Мілітаризація Нації.

Італійський уряд оголосив 18. вересня декрет про мілітаризацію нації, — декрет, що набирає величезного значіння не лише в самій Італії, але і в усьому світі, бо визначає нові етапи народної на шляху охорони своєї незалежності.

Буди часи, коли держава була дуже далека від народу і ототожнювалася з монархом, королем, імператором, князем. Завданням охороняти межі держави належало тоді самому монархові, що був ніби власником всієї території і міг по своїй волі ділити її поміж своїми синами, віддавати в приданок за своїми дочками, вимінювати з іншими, програвати в карти і т. д. Населення, що жило на тій території, не відігравало в тих змінах державної приналежності жодкої ролі: мусіло коритися новому панові, як корилося перед тим старому. А що коритися по своїй волі будьякому панові не аському охота, то монархи послуговувалися проти того населення та проти несподіваних нападів з боку сусідів на й м а н и м військом.

Але після великої французької революції, з поширенням свідомості про права нації, яка в особі своїх представників, перебрала від монархії всю державну владу, поширилася свідомість про територію, як про власність національну, яку треба боронити всім народом. Ідеалом зробилося мати всенародною міліцію. Але — ідеал залишився самим ідеалом. Бо показалося, що військове виховання зодорого коштує, і що з розвитком цивілізації, торгівлі, мистецтва і науки та з поширенням інтернаціональних теорій, цілі шари населення не мали жадної охоти братися за рушницю та „антрачати“ час на війсьні справи і коча уряди, на яких лежав обов'язок охорони державної незалежності та незайманості національної території, і не могли приймати на увагу бажання чи небажання того чи іншого громадянина нести військову службу та примусили признати її обов'язковість, — проте мусили також піти на різні компроміси та звільняти від військової служби численні категорії людей (як наприклад вчителів, духовенство, різних урядовців, студентів тощо), і саму військову службу обмежувати досить коротким часом, залишаючи справжню охорону держави війську, яке складалося з людей, що робили з військової служби свою професію. Це професійне військо, як і поліція, дуже часто — наслідок особливих привілеїв, якими користувалося, — не почувало тісного зв'язку з народом, а робилося слухняним антуражам в руках людей, що — іноді й проти волі народу — опинювалися у владі. Народні ж маси залишалися супроти того безсилі, бо не мали зброї, а коли іноді й мали її, то не вміли нею користуватися, та не мали належної військової підготовки. На випадок несподіваного нападу з-поза кордонів, уряд, що правду проголошували мобілізацію населення, яке — бодай в великій частині — відразу ставало до збройної боротьби з ворогом, — але й тут невідстачальність військової підготовки виявлялася фатально і коштувала нації величезних сил і даремних втрат.

Італійський уряд здавна став на шлях постійної милітаризації всього Італійського населення. Муссоліні не раз проголошував, що фашизм прийшов до влади, щоб перевести радикальну революцію всього соціального й політичного укладу Італійського народу. Ще кілька місяців тому, він повторив, що революція в Італії не тільки не закінчилася, але тільки починає розвиватися. Але в тій своїй революції Італійські фашисти виявляють себе не лише антуражними та вершними, але також і незвичайно обережними. Італійський парламент, який, як говорив фашисти з перших днів свого існування, давно вже відіграв свою роль, все ще існує і має відійти у вічність лише у наступному році, відступивши своє місце корпоративній палаті, що означатиме завершення політичної перебудови Італії. І так само на полі національної охорони державної території фашизм пішов дуже поваді. Затримуючи професійну армію, він утворив перш за все добровільну міліцію, що складалася з фашистів, які хотіли во зброєю в руках

боронити Італію та фашистську ідею, а під тією міллицею (яку було зрештою в праяс з армією) почав утворювати організації молоді — Балія, авангардистів та молодих фашистів, які формувалися теж по принципу доброї волі, але поволі охопили в своїй рамці майже всю молоддь.

З декретом 18. вересня принцип доброї волі касується. Уводиться обов'язковість для кожного хлопця пройти передвійськовий вишкіл. У восьмому році він вступає до Балія — першого ступня військового й спортивного виховання і з цього часу не перестає проходити — поруч з іншими науками — воєнну науку. І то так теоретично, як і практично. Таким чином, коли молодяк вступає в 20 році до армії для виконання терміну обов'язкової служби, — він вже настільки підготовлений воєнно й фізично, що в армії йому лишається тільки спеціалізація та при звичаєння до життя в казармах. По закінченні воєнної служби, громадянин продовжує розвиватися жовніром, який кожної хвилини може бути покликаний до виконання своїх обов'язків перед батьківщиною, до 35 років. Таким чином від 8 до 55 років кожний італієць знаходиться фактично на воєнній службі. Цікаво відзначити, що на останніх військових маневрах, які відбулися в серпні цього року, більшість міністрів, на чолі з самим Муссоліні залишили свої міністерські кабінети і маскувалися з жовнірами, вправляючись під пекучим італійським сонцем.

З приходом нової модерної техніки, особистому героїзму в армії залишається дуже мало місця. В усякому разі він дуже мало може важити на долі самої війни, — на зміну йому приходить колективна витривалість. Перемога випадає не тому, хто виявляє більше хоробрости та відваги (яка може бути відвага, коли воєнки дуже часто ворога навіть не бачать, а тільки чуять кулі та бачать смерть!) а тому, хто виявляє більше витривалости й відпорности. Поразка й перемога, як казав один італійський генерал, полягають не в матеріальних втратах, а в психічному явствленню. Той, хто хоче бачити свою націю переможною, мусить виховати в ній психічне наставлення, яке виключало б саме поняття можливости поразки. І це дається лише в тому випадку, коли людина з дитинства починає виховуватися в розумінні необхідности боронити батьківщину зо зброєю в руках, і коли ніхто не виключається від цього обов'язку. Озброєна нація! Але не соціалістична реакцією проти мілітаризму воєнної класи та виходила з об'людного панцифізму, озброєна фашистська нація означає визнання народу. В розумінні італійського фашизму поняття „громадянина“ й „воєнка на службі своїй нації“ віднині зливаються.

Італія стає модерною Спартою. Більшу революцію дійсно трудно собі уявити. А як би нам вона згодилася! Узявть ви собі коли б ми дійшли до того, щоб всі наші сорок п'ять мільйонів

українців визнавали, — чи були примушені визнати — що ніхто в момент небезпеки немає права ухилитися від обов'язку боронити батьківщину з рушницями в руках, — думаєте, була б тепер Україна теж поділена і сторожеравана?!

Офіційне й народне.

2 листопада 1934.

Вчора — за католицьким календарем — був тут день „Всіх Святих“; сьогодні — день „Всіх Мертвих“.

Гі, що стояли на чолі католицької церкви, знали, що хоч усі святи давно померли, та не всі, що померли, були святими. І тому виразно ці два дні відрізняли, хоча й поруч один з другим поставили.

Перший день присвятили офіційним святим, а другий залишили — святим родинним і народним. Та оті невизнані церквою святи, оті всі мертві, що їх лави доповнюють з кожної родини, на ділі захопили народню душу. День „Всіх Святих“ — свято, як свято. Крамниці зачинено. Банки зачинено. Міністерства зачинено. Людина, яка має справи до пильного поладження, не знає, що з собою робити. Не знає навіть, кого святкувати. Бо це легко сказати „Всіх Святих“! А скільки їх справді? І як вони називаються? Раз на рік людина святкує день свого „ягола“, як назвали на Придніпрянщині, цебто день свого святого Михайла, Петра, Тетяни. . . Але, кажучи посправді, хто, святкуючи той день, думає не про себе, а саме про свого святого? Боюся, що таких мало знайдеться! А тут ось усі святі накупі! Побожні люди пішли до церкви Моантись. . . Але це все так, як водиться і як годиться. Як у кожне свято. Як у неділю, що повторюється щотижня. . . Звичайне, офіційне свято, що приносить людям іще й спочинок від щоденної роботи.

Ось навіть і папа з приводу свята „Всіх Святих“, як пишуть часописи, перервав щоденні прийоми, щоб відпочити від оглядання всієї отих молодят подружок, що, користуючи з Муссоліні-данія етнографічної політики (80% змирили на завалінцях для всіх молодих-подружних як італійців, так і чужинців, що ідуть до Риму і до папи. За один тільки жовтень папа прийняв був 12 тисяч пар молодих, що прийшли по його благословення на нове життя. Трохи давно бачити по залах Ватикану всі оті, схожі шлюбні молоді подружжя, що самим своїм виглядом заперечують ідею цілкіснати В день „Всіх Святих“ треба відпочити від цього напівцеліснати. Треба згадати тих Героїв Душа, що якомога з емного щастя. Треба згадати тих Героїв Душа, що перепогли себе, своєю земню природу і присвятили себе цілковито служенню одній ідеї. Але скільки їх було? Тисячі? Сотні? Може одиниці? Але, на всякий випадок, щоб нікого не пропустити, щоб нікого не забути, офіційні установи кажуть нам святкувати „всіх“.

і забувають, що в абстрактному „всі” не знаходиться „нікого” конкретного. А культ вимагає конкретного. І знаходить його — на другий день — день „Всіх Мертвих”, коли кожна родина його — на пам'ять свого дорогого покійника. Хто його не має? Для офіційної церкви цей покійник — нуль, один із мільярдів людей, що померли. Але для відповідної родини він її приватний святий, що навкруги його культу збираються всі свояки. Культ покійників був одною з первісних форм релігій, і він і надалі залишається її важливим складником.

Сьогодні в Римі на всіх трамвайних і автобусових лініях, що Адуць до кладовища — Кампо Верано — збільшено в значній мірі кількість трамваїв і автобусів. Натопи народу сунуть у напрямку до Кампо Верано з рюками, повними цвітів, щоб усипати ними дорогі могилки. І римський губернатор дав від себе наказ, щоб на кожну могилку покласти „від Риму” китицю цвітів. На кожну, а особливо на ті, що залишилися — через брак родичів — осамітнені. В Парку Спогадіа, де кожне окреме дерево присвячене пам'яті якогось воєнка, що згинув на війні, і має на причепленій табличці його ім'я, відбувається сьогодні вранішнє богослуження з участю губернатора Риму, представників уряду, війська фашистської партії та представництва з усіх римських шкіл. Культ мертвих, цих невизнаних церквою родинних і народніх святих, нимоволі мусить знаходити визнання офіційних чинників, бо день „Всіх Мертвих” через свій конкретний характер здобуває все більше признання не лише в народніх масах, але і в офіційних колах, що прив'язують до цього дня почитання покійників, дорогих не лише окремій родині але й цілій нації. День Святих розплинається в фікціях універсальності. День Мертвих оформлюється в образах живої дійсності. День Святих залишається зовнішньою формою. День Всіх Мертвих все більше заповнюється змістом і витоком невмируші традиції родинної й індивідуальної співзвучності.

Католицька церква відділила день Всіх Святих від дня Всіх Мертвих. Але тим самим відділила вона своїх офіційних святих від тих неофіційних, що їх образ кожний носить десь глибоко в серці. А те, що живе в серці, все важитиме в людському житті далеко більше від офіційних принципів. На це треба пам'ятати особливо в суспільному житті, бо тут потрібне вміння поєднати офіційне з приватним, вміння утворити такі спільні культу, які були б лиш одним великим вогнем з тих всіх іскорок, що жевріють у серці кожного.

І на цих думках в розгортаю мільяцьке „Кор'єре делла Серга” і переходжу в інший світ. Читаю чергову кореспонденцію Бесіма Брокера з Советщини, і в ній таке:

„Росія поділяється на дві частини: на Росію офіційну і на ту другу Росію (цебто неофіційну. —Є. О.). З одного боку знаходиться Москва ze своїми законами і своєю поліцією, а з другого боку — нарід ze своїм серцем і своїми поривами. Ця друга частина

цікавить мене далеко більше від першої. І з дня на день помічаю, що ця друга цілковито протилежна отій першій. Тепер я розумію багато речей, які раніше мене страшенно вражали. Наприклад, оте незвичайне поширення злочинства по великих містах. По ночах влада примушена ставити озброєних жандармів (цебто агентів ПТУ. — Б. О.) коло дверей крамниць. І якщо хтось важиться віддалитись від осередку міста, ризикуює дістати доброго стусана по голові, тимчасом, як годинник і все, що маєте, безслідно зникне. Уряд намагається з цілою енергією тому зарадити. Накладає жорсткі карі: розстрілює на місці. Але хворобу треба було б лікувати в її джерелі, а не в дрібних її наслідках. Підчас моєї зупинки в Одесі я провонав цілі години по трибуналах, прислухуючись до процесів. Обвинувачення були майже завжди ті самі: крадіж, волокитство, відроболювання документів, напади і т. д. Під покришкою легального комунізму відроджується смак до конспіративного життя. Большевики переборщили в своїй бюрократичній механізації. Коли натиск робиться незносним, людина перетинає мотуз, що її в'яже, і опинюється по той бік греблі. І тут починається Росія неофіційна. В повені має, що їх вириває з корінням з ґрунту пролетарська „борона“, в тому анонімному потоці мільйонів людських атомів, що їх якась телеграма московського уряду перекидає відразу на 6 чи 7 тисяч кілометрів від рідної хати, зручна людина має за собою багато шансів. Зручність полягає в тому, щоб уміти вчасно пірнути. Починаєте відчувати запах арешту? Зникайте! На фабриці ваші друзі пропнуть вас як мертвого. А тимчасом мертвий блукає, з револьвером у кишені, п'ять чи шість місяців десь по лісах та степах, в ночі на буферах залізничних вагонів, в день серед черг, коло крамниць, де можна знайти трохи грошей. Треба лише мати пронзалне око та швидко руку. Спати під відкритим небом і завжди мати зброю під рукою. Тимчасом підроблений паспорт добути досить легко. Майже всі тут одні на одного схожі: біла сорочка та стрижена голова. Одного дня ви з'являєтеся знову на світ божий, десь на другому кінці суходолу. . . Поруч з великою удержавленою масою заляканих людей, які тягнуть нудне життя з допомогою всяких „карточок“, що дозволяють ставати в чергу перед крамницями, та мріють про недалеку „ударника“ або про ордер Леніна, існує тут іще оцей другий сегмент авантюриків, скваліфікованих героїв, виключених з офіційного життя протестантів. Слов'янський темперамент тисячу різних живіший, багатший, фантастичніший, більш творчий, ніж темперамент філософа Маркса, на зразок якого хотіли б тут побудувати життя всього народу”.

Життя офіційне й життя неофіційне. . . Хіба можна сумніватися в остаточну перемогу цього останнього?!

Біль... Утопа... Бажання...

14. лютого 1995.

Ти питаєш мене — нащо терпіти.
Ти кажеш мені, що хотіла б вмерти.
Ти кажеш мені, що хотіла б заснути і більш ніколи не пробу-

дитись.

Ти кажеш, що боїшся вічності і жадаєш нірвани. Жадаєш спокою. Забуття... Спокою...

А я слухаю. Серце в мене розривається з болю. Я не знаю, що маю казати. Але знаю — я не в стані тобі допомогти. І тому я — мовчу. Мовчу, зацілвши уста, хоч у серці моїм страшний крик. Як я боюся, щоб ти його не почула! Бо він — жахливий! Щосили затискаю уста. Охолоплю руками голову, хоч на ній уже і так — сталеві обручі! — тиску, тисну. Боюся, щоб не тріснула. Але крик — отой несповитой — рветься з серця. Розшматовує груди. Давить знизу на гораю. — Хоче вихолпитися, як голодний звір з вузької в'язниці, і заревти стою голосами. .

Біль...

На безкрайому морі в маленькому човнику безборонна дитина. Така маленька, така самотня на безкрайому морі. Страшно-могутньому в загрозній тиші Бурхливо-жахливому в нестримній люті. Сама...

Не питай, хто приніс її й кинув в безмежність сваволі неопанованих хвиль. Не питай.

Вона — сама.

Море тихо гойдає, заколисує, навіває перші сні, перші мрії. А над дитиною здійснюється рожєва легенька хмарка — без окреслених контурів, без гри світла і тіни. Ледки помітна хмарка — першого Бажання. Тягнуться до неї маленькі рученята. А хмарка здійснюється вгору і вище. .

Човник у морі, хмарка на небі.

Між ними чайка, що скидає... Збирає сльози дитини і носить до хмарки, яка росте і темніє...

Ти кажеш, що не можеш більше терпіти.

Ти кажеш, що чайка вносила до неба вже всі твої сльози, і вона поліє над тобою важкою хмарою.

Ти кажеш, що хотіла б навки втонуту в тій повені, що над тобою збирається. А я думаю, що колись на світі був мудрий Будда, який не міг знести людського болю. Був багатий, гарний, здоровий, щасливий. Але не міг знести людського болю. Боявся, що від крику його серця розтрощиться небо, і зорі з жаху поландуть. .

Не міг знести людського болю.

І коли побачив човник на морі, і хмарку на небі, і між ними чайку, що скидає і носить сльози, — зрозумів, що з життя народилося Бажання, з Бажанням — перший Біль.

Захотів знищити бажання, щоб знищити Біль.
Захотів знищити Життя, щоб знищити Біль.
Захотів, щоб не було моря, ані дитини в човнику.
Не питай мене, хто приніс ту дитину і кинув у безмежність
сваволі неопанованих хвиль. Не питай.
Але було так — від віку.
І ти кажеш, що Будда мав рацію.
Ти кажеш, що тобі цілком байдуже, як там було — від віку.
Ти кажеш, що ні хочеш вічності, і що ти занадто втомлена,
щоб хотіти сучасності.
Ти не хочеш нічого.
Але я бачу, що ти помиляєшся.
Я бачу, що ти хочеш чогось. І в цьому твоєму хотінню я
знаходжу надію. Я знаходжу проблиск життя
Бо життя — це бажання, і бажання — це життя.

Емігрантське.

23. лютого 1935.

Ідуть дні за днями... роки за роками...
Пересуваються події, як на екрані дешевого кінематографу —
затуманені, незрозумілі в своїх цілях і напрямках, відірвані від
реального — т о г о реального життя.
Події — самі собі, і ти — сам собі.
Бо події — ніби плюски хвилі вічно-чинного моря, а ти — ніби
тріска з розбитого човна, кинена на пустельний берег.
Кому потрібна тріска на пустельному березі?
Чи хто де лагодить розбитий човен?
Ідуть дні за днями... роки за роками...
Безціліно...
Мимо...
Сірим піском викривається тріска...

Я думаю про тебе, Тоті...

1. червня 1935.

В хвилини упадку духа, коли імла безнадійності застяє про-
зорі обрії; коли сіра одноманітність днів притискає до землі най-
кращі пориви; коли не хочеться більше вірити, і нема сил чинити;
коли запалтя в душі м'якне, мовляв Франко, „моче мокрая глина“
(„Мойсей“) — я думаю про Тебе, Тоті... Я йду під Твій пам'ятник,
під пам'ятник між лаври й вічно зелені дуби Пінчанської гори, і пильно вдя-
плююся в Твою постать, Тоті, — в напружені м'язи всього Твого
тіла, в піднесену з викликом погорди й тріски звіринчої люти Твою

голову, Тоті, і — особливо — в отой обрубок ноги, що відзначає Тебе, як каліку, і виходив Тебе, як героя.

Скульптор не зробив Тебе гарним, Тоті — але він зробив Тебе сильним. Він сказав і втілює у камені тільки один момент Твого життя, що певно, не міг бути гарним — момент смертного бою з ворогом, коли занісши зброї Ти живи костура, а костур ніколи не належав до прикмет і атрибутів краси. Та всеж у хвилини упадку духа я приходжу до Тебе, Тоті, і розгортаю поволі сторінки Твого життя.

*

Коли Тоті мав двадцять шість років, потяг підтяв йому ногу повшице коліна. З гарного сильного спортсмена глумлива доля зробила безногого каліку. В безконечних просторах світосейного етеру хтось вищий поклав душу Тоті на віитар Проби, і вдарила по ній важким молотом — і душа Тоті відповіла дзвоном металю, чистим згуком лицарського завзяття, чистим тоном духової величі!

Коли звичайна людина, замшана на простій глині, тратить ногу, вона звязана за найкраще — сплинтися. Вона вважає своїм законним правом — відпочивати. Тоті — уважав своїм обов'язком — почати бігати. Відкидаючи з погордою всякі оті візки для безногих, всім оті дерев'яні ноги, штучні протези, — Тоті віддався вправан та їзді на бішкклі. Виграв срібну медалью на інтернаціональних змаганнях плавання на Тибрі і вирушив у 1911 р. з Риму в подорож довкола світа на своїому колесі. Рахував, що йому вистарчить і одної ноги, янщо руни та зміння працювати не зрадять заробітку.

„Я почав студіювати народи, — писав він пізніше герцогові д'Аоста, — иріяти про те, що Італія мусить бути великою й багатою“.

Франція, Бельгія, Голляндія, Данія, Німеччина, Швеція, Норвегія, — вітали в свій час одногоного велосипедиста. В одному місті він продавав поштової картини. В другому місті — заробляв на життя малюванням. В третьому — вчив італійської мови. Добився все на своїому колесі — аж до полярного кола, і прожив там деякий час, з огляду на сніг і лід, разом з ескімосами Лялляндії. Звідти дістався до Фінляндії, потім до Росії, з Петрограду поїхав до Москви. . . Потім — Польща, Австрія. У Відні поліція наказала йому зняти трикольорову італійську бинду, — він відмовився і мусів перервати подорож. Його затримали й вислали до Італії. Але через кілька місяців він вибирається до Африки. Ось він у Каїрі, підпираючись костуром, питає шляху до пірамід, пересікає Нубійську пустелю і звідати хоче обов'язково дістатися до Конга, щоб пізнати диких жорстоких нарликів ям-ням, страшних своїми отруйними стрілами та людоїдством. Але англійські урядовці не дозволяють йому подорожувати самому, без всякої охорони — і він мусить

знову вертатися до Італії. Тимчасом в Італії починаються демонстрації інтервентистів, що вважають необхідним для Італії вмішатися у війну, щоб сповинти давні мрії італійських „соборників“. Тоті приймає найдіяльнішу участь у цих демонстраціях. Але, коли Італія таки вступає в війну, виявляється що легше здоровому заховатися десь у запалі, ніж каліці попасти на фронт. Розлючений постійними відмовами, Тоті не вважає більш потрібним звертати увагу на бюрократичні приписи, робить собі военний одяг і з'являється в батовий штаб. Деякий час його використовують штабові старшини для передачі наказів. Тоті робить на своєму велосипеді по 80 кілометрів в день, відкриває шпигунів, роздає цигарки поміж раненими, намагається бути по всіх усюдах потрібним і корисним. Але арештом — його гине в окопи. Тоті його примушують вернутися до Риму, поки не прийде „регулярний дозвіл з міністерства“ Тоті в розпучі починає бомбардувати листами й проханнями всіх визначених генералів, поки нарешті герцог д'Аоста не наважується прийняти його в свій корпус велосипедистів. Нарешті Тоті — щасливий! Нарешті він — в окопах, вірний воєк своєї батьківщини. Перед ним — Триест, що мусить бути італійським, море, що звється Адрійським, але мусить називатися „нашим“ (цебто італійським) морем. „До Триесту — мріє він — увійдуть берсалієри й кіншота. Я нестиму на чолі берсалієрів наш дорогий триколовровий прапор, і музика гратиме марш із Аїди“. Бо Тоті — великий прихильник і знавець італійської музики. Свого часу він не пропускав ніякої оперної вистави, і з далекої галерії вчився високого духового навчання графічних постатей. Коли його полк піде в атаку, полкова оркестра мусить пригравати марш із Аїди.

В атаку пішли 6. серпня 1916. року. Дряпаніс вгору, як нависли. Падали, вставали, знову падали, знову вставали. Але чинила частина — більше не встала. Тоті — попереду. Оркестра йому не пригравала, — але не час думати про оркестру. Важке тіло на одній нозі неохотно кориться наказам духа. Тоті дається, кричить, лізе, падає, знову встает, тягнє наперед у розпучі неслухняне тіло та змушених товаришів. Ворожа куля влучає Тоті, і він падає. Але він мусить встати, — і він встает. Нарешті добивається туди де він хоче добитися. Він — в окопах ворога. Тут уже можна й померти. Поранений втреттє, здимає вгору свій костюм і зо сміхом шукає його в слід за відступаючим ворогом, — отой знак свого вероємного каліцтва, оту непотрібну більше підпору.

Коли 24 травня 1922. року тіло Тоті перевезено до Риму, щоб поховати поруч із Мамелієм, героєм італійського відродження, поховати поруч із Мамелієм, героєм італійського відродження, його труну, прикрити національними прапорами, аустрія соціалістичні та комуністичні мешканці прищантарного кварталу Сан-Льорен, револьверовими стрілами. Але той дух завзяття, що володів і кермував безформним тілом Тоті в скорому часі залупував

над усю Італію й поставив на її чолі людину, що могла б бути другим Тоті, коли б вона вже не була Муссоліні.

В хвилини упадку духа я думаю про Тебе, Тоті, — але думаю також про тисячі тих незаних наших завязців, що загинули в безвісті, втопили в мільйонах темної несвідомої маси. Бо, якщо Тоті може служити символом свідомого своєї цілі завязця, така вага його імення походять із свідомости вдячного загалу, що зберіг його імення для потомства й вирізьбив його у вічному камені. Хіба ж у нас було мало завязців, що наложили своїми головами? А хто їх знає, хто може, на згадку про них — набратися сил і мужності для дальшого бою аж до перемоги?

Перегортаю наші старі журнали й знахожу у „Віснику Союзу Визволення України“ прегарні „Листи з поля битви“ д-ра В. Геринювича; листи, що в них вкрасо змальовується процес виховання й у нас цього свідомого завязця.

„Війна навчила нас не подаватися. Як нераз тяжко нам було серед тарбанного вогню, як шербидала наша залога, як зойком і смертним конанням наповнялося повітря, як лялася тепла кров, а ворожий вогонь плаз, розривав окопи, ми не подавалися. Як мерз ворожа сила перемогою йшла на нас, як нераз адавалося, що ось-ось наде наша позиція в руки ворога, ми боролися до останку. Кидали кріс, як не стало набоїв, хватали гранати, а як тих не стало, йшли на дужаних руках, зубами. Повірена позиція була в нас усе святою, а почуття обов'язку глибоко в нас вкоринилося. Нераз йшли похвали за похвали для нас. Вони приємно нас вражали. Але ми не для похвал сповнювали наші обов'язки. Це було щось інше, більше, могутніше, що вслилося глибоко, так глибоко, що там не міг для проминаючого виразу похвали. Бо й не соломяний вогнем була наша оборона, завязість, кривавість. Під цим оглядом ми змінилися. Ми не запалювали вогонь усе був нашім спасенням. Це щось таке, чого не можна описати, означити нам його годі, але чуємо його присутність у собі, його могутню силу, його невимірність. Часом, о, не часом, а багато разів то бувало, без хліба й води, серед слоти та спекоты у воді й у болоті, на розжарених полудневим сонцем каміннях, серед гарячого, шибячого для наших грудей повітря, серед грози могутньої новочасної воєної техніки — ми таки не подавалися. Здавалося, що удари та злиди перейшли границі сил наших, що голод і колод стануть ланом ситуації. А таки так не сталося! Сильніши над усе, що нам зносити доводилося, було те, що в нас торіло, що було істотою нашого організму, що вселалося в найменшій атомки нашого тіла. Оцим то ми сплювали ворожий напір, і не чим іншим. Оце то ставало нас неподвижним муром наперек дороги наших ворогів... Оце то невимірну силу приєм-

семо в рідний край, коли доля нам дозволить щасливо вернутися до дому. . ." (Вістник СВУ, 4. II. 1917.).

Д-р Геринювич каже, що лише „війна навчила нас не подаватися". Отже перед війною і в покоління, що війни не знавало, того завзяття було мало серед українського народу. Щоб завзяття могло розвинутися, необхідною була війна, необхідна взагалі боротьба. В цій боротьбі можуть бути моменти втоми, моменти в і д н и м о і поразки, коли ворог тріюмфує, — але часто ці видимі поразки є лише моментами необхідного відпочинку, і самі ці поразки нарешті перетворюються в перемогу, бо снам духа незмірні, і людина, що в деякі моменти видається цілковито клолюю й знищеною, в інші моменти розвиває нерідко нечувані сили, що їм ніщо не може протиставитися. Аби тільки людина була свідомо визначеною їй і її поколінню цілі! В боротьбі за нашу державність мусимо виховати оте свідоме своєї цілі завзяття. Дурно ми, українці, самі себе часто лаємо „м'якотілими". М'якотілість неминуха коли нема вправн м'язів, бо тільки вправлені м'язи творять „твердотілість", а м'язи вправляються лише в боротьбі. Два століття ми відучувалися від боротьби, — тепер мусимо до неї привикати. Будемо ще нераз падати, але мусимо вставати беручи собі за приклад не лише італійського Тоті, але й усіх наших піонерів боротьби за українську державність, що про них так писав у віденській „Волі" за 1919. р. пок. Осип Турянський, родом із Галичини:

„Коли їм не падається їх незорганізована, несистематична, а імпровізована праця (бо все треба було починати зпочатку, треба було „імпровізувати" — Є. О.), то вони не траплять ні накріхтітку, ні на хвилину відваги й надії і, як та мурашка в байці, що кількадесять разів усе наново носила на горбок камінець, який усе скочувався їй униз, так і наддніпрянці сто разів падають і сто разів встають. Нема слів на подив тієї просто демонічної завязатості, внутрішності й жидавости, що її виявив із себе наш геройський Петлюра. Був час, коли наддніпрянці під його проводом мали всього на всього шість верстов України за собою, зпереду знаходилися побідоносні російські більшовики, а ззаду стріляла польська артилерія. Який народ, більше розвинений від нас, не був би в таких страшних хвилях, не стратив усякої надії й не кинув зброї з рук? Факт, що так не сталося, свідчить не тільки про безконечно глибоку віру в Петлюри в побіду української справи, але також про незвичайно життєву силу та про невмирущість душі українського народу". . . („Воля", 1919, V, ч. 1, с. 11).

Від того часу пройшло п'ятнадцять років. Нашу усю територію поділено між займачцями. Український наріл олінився знову в найгіршій неволі. Але чи він переможений? Ні! Бо свідомість спільної всім українцям цілі поширилася в значно більших як колись масах нашого народу, і та свідомість та зв'язана з нею б о

ротьба виплекати в народніх масах ще більше, ніж донеда, за-
взяття.

Ми впали, але ми вже встаємо! І коли нам знову прийдеться
власти, ми ще десять разів встанемо, але такн до своєї мети
дійдемо!

Сіцілія.

I.

Перед виїздом

20. травня 1935.

Вчора я купив собі грубенький зошиток у чорній оправі і виписав у він великими буквами: „Мій подорожній щоденник“. Бо я —
їду в Сіцілію. Коли хто засидиться дуже довго на одному місці, як
вже від двох років, не виїжджаючи з Риму й на пару кілометрів,
то буде радий їхати хочби до чорта на лемішку, щоб тільки їхати,
а тут ще в додатку неабияк, а таки Сіцілія!

Острів пальм, нігдалів, помаранч, вулканів і — сонця, зміша-
ного з морем!

Правда, всі порядні туристи вибирають для Сіцілії шляхом ви-
шній час: їдуть багато осінню, їдуть багато зимою, а найбільше
весною, в період так званої „Сіцілійської весни“, коли природа
розгортає перед здивованими очима чарівні барви квітів, наповнює
повітря солодкими пахощами, вбирає давні грецькі й норманські
руїни в пишні квітня зелені, а італійський уряд влаштує спе-
ціальні — для туристів визначені — свята й вистави грецьких тра-
гедій в Сіранузькому театрі, що нараховує вже більше як дві ти-
сячі років.

Але коли українці були порядними туристами? Вони рад-рад-
сення, якщо взагалі ще можуть бути туристами, бодай не поряд-
ними, а будьякими. З „Сіцілійською весною“ я спізнався: закін-
чився вона 15. травня. Але так приємно дотримувати національ-
ного характеру, що жаль не дуже гризе. Коли ж українці не спізна-
валися? Краше пізно, ніж ніколи! Українці спізнаються, але ніколи
не відмовляються. І якщо потім піде перед самим носом, бо украї-
нець спізнався на піаторні захлики, він — будьте певні — не втри-
тить надії і піде пішки за потаємом, а таки свого додибає! Отже —
їду.

І подумайте собі, шлий тиждень не мусятину слідкувати за оти-
ми часописами, вшукувати, хто там і що сказав. Бо гепер тільки
в знають, що „говорять“, а ти мусяш те все вислухувати. Говорив
Цен, говорив Болданк, говорив Гітлер, говорив Муссоліні, потім
якову Болданк. Як собі хочете, на одні тиждень ніби трохи за-
багато. Я знаю, народи уважно прислухуються до тих всіх промов.

бо відчувають, що від промови до промови вириває їхня доля, але для того, хто мусять відшукувати в тих промовах так звані провідні лінії" будучої політики, того всього трохи забагато. Мимоволі забягнеться бездумної краси природи з її майстерно впорядкованими лініями далеких і близьких обрїв, що мимоволі надають рамки твоєму життю і ні до чого не зобов'язують. Бо людина винагає рамок і дуже не любить обов'язків. А сучасне життя вимагає повно обов'язків і не дає жадних рамок. І в наслідках — ота політична панорама безконечної розгубленості, в якій, як кілька безладних шпалів, сторчать постаті „говорунів“

Мушу признати, що в останій промові Муссолїні, бодай відчувалося щось вульканїчне, що нагадувало менї вогнедищу Егїу на Сїцилії „Хай ніхто не надїється, — казав він, — зробити з Абїссїнії нову пістолю, щоб тримати нас постійно під її загрозою і зробити, на випадок заверюхи в Європі, наше становище в Африці безвизхідним: хай кожний собі добре запам'ятає, що коли йде справа про наші території і про життя наших воєнків, ми готові перебрати на себе будьяку, навіть найвищу, відповідальність“.

Це звучить гарно й переконуючо і кїдає в повітря полум'я вулькану, що ось-ось може вїйти в перїод горячкової діяльності.

І в промові Гїтлера відчувалося темна сила наростаючої хвилі, небезпечної, як Сцилла і Харїбда, для кожного, хто наважиться фїйти проти неї!

Але гляньте, який туман розїв перед комунїстичним і соціалїстичним світлом „товариш“ Сталїн: він, бачите, „розумїв і цілковито виправдує політику національної оборони; яку переводить Франція для підтримання своєї збройної сили на рівні, потрібному для її безпеки“

Французькі соціалїсти й комунїсти, щоб — кожний мїби на власний кошт — вели в Франції антїмїлітарїстичну політику, почувїся враженням: „Сталїн — скаржитья п. Блюм, лїдер французьких соціалїстів, — підтримує уряд, який ми лоборювали“.

П. Блюмовї дуже сумно, що „товариш“ Сталїн волїє йти разом з буржуазним і капїталїстичним урядом, ніж із соціалїстичним пролїтарїатом; але це сумнїше має бути товаришеві Кашеновї, лїдеровї французьких комунїстів. Досї він носив, з ласки того самого Сталїна, дуже почесний, але ні до чого незобов'язуючий титул „подковника червоних козаків“ Тепер йому, очевидячки, для внутрїшньїх збройної сили французької національної армії й для внутрїшньїх побажань товариша Сталїна прийдеться перевикатися з комунїстичної червоної армії в армію французьку. Можна надїятися, що французька внїшня команда не відмовиться затримати за товаришем Кашеном навіть і відповідну рангу полковника. Те саме, рїшеш Кашеном навіть і відповідну рангу полковника. Те саме, очевидячки, треба буде зробити й товаришеві Ерїотовї, який теж носить титул „подковника червоної армії“. За діло, товариші! Час уже переводити слова в діло. Товариш Сталїн не любить саботажів.

Невідрада панорамна в бік советсько-французький.
І так само невідрада в бік англійський. На промову Гітлера відповідав не Мек Доналд, як усі того сподівалися, а Болдвин, бо Мек Доналд „був занадто занятий у Шотландії на щорічному конгресі пресвітеріанських церков“ Болдвин був, мабуть, із цього самого приводу, теж дуже по християнському настроєний і прийняв промову Гітлера з жалем, що після народження Христа знаходяться ще люди, які думають про отруйні газів. Але зрештою обіцяв, що англійський уряд розгляне слова Гітлера з найбільшою увагою й доцільністю і те саме приобіщали всі англійські часописи. І тільки „Morning Post“ відважнися зазначити, що „слова — це дуже сумнівний крам між людиною й людиною, а слова між нацією й нацією вгадали ніякий крам“.

Мабуть так само думав і Болдвин, що, не вважаючи на свою обіцянку найбільшій уважності, чи може бути саме завдяки їй, приобіщав також, що в 1937 році Англія матиме 1,500 літаків і в такий спосіб дожене Німеччину. Здається, англійський прем'єр забув, що Німеччина теж уміє багати, і до 1937 року вспіє... хто знає куди добігти.

Ні, не відчуваю я задоволення, коли дивлюся на цю європейську панораму. Може бути це тому, що вона задростора. Може бути це тому, що вона захлостлива. Може бути тому, що вона засіра, і в ній більше болотаних низин, ніж залитих сонцем гірських махівок.

Отже іду. Ще сьогодні! В кишені вже лежить готовий квиток..

II.

Месіна.

Сонячний острів зустрічає мене дуже похмуро. Нізькі хмари вкривають гори за червонокаменними дахами Месіни і вода в Месінській протоці між Сіцилією й Італією темна-темна, аж чорна. Тепер я розумію, чому й назва це море, що так часто змуритьця й гнівається, зветься Чорним морем. Але всеж — де ти, о прославлена зелена куветка блакиті вод Сіцилії?

Білий фері-бот (з англійського), важко підкаючи під тигаром трьох поїздів — одного пасажирського й двох товарних — посувається повола, залишаючи за собою смугасті береги Калабрії. За махівку Аспромонте зачепилася хмарка і параз зарожевілась, ніби засоромилась. Та не надовго... Мотор сквапно працює й чертані „Фері-боту“ дрібно тремтить. Пориви вітру пронизують легенькі вбрання, і я з жалем згадую про камізельку, що, любовоючися зм'ятиме мотору між варажам мене, і я починаю теж длегка тремтіти. Бррр...

смерті". Була колись вона прегарною дівчиною, але задрісні боги (ах! ті задрісні боги!) перекинули її в жахливу потвору й посе-дили її тут у цій протоці, в якійсь темній печері на високій скелі, щоб озорювала протоку, як вірна собака, і яка постійно гавкала й вила всіма своїми шістьма лапцями.

На другому березі, напроти неї, знаходилася не менш страшна й небезпечна Харибла, що трічі на день ковтала мало не всю воду й протоки й потім знову її з себе викидала. Пройти поміж Сидна й Хариблою видавалося колись найважливішим героїством — таким як тепер видається передетіти Тихий чи Великий океани.

Але мси, з високости пероплаваного чердаку, гавкання Сидли видається лише докучливим голосом вітру, а ковтання води Хариблою — грою хвилі у склястого берега. Одні з моїх сусідів запевняє мене, що не для великого „фери-богу", але для звичайних так собі рибачьких човнів плавання через Месінську протоку ще й досі небезпечно, внаслідок сили швидких і несподіваних течій. У деяких місцях протоки сила течії долають 9 кілометрів на годину. Ці течії відмінюються в зв'язку з позицією сонця на небі, з відмінням місяця та з напрямками вітру. Вони чергуються в напрямку кожних шість годин, але буває чимало винятків з цього загального правила. Поміж двома відмінням напрямку течії буває з півгодини рівноваги, споккою, — і давні мореплавці вичікували завжди отієї півгодини, щоб проскокити безпечно — оце й було тоді: пройти поміж Сидлою й Хариблою. Але горе їм, якщо вони попадали в протоку в момент зустрічі двох течій, коли формуються глибокі віври, здіймаються з моря великі хвилі і, ніби чийсь жахливий рух, перекидають зверху човни. Тоді море вис, як шестиголова Сидла, і запалає виск, ніби зникає в Харибданній горляці. Навіть справжні морські чудовища не витримують гри й тиску вод у несамоментних вираз, і в Месіні від років Іскус Інститут морської біології, який студіює ті глибоководні риби, що їх викидає море на месінські береги, і що їх ніколи не можуть зловити звичайні рибалки, бо їхні сіті не сягають так глибоко.

Кажуть, що в Месінській протоці спостерігається ще й інше незвичайне явище: в дніз вської свежи й тиходзеркального моря мешканці Калябрії — головним чином коло Реджо Калябрії, що розкинулося в підгір'ї Аспромонте — бачать береги Сидли не звичайно наближеною, ніби месінська протока не частиною моря, а хіба рікою, а на них, та в воді й у повітрі над ними бачать вони палати, сади, міста, що постійно відмінюють форму та фантастично відновжуються. Це явище, якого мси не поміщали ствердженню, наближується до тих марев, що їх знесилені й спрагли мандрівники бачать так часто в безлюдних пустелях, — та досі не знайдемо для нього тут, у Месінській протоці — ніякого певного наукового пояснення.

Саме Месіна робить враження одноманітне; по всіх-усюдах однакові двоповерхові доми, вбудовані на одні і той самий зразок

з одного й того самого матеріалу — бетону. Найвищі доми не перевищують третього поверху, — та й тих дуже мало. Вулиці широкі, просторі. Крамничі гарні, багаті. Усю теперішню Месіну вбудовано яких два десятків років тому на руїнах старої Месіни, що зникла в страшиному землетрусі 1908. року. Зпоміж 120 тисяч тодішніх мешканців міста, згідно з переписом 1901. року, 84 тисячі знайшли смерть під руїнами власної хати. Це була справа — одної хвилини! Скільки невиповнених зобов'язань, скільки несповнених мрій!

Місто відбудовано засобами італійського уряду з допомогою пожертв, що надходили з усіх кінців світу. Годі ще людяність була дуже чутлива до стихійних нещасть й поспішала з допомогою. Страхіття великої європейської війни, а потім повсення революцій настільки притупили вражливість душі й серця, що навіть голодування мільйонів (нажу — мільйонів!) українських селян під московським режимом, залишає людство байдужим: свої маленькі неприємності так докучають, що видаються далеко важливішими від немлюдських страждань далесних чужинців. . .

Візники в Месіні — як і по всіх інших містах: вбачають у чужинцях єдину можливість якось прожити. Тому доназують чудес і порушують усі закони землемірвання. Це дарма, що вони мають ходомери, які точно вимірюють простір між пунктом від'їзду й пунктом приїзду. Саме з огляду на оцей ходомер тільки й можна горорити про чудо. Автім, коли навіть земля стоїть тут так нетвердо, чого вимагати від ходомера?! До одного з місцевих чудес треба віднести факт, що від двірця до готелю в Месіні віддаль в д вічі більша, ніж від того самого готелю до того самого двірця. Я тут цілком ні при чому. І візник таксамо. Маємо перед собою не якесь суб'єктивне відчужання, а цілком об'єктивну бездушну машину, що лише сухо реєструє факти. Отже факти говорять ясно: від двірця до готелю чотири віри. Від готелю до двірця — дві лоні. Все — за ходомером. . .

Перше вражіння, кажуть, найсильніше вражіння. Все подорожні отрикують це перше вражіння від носія, шоферів і візників. Що воно дуже сильне, цьому трудно заверечити, але що воно дуже приємне, в тому можна сумніватися. Але шнода, що це перше вражіння від візників і шоферів поширюється — через другорядні готелі — на всю країну. Тут можливі величезні помилки в психологічній перспективі.

Брак часу не дозволяє мені затримуватися в Месіні задовго — хіба кілька годин. Автім, саме місто мене не приваблює, — трудно придумати щось більш стандартизоване, підігнане під один і той самий аразок. Всеж хочу глянути на собор, вибудований десь коло 1092. року (мало не одноліток нашої Київської Софії). Але година не відповідає — собор замкнено. Вачу тільки, що його відбудовано не після землетрусу з старого й нового матеріалу, імітуючи з найбільшою точністю всі подробиці, візномі в давніх образах та репроду-

маленького чоловічка, дуже але вбраного, що усім своїм виглядом засвідчував про відсутність усякого бажання поспішати за відлікаючим часом і певно не мав навіть годинника. . . може бути, арештою, без своєї в тому вини.

Помітивши моє зацікавлення його особою, філософ продекларував далі:

— Якщо ти дивишся на годинник, мусиш пам'ятати, що поміж його дванадцятьма годинками знаходиться й година твоєї смерті"

— Ви, пане, здається, досить меланхолійно настроєні, — сказав я, усміхаючись. — Мушу признатися, що не маю в цей момент ніякої охоти й заміру думати про такі поважні речі; волю краще думати про життя. . .

Години твого життя, — підхопив він знову, — це тільки квіти, з яких буде звитий вінок на твої похорони. . .

— Не перечу, — відповів я, — і думаю, що було б дійсно добре, коли б так було. . . На жаль, я не певний, чи воно так дійсно буде. . . І — повторюю — я цілком не поспішаюся до свого власного похорону Волю йти в цьому напрямку ходом отого павліка-равліка. . .

— В житті буде ще чимало годин, що видадуться тобі безконачними. . .

— Маєте рацію. . . І мені, наприклад, здається, що ми обидва чекаємо з нетерпінням, коли нарешті прийде ота година сніданку. Зробіте ласку з'їсти зо мною тарілку макаронів?

— Не хлібом єдиним. . .

— Знаю, знаю, — але ви не відмовитеся поділитися зо мною також і духовим хлібом нашої культури, що його, здається, випечено в добрій кухні. . .

Філософ повеселішав і без дальшого вагання прийняв мої запрошення. П'ять хвилин пізніше ми сиділи в маленькій тракторії й заїдали з добрим апетитом білі макарони, щедро политі червоним помідоровим соусом та приправлені пармезанським сиром

Розмова, раз скермована на реїли незмірної проблеми взаємовідносин між людиною й часом, продовжувала безковечно коптитися все в одному й тому самому напрямку, — і то тимбільше, що мій співрозмовник виявляв дійсно рідку ерудцію, був, як виявилось, моїм колегою в журналістстві, що — внаслідок різних обставин, — опинився без роботи і . . . без годинника.

Я дивився на впаді лиця мого гостя, на блискучі чорні розумні очі, на темну оліякову фарбу обличчя, простий, трохи загнутий униз ніс, слідкував за його нервовими рухами тонких рун і жалувал, що така інтелегентна сила залишається без ужитку.

— У нас, — кавав він, — страшна перепродукція інтелегенції. Ми бідні на залізо, вугіль, нафту, — все це треба нам добувати ціною важких жертв аза кордону, але людей ми маємо навіть заціною важних жертв аза кордону, але людей ми маємо навіть за багато. Це арештою наше єдине багатство. Але не маємо нісця, де багатство прикласти. Ми тут душимся — в нашій бідній Іта-лі. . . Ми мусимо кудись вийти — і ми така вийдемо. . . Але ми го-

ворили про наш месинський годинник. Дійсно, він — чудо сучасної механіки. Синхронізм, цебто одночасність рухів всіх його частин, вражає, — але тільки тому, що вона виставлена всім на показ на соборній дзвоніці, та що цей годинник займає собою мало не всю давнищу. Та й по тому! Такий самий синхронізм, і навіть у далеко більших розмірах, ви могли б побачити на сучасних величезних заводах, де вся робота десятків тисяч робітників розрахована з точністю до одної секунди. Коли я дивлюся на цей годинник, я замість його подивляти, шлю йому прокляття, бо абачаю в ньому втілення нашої економічної механічної механізованої доби. Народження першого механічного годинника було народженням тієї доби. Чи ви читали працю Американця Люїса Мемфорда „Техніка й цивілізація“? Ні? Шкода! Мусите перечитати. Утворення першого механічного годинника приписується славнозвісному німецькому череві Гербертові, що пізніше став папою під ім'ям Сильвестра II. В кожній легенді, добре вдумавшись, можна знайти глибокий зміст. Так і в легенді про папу Сильвестра...

— Коли не помиляюся, я бачив його могилу в Римі в Літерані.

— Здається, його дійсно там поховано.

— О, тепер я пригадую собі цілком точно. Чорт пообіцяв Гербертові, що він так довго пануватиме, аж поки не ввійде до Єрусалиму. Папа Сильвестер залишився на троні чотири роки, один місяць і десять днів, — аж поки одного дня, відправляючи месу в базиліці, що носить у Римі назву „св. Хреста в Єрусалимі“, зрозумів, що переступив через фатальний поріг і що має незабаром умерти. Повиний жалю до себе за свої пертрактації з дияволом, Сильвестер II. вийшов до народу й показався в усіх своїх гріхах, заклинаючи віджинути від себе всяку гординю та не піддаватися спокусам. Потім звернувся до своїх ближніх із проханням пошанувати після його смерті його тіло, як воно того заслужило, покласти його на простого воза, і дати коням повну волю везти, а де стануть, там і поховати. Та Милосердя Боже безконечне, і щирість каяття зніває найгірші прогріхи; коні сплякнули у базиліці Літеранській — „матері християнських церков“, і тут папу й поховано. Та ще досі, — оповідають у Римі, — як має папа вмерти, чути стукіт кістей у могилі Сильвестра II., і камінь що ним її накрито, вкривається ніби холодним потом.

— Легенду, — сказав філософ, — прикрашено дитячими подробицями й зроблено з неї мало не казку. Але правдивий зміст її високо філософський. Не в тому істота, що нарід абачає у вченому папі-механіку небезпечного мага, що запродав свою душу чортові, а в тому, що, 1) механічного годинника вигадано, на думку народу, з допомогою чорта, а 2) що вигадав його папа, цебто голова католицької церкви.

— І в тому є глибока правда.

— Наскільки справа йде про чорта, то механічний годинник насправду диявольська вгадка: він відірвав час від вічності, по-

шматував його на дрібні, точно розмірені шматочки, не зважив і від будьяких лянц природи чи людських намірів і бажань. До того часу люди користувалися соняшним годинником, що з'явився певно в перших початках цивілізації: як тільки люди помітили, що тінь від дерева чи палиці, поставленої сторчка, опівдні коротша, ніж вранці чи ввечір, вміння виміряти час було знайдено. В Біблії, ч IV книзі „Царів“, уже згадується про соняшний годинник. Соняшний годинник, знайдений у Гезері в південній Палестині, відноситься, як підраховують, до часів Мернепта, фараона часів жидівського виходу з Єгипту, цебто яких 3.000 років тому Але досить, щоб хмари вкрили небо, як соняшний годинник залишається без всякої можливості вжитку. Римляни зарадили тому, вигдавши годинника з водою: вода переливалася з одного посуду в другий через маленьку дірку, і час, що йшов на цю операцію, виміряно з допомогою соняшного годинника, щоб потім служити й без нього. Але вода випарювала або замерзала Пізніше воду заступлено піском. Та кожному ясно, що вжиток водних чи піскових годинників, чи, як їх звали — клепсидр, мав бути дуже обмежений, бо міг слугити тільки на виміри коротких уривків часу й потребував постійного виповнювання посуду водою чи піском. Винахід механічного годинника звільнив виміри часу від усякої залежності від природи та постійного людського втручення. Навпаки — він ще й зробив саму людину рабом часу, регулював усю її діяльність із точністю до одної секунди, і намагається перетворити живу душу в такий самий мертвий механізм, де все відбувається внаслідок раз накрученої пружини. І тут відкривається другий глибоко філософський глузд нашої легенди, — що механічного годинника вигдав П а п а, цебто представник д у х о в н о ї владн, що запродав свою душу чортові. Але я, мабуть, зловживаю вашим терпінням. .

— Говоріть, говоріть. . .

— Німецький економіст Зомбарт вбачає в бенедиктинському ордені початок формування великих соціальних і економічних центрів, організованих відповідно до всієї системи спрещування правил. Вже й раніше по різних захистах молитви й споглядання почали ділити час на правильні інтервали між різними формами поборжності й аскетичних вправ. Неспання по ночах, пости й мовчання мусіли чергуватися відповідно до найбільш раціонального чинка мусіли чергуватися відповідно до найбільш раціонального поділу часу. Св Бенедикт вдосконалив цю обов'язковість „стабільності“, цебто постійності в різних функціях культу й літургій та в правильному чергуванні покаяних вправ. Він додав свій період до поборжності поділу дня. Потім папа Сабініян наказав, спеціальною булею, щоб давони монастирів давонили сім разів на кожних двадцять чотири години. Отже якщо механічний годинник увійшов у широкий вжиток не раніше XIII ст., то раціональний поділ часу з огляду на соціальні потреби вже давно функціонував по католицьких монастирах. В монастирській комуні, як в осідку життя, регульованого в часі й протиставленого постійним

відзнак та нерегулярностям світського життя тих неспокійних середньовічних часів, особлива роль випадає на долю дзвіниці, що має маркувати так звані канонічні години. Але давони — чути далеко. І тому монастирські дзвіниці відіграли величезну роль в синхронізації всього тодішнього життя, що набирало саме тоді економічного розмаху по більших міських осередках. Можете собі уявити, як збільшився вплив монастирської дзвіниці на загальний кіт життя з винаходом механічного годинника, що введові — з високости стрімкої башти — запанував над усім містом. Не винахід пари, але винахід механічного годинника визначає початок модерної промислової доби. В кожній фазі свого пізнішого розвитку годинник завжди був і залишається типовим синхолом машини. І ще нині єдина машина, що її людина завжди тягає з собою, — це годинник; і ще нині годинник відіграє фатальну роль в стандардизації соціального життя та розвитку економічних імперіалізмів. Подумайте тільки, як усе сучасне життя залежить від правильного функціонування залізних і інших сполучень. Досить забути поглянути вчасно на годинник, і ви стоїте вже перед загрозою найбільшої катастрофи.

— Маєте рацію, — сказав я, — ще пізгоднини, і я прогавав би потяг на Таорміну. .

III.

Таорміна.

7 червня 1935.

Вгору. . вгору. . ще вгору. . завжди вгору! .

Панорама поширюється щохвилини, ніби я підношуся літаком. Літаком, кажучи правду, я ще ніколи не підносився, але дуже добре собі уявляю, як би воно мало бути. До того ж не шкодить уживати модерних порівнянь, якщо хочете бути зрозумілим сучасній „моторовій“ людині. І те цілком незалежно від того, що мій сьогоднішній спосіб подорожування ніяк не можна назвати модерним, бо відбувається він агідно із святою апостольською традицією — *redire in calcantiibus* — або, по нашому, пішки.

До речі, в наші часи, коли взаємовідношення між Сходом і Заходом набирає все більше актуальности, я не знаю, чи звернув хто увагу на той вражаючий факт, що західньо-європейська цивілізація починає все більше наближатися до східньої, азійської, і то в такому цілком несподіваному місці, як в сідалній частині людського тіла.

Бог створив людину випростованою, поставив її на рівні ноги й дав їй зрозуміти, що вона пануватиме над усіма іншими божими створіннями, як довго твердо стоятиме й рівно ходитиме на двох ногах. Христос мав ноги бідини, ніби від ніг хотів дійти до Існього серця, і Марія, стоячи на Голготі, впливала свій мовчазний

крик серця на ноги Христа. Шануючи давню традицію, вірні християнської церкви молилися спершу (і ще досі в православної церкві), стоячи на ногах або навколішках. Але Будда на азійському Сході, і католицизمو на європейському Заході відмінили справжню базу людини, перенесли її з підшвири ніг до найжого осередку тіла, посадили її. Схід завжди прагнув солідних нірванічних лінощів; Захід — найбільшого комфорту, як втілення тих же самих лінощів, але позбавлених усякої філософської підумови. Ще Шопенгауер у своїй славнозвісній книзі «Світ як воля і уявлення», писав, що, коли одного подорожнього, який бачив багато земель і народів по різних частинах світу, запитали, яку характерну свільну рису знайшов він у всіх цих людей і народів, він відповів: — „Всі вони схильні до лінощів“...

Галуземо, живемо в часи найбільшого динамізму, найбільшої швидкості. І в дійсності, маємо можливість розмовляти з людьми, що знаходяться від нас на віддалі тисячів кілометрів; маємо можливість (при відповідних грошових засобах) того самого дня сидіти в Римі, обідати в Відні, вечеряти в Берліні. Але одночасно, ніколи ще світ не був більш нерухомим. Балакаємо з людьми через простори в тисячі кілометрів, сидючи в кріслі, і літаємо з Риму до Відня, Парижа, Берліну, також сидючи в кріслі. Сидимо по трамвайних, сидимо в поїздах, сидимо в автомобілях — і, після кількохгодинного сидіння, виходимо хіба на п'ять хвилин розправити занімлі ноги, що в перші хвилини відновляються нас навіть тримати. Поступ механічної швидкості веде нас до найбільш браманічної органічної нерухомості. Давній біблійний вироз про велетні на глиняних ногах набирає значення найбільш гострої актуальності. Щоб мати залізіні витривалі ноги, треба ходити. Не їдяти, не літати а — власне ходити. Недурно, Христос, воскресуючи мертвого, сказав йому: — „Ходи...“.

Вгору... вгору... все вище вгору!..

Стрімка, понурчена стежка, іноді всяіна дрібнани; великим камінням, що шарудить і розлазитья під ногами, іноді виколірована й гола, як дзеркало, в'ється по скелястій горі, відкрита промінням сонця. Спершу скидаю з себе піджаки і капелюхи. Потім приходить черга на камізелюку. Мокра хустка до носа вже більш не витирає чола, тільки його натирає. Колись я драпався так по скелях в нашому Кан'єнці Подільському. Але це було вже так давно! І ноги ще тоді служили далеко краще...

Тепер мушу спочинти. Сідаю коло старих, забитих колодками будинків екс-капуциньського монастиря й власауюсь.

В сучасному світі, коли ви шукаєте краси природи й краєвидів, ви неминуче знайдете в найкращому пункті жоньсь великий готель чи пансіон, або бодай якийсь рестораник. Давніше в таких місцях чі будувалися замки-фортеці або монастирі, що нерідко служили тебоду фортецю й захистом для голодних і потомстваних надріпаних. В Таорміні були колись монастирі — капуцинькі, залізний по-

книщо без ужитку, і черниць домініканок, перетворений уже в люксований Палац-готель св. Домініка, з претгарним садом і незвичайними краєвидами. Сьогодні вранці я довго сидів на екс-монастирськими краєвидами. Сьогодні вранці я довго сидів на екс-монастирській терасі, поміж червоцями й синіми гераніями, рожевими й білими олеандрами, і дивився як в прірві під мною, фантастичні фіквідидія та трагічні агави змагалися за суворе життя на стрімкій аплаленій скелі

Море у берега було прозоро-зелене. Рибальські човни в затоці линаво коливалися на ледве помітних хвилях, і — скільки бачило око праворуч і ліворуч — бігли до моря обсмалені червоності гори, і зникали в погожій воді. З колишньої церкви черниць, що теж перейшла до готелю, час від часу доносився ясний голос дзвону, що відбивав години. Але тих, чме життя він колись регулював, я не бачив і тієї.

В довгому коритарі під низьким склепінням, понад дверима колишніх келій — кілька афрескних портретів найвизначніших з колишніх черниць — Маргерити, герцогині Савойської, Івонни, королеви Португальської, Катерини Рагонської; — але келії, де минало одноманітне суворе життя, присвячене молитвам і відмові, перетворено в розкішні спальні з найбільшим модерним комфортом — ванною, водяним опаленням, телефоном, оксамитними кріслами й шовковими ковдрами на білосніжному ліжку. Під склепінням кіостру — читальня з англійськими, французькими, німецькими, — і певна річ — італійськими часописами та журналами; в колишній монастирській їдальні — танці, що починаються в п'ятій годині під звуки джез-бенду і кінчаються (коли є охочі) далеко за північ.

В колишньому монастирі капуцинів замість того — пустка й тиша. Але хто знає чи надовго? Місце чудове. Краєвид ще ширший й багатший, ніж в готелі св. Домініка. Уся Таорміна, як на долоні. Ось так грецький театр, найбільший в Сіцилії після Сиракузького; трохи ближче церква св. Катерини, і ззаду неї ледве помітні руїни римського театру Одеону. Ось там праворуч — рештки сарацинських башт коло Катанської брани, а поміж ними величезні палляки готелів, привабливі вілли, розкішні парки й сади. . .

Згадує Муссоліні, як він, стоячи на башті вибудованого ним міста Літорії, казав нам, кореспондентам чужинської преси. —
— „Бачте, яка різниця в точці погляду, в залежності від того, чи ви дивитеся згори додолу чи здолу вгору. . .”

І ми всі одногласно признали, що дійсно різниця величезна, бо мали можливість бути вгорі й внизу. Горє ж тим, хто вічно лине в болотистих низинах, і горє тим, хто залишається вічно в кришталевих палляках стрімких верхогір! Недурно й Нішманський Зара-тустра, пробувши десять років у самотності високих шпильів, відчув нагальну потребу спуститись в долину і, одного ранку, встав супроти сонця й так до нього промовів:

— „О велике світло! Що було б з твого щастя, коли б не було тих, для кого ти сліш?!. Поглянь: мені нудна моя мудрість і я

бджола, що набрала забагато меду, я маю потребу в руках, що жадають... Я хотів би дати й розподілити, аж поки мудрі поміж людьми не зробляться знову щасливі в своєму безумстві, і бідні в — своєму багатстві. І тому я мушу зійти в долину: подібний у цьому тобі ввечері, коли ти зникаєш за морем і віддаєш своє світло також у світі нижчих, о, найнижше світло...".

Але я покищо радий, що можу підвестися з долини вгору. Тут так тихо й спокійно! Тут справжнє царство тиші й нервового роздруження. Є тиша, що чекає нас на порозі радості, і є тиша, що її дає нам глибокий біль. Несмілива тиша надії й не порушує тишу віри Райська тиша, що припечатує уста любові, коли душа розуміє гармонію другої душі, і тиша безмежного зосередження, що акриває очі колюча, коли душа намагається залишити цей світ, в гармонії до себе самої. Сіра тиша архівів, що припадають порохом минулого, і рожева тиша коліски, що її гоїдає розміряна мати, занурена вся в майбутнє. Красноювона тиша великих авіаційних мистецтва, і німа тиша порожніх могил. Містична тиша готичних церков і бундючна тиша римських базилік. Загрозна тиша наставлених гармат і заколисуюча тиша спокійного моря; жалюва-глуха безконечно-м'яка тиша нічного туману, що в ньому без сліду й без відгуку зникають крик болю й сміх радості, і прозора тиша корозного вчора, що в ньому кошик згук, ніби гостра стріла; нервово-истерпляча тиша весняної ночі, довна жадає, і сонна тиша літнього дня, знесилена спелею. Кошмарно-важка тиша темних завулків, насичена злочином, і нелюдський ясна й чиста тиша снігом вкритих, незайманих махівок Гір.

Безконечна гамма можливої тиші. І мусимо послішатися заре-струвати всі її тони й півтони, бо сучасна цивілізація веде проти неї безшляхадну війну. Пройде якийсь час, і душі, спрагли тиші, будуть вмирати від своєї спраги, як знесилені мандрівники в безводній пустелі. Пройде ще якийсь час, і навіть з далеких зірок, де ніби плаває так звана велика інтерпланетарна тиша, заревуть до нас голосномовники рекламистичного радіо, що змолвлятимуть в нас необхідність купувати лише виробн тієї й тієї, а не іншої фабрики; інформуватимуть нас, що акції того й того підприємства постійно зростають, а того й того постійно падають; вестрватимуть несподівано в нашу розмову, будитимуть нас серед ночі, супроводитимуть нас у найінтимніших моментах життя. І поки до цього ще не дійшло, мусимо з пожаданною радістю вживатися благодословенною тишею, що оновлює душу й впливає в неї животворчий бальзам.

Сиджу на терасі, ніби підвішений в повітрі. Ще далеко до ввечера, але сонце вже позолотило повітря, ніби попростиғало з неба до моря тоненькі, на око невидні золоті струни. Підо мною, по до моря тоненькі, на око невидні золоті струни фіґ (фікідіаді), проваляю й по скелях — цілі латовин індійських фіґ (фікідіаді), — чудернацьких дерев, що цвітуть новим квітом на величезних зеленних м'ясистих лопатах, які заступають у цих деревах значайне місце, і охороняють ці свої квіти (а пізніше й овочі) чашею ве-

линок і маленьких шпильок. Найбільш з них такі великі й гострі, що ними можна проколоти цілу руку. Найменші з них такі маленькі, що ан їх навіть не помічаєш. Але зате — як ви їх пізнаєте? То такі стовбури викривлюються в німому розпачі свого відчуження й не можуть ніяк віддестися вгору — ростуть вишир, а не безсила й не можуть ніяк віддестися вгору — ростуть вишир, а не безсила. Зате їх коріння має таку силу, що ніяка сила їх не витримає вгору. Зате їх коріння має таку силу, що ніяка сила їх не витримає вгору. Зате їх коріння має таку силу, що ніяка сила їх не витримає вгору. Зате їх коріння має таку силу, що ніяка сила їх не витримає вгору.

Від мене висякими садами над прірвою йдуть додолу ніби склади Титанів, тераси за терасами. На них — сріблясті оливки (маслини), розмашисті пальми, стрункі й тонкі кипариси. Доми Таорміни червоно виблискують в морі різноманітної зелені, і ясно-прозора блакить неба сходиться повільно до срібло-мережаної блакиті моря, що поволи до нього підноситься, і в ньому втопає. Повітря помітно свіжіє. Від дальших гір лягають уже тіні. Але високо в небі, далеко в повітрі ірміє блискучий трикутник — снігом вкрита навівка Етні. Над нею хмарка чорного диму. Дим над снігом; під снігом, мало не вічним, — вічний вогонь.

Чую кроки. В невимовній тиші, що мене з усіх боків огортає, лункі кроки людяни падають в душу, як каміння в глибокий колодець. Сідає недалеко від мене, на кам'яній лаві, вимурованій в скелі, що тут по всіх усюдах пропонують прохожим фізичний спочинок і насолоду очам і душі. Витирає спітнілого лоба й чинно вітється. Кладе коло себе величезний пакунок, що його ніс на дльчач, і втомлено спирається на обшарпаний мур.

— Ви, діду, тутешній? — запитую

— А так, з Таорміни.

— Як живеться, діду?

— Так от так собі... Як Бог дасть.

— А чим власне люди живуть у Таорміні?

— Чим живуть? То цим, го тим...

— Мабуть, багато з риболовства, — підказую. — Аджє ж риболовства тут щось не видно...

— Якє там риболовство! Хіба ж виродить хліб на такому каміні!

— Аджє ж маєте садя...

— Та садів є дешо — черешня, неспода, мігдали, маслянні фіги...

— А лимонів та померанч багато?

— Для тих води треба, а де тут вода, — понав він рукою.

— І справді, — згодився я. Де тут може бути вода... А протв в місті вода, здається, досить...

— В місті — з гір, адвалтка проведено... Та й то недавно. А то все лошакими вознями, — а хто бідніший, то й на голові — носив.

— Добре... А всеж — як тут у нас з риболовством?

— Та що з риболовством! Бідно в нас на рибу. Ловиш-ловиш, іноді нічого за цілий день не спіймаєш... ну, а іноді й сіті не витримують... риба ходить усе більше табунами. Як найде на сіті, то й є, а як ніт найде...

— А яка тут у вас більше риба?

— Сардинка, анчоуси, все дрібна риба для смаження...

— А більшої не має?

— Та як коли. Ось тепер починається тонно, меч-риба...

Нараз пакунок, що лежав коло діда, упав, і я поміг його піднести

— Це ви трохи хмизу назбирали, — сказав я до співчуттям...

— Та трохи... — відловів він неохоче, і попросившись до хмизу, пошкандибав угору. Назкрути ніде не було видно лісу, і хто зна, де той дід збирав свій хмиз. Видно, мізерія сильно допікає, але дід тримається гідно й свobodно. Я довго слідкував за ним очима аж поки він не зник за поворотом стежки

II

2 червня 1936.

Червона книга Італійського Турніг-клубу висловлюється цілком ясно: „Краєвид, що відкривається з горішньої частини греського театру, один із найкращих, що їх тільки можна бачити, особливо коли сходить сонце; він славний на увесь світ своєю красою, широтою та незрівняною грою фарб...”

Отже встаю адосвіта і, без сніданку, поспішаюсь, чим дуж, на побачення з сонцем — до греського театру.

Але знаходжу ворота — замкнені. Вчора ввечері так само знайшов замкнені ворота таорминської середньовічної фортеці, що лягує на шпиль гори над усією Таорміною. Відчувається велика потреба тримати під замком старі пошарпані руїни! З огляду на те, що тут ніхто навіть на ніч не замикає своїх дверей, роблю висновок, що бояться тут не злодіїв, які зрештою — коли б навіть були вох, — навряд чи спокусилися б на величезне старе капище. Подумайте — тільки про втраті транспорту! Бояться тут, очевиднож, що якийсь неосвічений турист міг би оглянути ці руїни без... відповідей повенсь місцевих „спеціалістів“ — і без відповідного вкляву своєї зворушеної адячності.

Але чим часом — що робити?

Сідаю на кам'яну лаву, вирізьблену в скелі та починаю терпляче чекати, зиркаючи раз-по-раз на небо. На щастя сонце — теж лаво поспішається, зиркаючи раз-по-раз на небо. Як щастя сонце — теж лаво поспішається. Ранок сірий. Один із тво раків, що їх ніж не сподівався в Сіцилії. Вогні хмари мляво вкривають небо густою заволоною і, замість сонця, хто зна, чи не почне накривати.

Якийсь маленький дідох у неймовірно полатаній одязі вештається взад і вперед вулицею, посмоктуючи джакку, і співчутливо

на мене поглядючи. Старого певно мучила безсонниця, і він вийшов на вулицю дихнути повітря та потягнути кілька разів із обмашеною люткою. Крім нього й мене, на вулиці ажі собаки. В сусідньому готелі Тимео всі вікна сплять за щільно зачиненими персями. Нарешті, старий наважується заговорити. Але говорить такими сіцилійським діалектом і таким беззубим ротом, що роблю германські але марні зусилля щоб його зрозуміти. Старий починає доводити мені спертійними рухами рук, і нараз — я розумію: він радить мені передіти через ворота, бо кустод (сторож) відмикає театр дуже пізно.

Чи не добра ідея?! Ворота досить низькі, і гімнастичні вправи вранці належать до найбільш пожиточних для здоров'я й доброго настрою.

— Дякую, діду! — І, напружуючи всі м'язи тіла, я опинююсь на другому боці.

Але дід — через ґрати — простягає до мене худу, тремтячу руку:

— Моя добра ідея.

Дійсно, не можу заперечити. Добра ідея дійсно — відова. Бачу, що почування власності — навіть на ідейну продукцію — тут добре розвинене. Але дивлюсь на полатані шмаття й думаю: білий діду! Або тобі дуже рідко приходить до голови добрі ідеї, або нещасливі люди визнають твою ідейну продукцію й не відчувують ніякого обов'язку за неї тобі відповідно віддячитися. Скільки англійців гине отак у мізерії, тим часом, як їх винаходні збагачують людство та наближають кишені зручній спекуляції. На, гримай, діду, і пам'ятай, що українці зміють бути адептами. . . —

Але, боже, що дід так само але мене розумів, як і я його. До того ж, чи чув він коли такий чудний наріз, отих українців? Чи бачив він їх? Чи міг їх пізнати в прибранні — як та ворона в п'яничних перах — чужих національних йменнях?

Коли ви думаєте про театр, ви певно уявляєте собі великий будинок із просторою залою, сценою, півколом льож і комплікованою системою коритарів та проходів. Грецький античний театр немає в собі нічого подібного. Перш за все він не має над собою ніякого даху: всі вистави відбувалися на свіжому повітрі під відкритим небом. Увесь театр складався з півкола сходів, що на них сиділи глядачі, і що конусом сходили до рівня сцени, де відбувалась вистава. Обабіч сцени знаходилися кімнатки для артистів та для перепоївання потрібного для театру приладдя. Понад сходами знаходилися портки, прикрашені молюсками та статуями, де слухачі могли розсправити ноги в приємній проходці та вести товариські розмови. Ніяких льож немає. Льожі з'явилися в світських палатах аристократичних мол брало гору над зацькованими виставами й розбивало увесь театр на сотку маленьких сальонів, повернених — pro forma — до театральної сцени і відме-

жованих один від одного. В грецькому театрі все зацкавленнє зо-середжуванє на виставі; вона об'єднує всіх слухачів в один культурний колектив. Форма грецького театру може служити, як яскравий вираз демократизму й культурности грецького народу, що в задумованні до мистецтва, як знав ще культурних прошарків і жив спільною для всього народу культурою. В пізніші часи, театри відчуди класовий поділ суспільства та мусіли переділитися на різко відмежовані частини. І тільки в останні часи, коли народні маси починають все сильніше брати гору над нечисельними аристократичними верхами, і накладають театральним підприємствам, що рахуються з числом, а не з якістю, свій смак, відроджуються знову прості сходи грецьких театрів в сучасних стадіонах, де багатотисячнї натовпи слідкують за розвитком... змагань коланого м'яча.

Грецький театр у Таорміні був би найбільшим грецьким театром в Сіцилії, коли б не було перед ним грецького театру в Сиракузах, що за час більш, ніж двох тисяч років, трираз несхально палюмо першептава. Сходи таормінського театру вирізьблені такі просто в скелі, але від них уже мало що залишилось — трава й каміння. Зате добре зберігся задній мур сцени, що служив ніби декоративним тлом для артистів, шість заглнблень в мурі для статуй та кілька надбитих мармурових колоном, що дві з них ще доси зв'язані різьбленим архитравом.

Кравенд із театру дійсно претарний, але сонце на побачення не з'являлось. Величезна маса Етні — ажита загрозливийи змарами, і море, — що показує свою чарівну блакить через кожну арку театральних портиків, через кожну щілину в мурі сцени, — то ажитається дрібними рухливими зморшками, ніби намагається прогнати якусь веллику надокучливу муху, то знову лягає спокійно-гладке, але темне в глибокій задумі.

Не маю сумніву, що твори давних грецьких класиків — Софокля, Евріпіда й інших — захоплювали слухачів високим трагізмом життя героїчних персонажів, чарували їх вуха красою й гармонією класичного вірша — але всеж — чи ця краса природи й оточення не відбирала частину уваги?

Грецькі театри були славані своєю акустикою. Не одне слово, навіть сказанє в ледве помітному шопоті, не пропадало для слухача. І ще доси всі туристи незвідинно пробують свій голос на вуха грецькій сцені, — особлявно, якщо знаходяться в лрименому товаристві, що радо їх слухає й зносить навіть... фальшні тони. Але я сконстатував що незвичайну прикмету грецького театру в Таорміні в цілком іншій спосіб. Уже хвилини п'ять, як я цілком ясно чув кроки, що ввесь час наближувалися, але іноді ираз переривались, ніби хтось їх відрізював. І я здогадувався, що хвилю згуків валися, ніби хтось їх відрізював. І я здогадувався, що хвилю згуків перетинав якийсь мур. Без сумніву, хтось ішов до мене, але таким перетодами, де я ніяк не міг його побачити. Нарешті, кроків на десять від мене, зза колоном з'явилася постать і привітала мене фашистівським рухом руки до гори. Я відповів тим же.

— Чи ви часом не кустод театру? — запитав я.

— Ні, — відповіла той. Кустод ще спить, а я його помічник. Але скажіть, будь ласка, як ви тут опинилися? Через ворота?

— Через ворота.

— Гм ..

— Провідник Туринга, — сказав я, вказуючи на книгу, що я тримав у руці, — радить відвідати театр при сході сонця, — і я думаю, що єдиним способом для виконання цієї поради та найменш шкідливим для здоров'я потомствених людей, що хочуть спати, є саме одей — через ворота... А що я, на щастя, не якась там англійська стара ніс...

Говорив я цілком свobodно й певний свого права. Розуміється, перелазити через замкнені ворота було також порушенням чийось прав (інакше не треба було б замкати), але я вельми покладався на мою журналістичну картку, підписану Чаном, зятем Муссоліні, як міністром преси й пропаганди, та віцедиректором італійської поліції; в цій картці доручалося всім відповідним властям всіляко мені допомогати в виконванні моїх журналістичних обов'язків. Крім того, я мав ще картку від Міністерства Освіти (чи як його тут називають „Виховання“), що давала мені право безплатних відвідувань усіх державних музеїв, колекцій, розкопок тощо. Отже я був цілком спокійний і певний себе. І моя певність, очевиднож, вплинула на сторожа. Подозоровиши мене знову по фашистському, він дав мені спокій.

А я задоволено надінув кишеню й — з жахом сконстатував, що в ній не було нічого з мого портфеля з документами, що на них я тільки-що був такій гордий. Як же щастя, що він не спитав у мене документи! Прийшлося б може бути мандрувати до каструні (поліції), вкрасити, вилловувати тисячі бюрократичних формальностей, що отруїли б усю подорож... Але всім, де може бути мій портфель? Невже я його загубив, як перелазив через ворота. Думки проносив тисячами блискавок. І нараз я згадав, що ввечері, лягаючи спати, я поклав його під подушку. В той же самий момент я дав собі слово, що перше, ніж перелазити через будучі ворота, перевіритиму завжди, чи документи в кишені.

Сідаю, щоб пустити волю думкам до ладу, і пригадую, що спокійний самопевний тон вритував мене колінь у дещо гірших обставинах.

Це було в ті часи, коли більшовицькі війська Муравйова й Юрка Коцюбинського брали Київ. Після цілого ряду безсонних ночей, я нарешті якось заснував непробудним сном у підвалі нашого дому. Тим часом, війська Центральної Ради почали виходити з Києва, але мене, одного з чотирьох секретарів Центральної Ради, ніхто навіть не подумав про це сповістити. Коли я проснувся, весь день був в руках більшовиків. Мені сказали, що більшовицькі відділи вже ходять з будинку до будинку, ловлять підозрілих і одних розстрілюють на місці, а других відвозять до чрезвычайки. Треба

було тікати. В нашому домі швейцар був більшовик, і не було ніякої надії десь переховатися. Вдягнувши студентську шинелю, на якій золоті гудзички з вірлами були обшиті чорною матерією; наложивши на ніс металеві окуляри з поломаною ніжкою, що її заступав шматок покрученого дроту; сунувши якусь книгу за пазуху, так, що її горішній кінець сторчав з шинелі й я підтримував його рукою, — я вийшов з дому, маючи в кишені аж три документи, що кожний із них (як я пізніше довідався) був присудом смерті. Я пройшов із ними весь Андрієвський спуск, весь Подід, всю Куренівку й Пріорку, зустрічав мало не на кожному розі озброєні більшовицькі вартти, — і ніхто, ніхто ані разу не спитав у мене документів! В садах горішнього Подолу ще точилася збройна боротьба, я чув постріли, бачив людей, що ховалися чи тікали, але вулиці були вже цілковито в руках більшовицьких патрулів. Я пішов завжди просто на них:

— Что, товариші, уже кончілось? Можна пройти?

— Кончілось. Прахаді, таваріш!

І я проходив. Ще досі, як згадую, дивуюся. Побіч мене перевозили людей на розстріл. Одного разу мало не бачив, але в усякому разі — чув, як їх розстрілювали, — але мене ніхто навіть не зачепив.

— Все кончено. Прахаді, таваріш!

Після сніданку, зіпсованого виглядом голих, волосатих ніг якогось туриста, вибираюся в дальшу мандрівку по місті.

Придивляюся його вузьким вулицям із старими палицями, з висякими садами, з мальовничими дворами; його балкончиками, увішаними густо-густо вазонами з різнобарвними квітами; його готичним, високим на-двоє й на-триє поділеним вікнам, так званим біфорам і трифорам; його старим баштам і зубчастим мурам, добре погризеним залізним зубом часу; його церквам, вимерзаним чорно-білим геометричним орнаментом, білим від мармору, чорним від дьави, — двома матеріалами, що йшли тут впереміж на будівлю; його крутим сходам, що понад артистичною аркою, ведуть просто з вулиці — чи з двора, почорнілого й темного — до першого, а то й до другого поверху, де над дверима зберігається від далеких часів чийсь шляхетський герб.

Заходжу до двору старого палацу Корвайя, зазначеного в провіднику Туринга, з порталом із 1412 року і з характерними зовнішніми сходами. Назустріч виходить низенький чоловік із гострим німим сходами. Назустріч виходить низенький чоловік із гострим німим сходами. Назустріч виходить низенький чоловік із гострим німим сходами і з пронизливими очима. Суне в руки якийсь лист і представляється, як сторож цього палацу, що його проголошено національною власністю. На листі в мовах німецькій, французькій і англійській є пояснення про палац і рекомендується „подарунок“ сторожеві.

— А чому ж тут нічого нема в італійській мові? — питаю.

— А ви італієць? — додає без іронії: — Лист для тих, хто не розуміє.

А він продовжував, повертаючи в дальше минуле: — „На площі коло собора — ви певно бачили? — є водограй. На тому водограї Сирена, напів-жінка, напів-риба, — це наш таормінський герб. Колись під грецьким театром. . .

— Без грецького театру, тут здається, ніхто не обійдеться! Але він не зважає.

— . . . під грецьким театром жила така страшна-страшна звіриха, що звалася Сиреною. Вона хапала людей і їх поїдала і не можна було нікому жити в цих околицях. Аж одного разу з'явився тут один великий сильний чоловік, що звався Тарзан, — він убив Сирену й на її місці збудував Театр. . .

— Тарзан?! Алеж, братіку, щось ти здорово вигадуєш. . . Про Тарзана ти довідався хіба з кінематографу. Ходили до кінематографу?

— Ходжу.

— І бачив фільм про Тарзана?

— Бачив. . .

— І я теж, братіку, бачив. . . І смію тебе запевнити, що коли була Сирена, то про Тарзана ще ніхто не чув. . . і грецький театр тут зовсім ні про чому. . .

Але хлопця обов'язково хотів мене перенонати, що ніхто, як Тарзан, убив Сирену й вибудував грецький театр. Ось вам несподіваний приклад впливу кінематографу на кування „історії“!

Міський сад в Таорміні найкращий, найбагатший, найрізноманітніший, з усіх, що їх я будьколи бачив. Він не дуже великий, і по своїм просторі не може зрівнятися з багатьома римськими парками, — та зате краса його положення на скелях понад морем, багатство рослинності й архітектурних фантазій роблять його просто казковим. Тут відчуваєш дійсні чари Таорміні, що вже від століття зветься „перлою Сіцилії“. Від тисячоліть тут прагнуть у німій згоді й злагоді природа й людина. Людина відміряє простір і вкриває його точно й щільно, як вимагають того його потреби і комфорту й естетичного смаку. А природа йде за нею крок за кроком, і де людина спитьється, вона заповнює залишене порожнечу квітами й барвами, доробляє недороблене, домальовує нечітко намальоване. Таорміна має вже довгу історію. Таорміна має вже давні руїни, прадавні мурів, обтяжені роками суворі середньовічні палаци, — але не для них приїждять з усіх кінців світа туристи до Таорміні; не вони зміст і суть Таорміні. Вони лише незайвані додаток, люксова прикраса вже з природи прегарної жвак.

Справжній зміст життя Таорміні — сонце, море, скелі, квіти — радість життя, оп'яніння краси, насолоди кохання.

І недурно в садах і кімнатах колишнього монастиря св. Домініка, замість суворих мовчазних черниць, блукають тепер вічно весміхнені й спрагли любови гарні діачета; завиває роздустно галавський джез-банд і закохані пари завиваються в ритмі палячого

танго, — Таормина не для посту й відмови, Таормина — для бенкету й радощів.

Але як бенкетувати самому?

Щоб не піддаватися тузі, сьогодні ж втікаю до Сиракуз.

IV.

Сиракузи.

В Сиракузах знахому справжнє сирлійське літо. Розпалене соняшнє світло ніби вибиває чіркяди дрібних жукорок з білого камення брухвованих вулиць, розтоплює тіні, магтить і тремтить салюче від спеки.

В Месіні — знайшов я був прохолоду. В Таорміні було вже гарніше, але там були гори, парки, сади. . . Була тінь. . . А тут — залишаю за собою кілометри за кілометрами по розпеченій білій дорозі — і не бачу жадного дерева. Не бачу навіть живої душі, щоб спитати, чи довго ще мені йти. Тільки море час від часу з'являється за монотонання, теж гарячки, мурахи і грає і вабить своєю розкішною блакиттю. . . Запиритися б в німого. . . відчути б його прохолоду на кожній частці розвареного тіла. . . Але — ні! треба йти, йти, йти.

Ні душі!

Я йду місяцями, де козкотило колись великоміське життя; де вулиці кипіли галастними південним катовном; де відбувалася велика цивілізаційним здобутками всього колишнього культурного світу. Адже Сиракузи були свого часу — і далеко раніше від Риму — найбільшим і найкультурнішим містом давньої Європи, нараховували більше мільйона мешканців і поділялися на п'ять органічних частин — Ортізію, маленький острів, де скупчилося сучасне місто, Ахрадіну, Тіхе, Неаполіс та Епіполіс, — і тому в старовину називали Сиракузи — П'ятичастинним Містом.

Але з цього П'ятичастинного Міста тільки й залишилося живого, що маленька Ортізія. Запад Сиракуз почався від часів здобуття міста римським військом в 212 році до Р. Хр. В 278 році до Р. Хр. війська фраків пограбували Сиракузи. В 498 році такі сама доля випала їм від готів; в 535 році — від візантійців (з Царгороду). В 878 році, після десятилітньої облоги, Сиракузи впади жертвою сарацинів (арабів), що так знищили місто, що від нього від тих часів змогла віджити тільки Ортізія. Пізніше Сиракузи зазнали ще панування норманів (з 1085 р.), потім лизакців (з 1204 року), генуїців, французів, еспанців. . . Замали жаднаві землетруси 1170. року та 1693. року, чуму 1729. року.

І тільки в останніх часах, особливо за Італійської національної держави і під фашистівським режимом, Сиракузи починають по-

воли відживати і кабирати все більшого значіння, завдяки своєму чудовому портові, як головному центрові морських і повітряних комунікацій з Грецією, Мальтою й Африкою. Але ще досі, в протилежність Таорміні, де багаті рештки давнини — лише цікавий і пожиточний додаток до приваб сучасного міста, утвореного дбайливою рукою людини в співробітництві з творчою фантазією природи, — Сиракузи приваблюють головно рештками своєї незвичайно багатой давнини, що в порівнянні з нею сучасне життя видається сірим і нецікавим.

І тому, залишивши Ортізію, де зосереджується сучасне життя міста, на пізніше, я вирішив присвятити відразу найбільшу увагу старому місту, почавши з Ахрадіни, з її славновісними Латомиїми капуциньського монастиря. Даремно візники коло могого готелю заповідали мене, що я марно ризикую своєю скірою на обличчі і підощами на черевниках, пускаючися в таку божевільну подорож під таким пекельним сонцем, і додавали з виглядом безневинності, що і тому і другому можна було б легко зарадити за якихось там двадцять лір. Я ніколи не вірив багато в безневинність візників та артистів, а підчас моєї сіцилійської подорожі ще більше затверд у цьому мійому скептизмові. І тому — ось я сам-саміський на оцій безконснній сліпучій дорозі!

У блакитному безмір'ї сонце ніби вивіррилося супроти мене і, як малюки нікого іншого на переміну, пече не згаваючи. Маки та стокротки на полі, поміж білим камінням, ніби поміж хістаками потворних фантастичних звірин, мовчки гинуться — поранені вопієстими стрілами — на кволих стеблинах. Ніде зні птиці. Навіть голуби поховалися і тільки цвіркунки та ковики верещать чим дуж, наперейми.

Відчуваю велику радість — гра контрастів! — коли нарешті помічаю мало не ипрост перед собою вхід до двору, порослого травою, і з церквою в дальшому кінці. Заходжу, але чернець капуцинь спить мене, кажучи, що Латомиї ще трохи далі.

— Далєко? — питаю з розпучкою

— Ні, ні, ось там за рогом.

Ну, слава Богу!

Плачу одну ліру і входжу до неширокого, але вже прохолодного коридора, вкритого по всіх усюдах рослинами і що пововітні сходить все глибше і глибше. Іду, не посліщаючись, відпочиваючи кожною клітнною тіла. Яка прохолода! Яка тиша! Які лахощі! З кожним кроком моя атома проходить, і я починаю все більше звондитися тією красою, що розгортається перед мійми очима.

Латомиї — це величезні сади. Найбагатші сади. А головне — найоригінальніші сади. Таких садів я ще ніколи не бачив. Більше того — про такі сади я ще ніколи не чув. Всі ми замкну, що сади ростуть на поверхні землі. Такии навесним садом був навіть той райський сад, що його створив Господь Бог для першого людського подружжя. Щоправада, плани того саду до нас не дійшов, але

англійці заповнюють, що їхній земляк (що то значить національна самоповага! — а може пиха?) Мілтон був цікавито в курсі інженерно-архітектурних можливостей тих первісних часів і відбудував план райського саду з вражаючою точністю в своєму „Загубивши пана райського саду з вражаючою точністю в своєму „Загубивши пана Рай“. З цього твору ми довідуємося, що райський сад був на високій горі, і що ця гора Веселинній поклав на велику широкую ріку, і що ця ріка, замість пристосуватися до обставин і опортуністично обігнути гору, почала силоміць прокладати собі шлях наспростя крізь гору, заповнюючи в середині її всі печери, щілини та проходи та здіймаючись в ній все вище і вище, аж поки не вийшла на самій нахилі на поверх землі та не потекла з гори тисячами гомінких і тихих струмочків. Ця система автоматичної іригації цілком правдоподібна, якщо припустити, що Великий Творець, в своїй передбачливій мудрості, сплинився на вапняковій горі Приклад такої натуральної іригації ми ще досі можемо бачити в вапняковій горі Коней, на північ від Парижа: коли приплив води буває завеликий, всі внутрішні канали в горі переповнюються і вона починає сльозити з самої нахилі.

Мілтон додає, що дерева і квіти в цьому райському саду росли по полові своїй волі, відповідно до вмиг найбільш непогамованої фантазії. І з цього останнього твердження можна зробити висновок, що райський сад, описаний у Мілтоне, був ідеальним зразком так званого англійського саду, що був лише вдосконаленим натуральним англійським пейзажем, відповідно до того культу натурального, дикого, несинтезованого, що запанував був в Англії від Ізаксона Рука, Валпола, Адсона, Галера й інших. Повною протилежністю цьому „англійському“ саду-парку був „французький“ сад, чітко розрисований, штучно поділений, гармонійно-систематичний і архітектонічний. Зразки його ми знаходимо в Версаї, і віденському Шкєбруні, в римській Віллі д'Есте в Тиволи. Зрештою, цей „французький сад“ був лише вдосконаленням давнього римського, якого зразки ми знаходимо в найновіших розкопках Помпей.

Окрім усіх цих родів наземних садів були ще славні в стародавній височі садів вавилонської калімантичної царії Семіраніди. Вони вважалися за один з сімох найбільших подвигів світу, — і то саме тому, що росли не вирост на поверхні землі, а на спеціально для того порублених будівлях та штучних терасах. В сучасному світі ми знаходимо чимало „височих“ садів на дахах палат, готелів тощо.

Але Латомі не мають з ним все нічого спільного. Бо вони не височі і не височі, а підземні сади.

Первісно Латомі були величезними каменоломнями, що на зразок катакомб були прорублені під землею в місцевому слюдяному ґрунті. Всі давні монументи, божиці і палати в Сиракузах були збудовані з білого вапняка, взятого з цих каменоломнів. Памішат

вони зробилися жакливою в'язницею, що з нею хіба большевицькі терми могли б витримати порівняння.

Боротьба за гегемонію в світі — це не модерна вигадка. Поскільки існує сильна молода держава, вона все намагатиметься поцілювати свою владу і вплив на все дальші й дальші території. Саме слово „гегемонія“ — це давнє грецьке слово. І так, як тепер мало не все політичне життя в Європі відчуває вплив суперництва між Парижем і Берліном, так в старовину, більш, як дві тисячі років тому, увесь тодішній політичний світ зосереджував свою увагу на суперництві між Атенами й Сиракузами. Вже в 427 році Леонтисі, обложивши сиракузанськими військами, зверталися за допомогою до Атен. Десять років пізніше друге сіцилійське місто, Сегеста, zagrożене Сиракузами, в свою чергу прохало Атени порятувати його політичну незалежність. Красноповному Алькibiаді вдалося вяснити атенцям, що зріст політичної сили Сиракуз не може не підбитися на престижі Атен, і в 415. році до Р. Хр. атенське військо під командою того самого запального Алькibiада, старого Нікія та Лам'яка, вирушило морем до Сиракуз. Але Алькibiад скоро мусів повернутися до Атен, і звиде командування залишилося в руках нерішучого Нікія. Спершу Атенці мали перевагу і здобули Епінолу, де вибудували сильну фортецю Лябдолон. Але старий і забобонний Нікія аджекався затьми місяця (крім того, на допомогу Сиракузам прийшли спартиці, що завжди допомагали тим, що були проти Атен. В страшному морському бою, одному з найбільших, що їх коли бачили стародавні часи (більш як 200 кораблів змагалися за гегемонію в грецькому світі) атенське військо було цілковито знищене. З сорока тисяч чоловіків залишилося тільки сім тисяч вжитих в полон. Їх кинено в Латохії, де вони гинули як мухи. Після вісьмох місяців тих, що залишилися живими, продано в рабство. І тільки незначну частину — тих, які втіли налам'ята бічні поста Еврипіда — звільнено з полону і рабства.

А Сегестою тимчасом заволоділи картагінці — новий загрозливий ворог не тільки Сиракуз, але й усього грецького світу. Не тільки грецького світу, але й взагалі арійського світу. Бо картагінці були семітами. Перед Сиракузами повстало вселенне завдання. Суперництво між Атенами і Сиракузами було суперництвом різних політичних і культурних центрів одного і того самого народу; суперництво між Сиракузами і Картагіною — було смертельною боротьбою двох ворожих рас, двох суперечних культур.

З того всього залишилася тільки згадка — і там, де сім тисяч атенців вмирали з голоду, спраги, жури й морального приниження, там, де голі, похмурі жури підземних печер сльозили на них вогнем, і радість світла і барв надавалася тільки казковою мрією, — там тепер розкішне царство красуні Флори, фантастичні палати з вічзелених дерев і різнобарвних квітів. Тихи неспиняні праця води та ралтові гвалтові землетруси зруйнували високе скупчення даку.

підтягн товстезні стовпи, що воно на них трималося, і відкрив глибоке провалля соняшному світу. Вогкий ґрунт на дні радо прийняв коріння, а високі мури — на тридцять і сорок метрів — боронять від вітру.

Як тонко, як чітко працювали каменоломи! Там, де склепіння ще тримається, можна добре бачити, як вони різали камінь, втрачаючи фантастичну готичну ліній, скерованих вгору. Подекуди ще залишилися й стовпи, як пиллястри величюлого храму. Темнозелені п'яшч в перемішку з багровими бугенвіліями, прстарними квітками зворотникових (тропікальних) країн, ажривають їх зверху до низу. Море зелені; куди не кинуть оком, — праворуч, ліворуч, зааду, зпереду, над головою — все акрите збожеволілоу зеленію. Ніби усьє ростииний світ Сіцилії зійшовся тут на якесь розкішне зелене свято. Який розгардіяш листя, яке багатство барв і квітів! Червоні, білі, рожеві герані ажривають землю, сторчать на мурах, оточують вузьким колом дерева, білі ніжні гардені, блискучі лаври, фіалкові гіацинти й олеандри розливають в повітрі п'яні пакохи; асласні дерева магнолій порозсталили на вітах білосніжні чари солодкого нектару, а між ними темно-червоні гранати ніби брижають кров'ю, і во всіх усюдах натовпи фіалкових чинерарій, білих запашних жасмонів, рожевих струнких глядіолій, білих аристоратичних гортензій, синіх-пресиних замрианих астрій, високих кватяних фіранетів. Маленькі біленькі стокротки в перемішку з червоними маками, з жовтими козельцями та львиними пашани, і тисячами інших незаних мені з назви квітів, то купами, то в роздрібку, як святочний наряд на вулицях, наповнюють різнобарвноу радістю зелену просторонь.

Всі стовбури й стебла гнуться до неба, до світла, вгору, все више вгору... товпяться, штопхаються, підпирають одно одне в спільному зусиллі... Кожна галузка хотіла б бути стрілою, щоб злетіти до світла, кожний листок — легеньким крильцем. Мури вгорі — ніби одна розкішна гірлянда, і в чистім блакиті неба сплывється наду мною маленька кругла змарка, ніби її тут ще бракувало в повній симфонії ліній і барв.

В одній великій залі, з іще непорушним високим склепінням знаходжу глибокий колодязь, а в стінах — дві мармурові плити: одна в пам'ять британського консула Ричарда Рейнгарда (помер у 1838. році), а друга — в пам'ять американського зічмана Ніколасона (помер у 1804. році). Не зла ідея — избрати собі таке місцячко для вічного спку. Але цікаво, чому така честь випала двоим чужинцям, тоді, як із місцевих італійців ніхто на неї не званився?

В найширшій частині саду, серед натовпу рожевих олеандрів та криваво-червоних гранатів біліє мармурове погруддя Архімеда, великого оборонця Сиракуз підчас облоги 212. р. до Р. Хр. — „Дайте мені точку опертя, — казав він, — і я підійму світ...“. На щастя, ніхто йому цієї приємности не зробив, і світ залишився на своїому місці. На щастя, чи на превеликий жаль?

ний фашом, щето жнутом різок, зв'язаних докупн лавровим вінком. Тут же — різні прилади роботи. Посередній напис — „Джучіо Маччіні — на увіковічєння пам'яті цієї великої людини з зепле Маччіні — на увіковічєння пам'ятку робітнички товариства великою пошаною кладуть оцю пам'ятку робітнички товариства Архімеда 1881. року“. Цікаво бачити на пам'ятку Маччіні емблему фашистів, і то покладену робітничками, та ще в — 1881. році.

Довгий час різні італійські ліберали й соціалісти протиставляли постать і ім'я великого італійського патріота й революціонера італійським фашистам, що ніби порушували найбільш дорогі для Маччіні цєвилн свободи й республікан. В дійсності між колишніми ідеалами Маччіні й теперішніми ідеалами італійських фашистів протилеж; глибока безодня. Відміннілись часи, відміннілись ідеали. Але залишилась ест та сама гарча любов до батьківщини та готовність саможертви для неї. І тому італійські фашисти, побороюючи не тільки словом, але іноді й ділом, сучасних запізненних націоналістів, не можуть дозволити собі розкоші викинути з національного пантеону постать Маччіні. Навпаки, вони роблять найбільш зусилля, щоб підкреслити те свідєньє, що є між ними й Маччіні. — „Сказати, що Джузеппе Маччіні, — говорив 5 травня 1930. року в Генуї на святі Маччіні тодішній міністер корпорацій і теперішній губернатор Риму, Боттай, — був попередником фашизму, значило би повторяти втерті слова. Я не вагаюсь проголосити, що увесь фашистський рух — від початку і до нині — походить саме від Маччіні, і навіть більше того — що він є сповненням справжнього націоналізму. . . Принцип співробітництва є наєвпереч принципам лібералізму, що ставився байдуже до вських соціальних конфліктів, і євпереч соціалізму, що розпалював усі ці конфлікти. Був головним в органічній соціальнo-політичній системі безсмертного генуезця та залишається головним у синдикалістичній режімі італійського фашизму. . . Маччіні не боявся вказувати робітничкам на необхідність для них піднятися понад чисто матеріалістичні ідеали до ідеалів духових. — „Матеріальне поліпшення життя, — говорив він їм, — це справа істотна, і ми змагаємось за його поліпшення, та не тому, що людям ніби треба мати добре помешкання й добру їжу, але тому, що свідомість вашої гідности й ваш моральний розвиток гальмуються вашою постійною боротьбою за злишки“ . . .

Скільки глибокою правди в тому! Людина — не тільки кров і тіло, але й дух, і людина — не тільки дух, але й кров і тіло. Горє тим народним провідникам, що про це забувають. Горє тим, що вважають у народі тільки зоологічну масу, але й горє тим, що хотіли б бачити в ньому тільки одуховлену націю. Мусимо тому брати й Українській Нарід таким, яким він є — з його страшними економічними злидами, з його жалюваним духовним убожеством, і мусимо скласти всі сили для його всестороннього піднесення, пам'ятаючи особливо, що таке всестороннє піднесення можливе лише в своїй власній незалежній державі.

з Латоми капушників поспішаю безпосередньо до так званої Райської Латоми з її славнозвісним Вухом Діоніза.

Але перш за все про Діоніза. Потім вже — про його вуха.

Діоніз був найславнішим із усіх тиранів Сіцилії й — після короля Персії — найсильнішим монархом тогочасного світу. Головна його заслуга полягає в тому, що він звільнив Сіцилію від картагінців і наніс їм семітському імперіалізові смертельні поразки. Як признаються навіть італійські історики давнього світу, без Сиракуз та його славного тирана Діоніза вся південна Європа була б тепер семітська.

Щодо назви „тирана“, то треба пам'ятати, що „тираном“ в грецьких землях називали кожного узурпатора влади, себто кожного, хто приходив до влади революційним, а не конституційним шляхом, без огляду на те, чи він був добрим, чи злим монархом. Пізніше з огляду на те, що мало не всі тирани, захопивши владу силою, утримували її також силою, і при тому частенько нею зловживали, назва тирана прийняла значіння жорстокого гнобителя. Діоніз Великий належав до категорії отих справжніх тиранів, і про його підозріливість та жорстокість складалося чимало легенд. Оповідали, що він завжди носив під одежею панцир для охорони перед можливіми замахами; примушував обшукувати кожного хто нав із ним побачення; не наважувався послугоуватися широкими для своєї туалети, бо вони завжди мали в руках гострі прилади, коли мусів промовляти до народу, казав вибудовувати собі височезні башти, недосяжні для нападників. Не було двох ночей, коли б він спав у тому самому місці.

Таким був сиракузький славний тиран. Що ж до Діонізового Вуха то вчені люди тепер сумніваються, чи воно дійсно Діонізове. В усякому разі, так називається величезна, прорублена в скелі печера, висока й темна, як готичний собор, а своєю формою нагадує вуха. Оповідали, що Діоніз заминав у ній найбільш небезпечних в'язнів і через маленьку дірку вгорі підслушував кожне їхнє слово. Тепер ніби доведено, що назва цієї печери порівнюють мова, бо походить із 1586. року, коли відомий італійський маляр Караваджо, відвідаючи ці місця, звернув увагу на особливу форму печери й охрестив її „вухом“. Пізніше до цього вуха додано ім'я Діоніза, що досі живе в усіх сиракузьких руйнах.

При вході один сторож впадає мені вхідний квіток, два кроки далі другий сторож його в мене відбирає. Запевняють, що для цієї „операції“ потрібно аж двох людей. . . У цьому можна було б сумніватися, але я звертаю увагу, що обидва вони — воєнні інваліди. Очевидячки, в цей спосіб уряд зрівнює національний борг щодо тих, які віддали батьківщині все, що могли. . . Кожний із них по черзі супроводить відвідувача, щоб показати славнозвісну луна: через шпалочку наперу — і десь вгорі розриваються величезні поріви пилотички наперу — і десь вгорі розриваються величезні поріви пилотички, дме, щоб адмухнути з рукава порошок, і — яких сім-десять метрів вище — луна віданхає, як розсерджений аелетень;

б'є легенько по залізу й тоді здається, що десь гатять із гармати; каже ледве чути „луна“, і згорн відповідає, мов з голосномовника. „луна“; каже „вогонь“, і згорн відповідає „вогонь“... Здається, ніби не каже нічого, а згорн ледве чути: — „права“.

— І так щодня, мій любий пане! Щодня треба рвати папір, бити в залізо, говорити луна, вогонь, правда... або подібні слова. Однакво зимою й літом. Однакво, чи сонце пече, чи дощ забиває в оше Діонізове Вуха...

— І давно ви тут служите?

— П'ятнадцять років, мій пане, п'ятнадцять років...

Я мимоволі відчуваю співчуття до останньої жертви сиракузького тирана.

— Чи не міг би я внести якусь відміну у вашу одноманітну програму й проспівати, наприклад, якусь українську пісню?

— Чому ж ні? Співайте! Тут усе так: приходять німці — і співають німецької... приходять французи — тягнуть своєї... А Вуха мусить відповідати... Співайте, пане, співайте вашої, як кажете, української.

І я злегенька, але добре скандуючи слова, починаю співати: — „Гетьмани, Гетьмани, як би го ви встали...“, а луна слухливо співає за мною, наповнюючи величезний темний простір надхненними словами Шевченка. Що особливо вражає в цьому Діонізовому Вусі — це особлива чіткість і чуйність луни. Вона не повторює одного й того самого слова кільканадцять разів, як у деяких гірських околицях, і навіть не повторює його кілька разів, як наприклад в круглому храмі Меркурія в Баях коло Неаполю, але обмежується одним разом, посилюючи в незрозумілий спосіб кожний малесенький згук. Ця властивість Діонізового Вуха викликала вже безчисленну скількість студій різних спеціалістів, що ще й досі не можуть розв'язати питання, чи незвичайна акустика цієї печери випадкова, чи штучна? Чи є вона грою приєднання природи, чи примхою якогось великого пана старовини, що захотів, на злість інженерів усього світу, втворити це акустичне чудо. Справу ускладнює ще й та обставина, що акустика Діонізового Вуха — це не самітне, відокремлене явище — стародавні грецькі театри, як уже згаданий вище, Таормінський театр та театр Сиракузький, що знаходяться в двох кроках звідси, також славні своєю акустикою. Отже чи не треба вбачати в Діонізовому Вусі монументального доказу втраченої тепер давньої науки про мистецтво акустики?

У такому випадку ця печера була б доказом не тільки великої інженерської техніки, але й значного поступу на шляху релігійного розвитку, бо народи на примітивному щаблі релігійного життя не люблять жартувати з луною, вважаючи її голосом невидимих духів. Грецька мітологія принесла нам міт про прегарну німфу Ехо (що з грецького значить „луна“), яка закохалася в себелюбного Нарциса, але, не знаходячи взаємності, так скудла й змарніла, що він неї залишився один тільки голос, що його ми й чуємо іноді по

горах та лісах. Мандрівники оповідають, що багато смирніганих народів уважають луку за голос покійника, і коли його чують, кидають йому дещо в жертву. Болгари ще й досі вірять, що лука в лісі — це голос чорта: щоб його відігнати, болгарин кричить перше в свою шапку, а вже потім відкрито, бо лише, мовая, в такий спосіб чорт не може перешкодити голосові дійти до того, до кого він звернений.

В сусідній великій і могкій печері кілька товстелезних стовпів підтримують нависле склепіння. Під дальшим муром — велика калюжа води, по середині та коло стовпів — менші калюжі. Із стелі постійно капає і в зеленому тумані калюж кувкають жаби. В повітрі — безперервне мигтіння й швірінкання швидких ластівок.

Ближче до зовнішнього краю печери мотузарі — вже від століть — сучать мотузза, і тому ця печера так і називається — „Ла гротта де Кордари“ — Печера Мотузарів. Тепер залишилося їх тільки одна родина — старий батько і два малі хлопці, — бо від товнької поворожочки до грубої ланни тепер все виробляє машина.

— Прощу пана посукати мотузза, — і в голосі і в руках хлопця відчувається фаз прохача.

Злидні й нізерія...

В двох кроках далі — знову розквіта природа, садн помаранч, цитрин, гранат... і сонце, таке байдуже... таке непростоно бай-дуже.

III.

Сиджу на сходах грецького театру — може бути на тому самому місці, де перед двадцять двома-двадцять трьома століттями сиділи Есхл і Піндар, Аристнд і Плятон. Сиджу сам-саміський у театрі на десять тисяч місць, і передо мною тільки сонце відчитує свій палкий монолог Білі сходи, окрадені з мармуру, що пішов на прикрасн сиракузьких церков та палат, серпом повзує угору, де в скелястому біло-сліпучому мурі вирисовуються темними плямами вирубані в скелі гробовниці давніх сиракузців. Про них лумани вирубані в скелі гробовниці давніх сиракузців. Про них лумани вітениці розпускали чулки, зареєстровані в трактаті Аркестрата, каві атенці розпускали чулки, зареєстровані в трактаті Аркестрата, що вони „лиди, як жаби, і навіть тоді, коли нічого не їли"... Я думаю, що я теж уже здатний пити, як жаба, і зовсім не відчуваю потреби їсти... Приклад із впливів оточення...

Скупий камінь ледян тримає ріденьку траву, але трохи далі, понад театром, невнбагливі агави та фікідійця безладним наголом ведуть завзяту боротьбу за право на життя.

Це — найбільший із усіх грецьких театрів, що дійшли до наших часів. Більший навіть ніж театр Діоніза в Атенях; більший ніж театр у Таорміні. І єдиний, що в ньому ще досі правельно що року відбуваються на весні театральні вистави грецьких трагедій, хоча й не в рідній, а в італійській мові.

Але доставитися доше на цих вибілених від сонця сходах — значить ризикувати бути живцем спеченим або звареним. На роаніш доставитися й не бути спеченим можуть собі дозволити хіба прегарні смарагдові шпірки, що великодушно приймають на себе роль відсутніх глядачів і раді плескати сонцю мало не з кожного місця театру.

Кідаю останній погляд на далеке море, на трохи ближчі дони Ортігі, на вивалені сонцем мустьєльні околиці, на скельні гробовища сиракузьців, і помічаю, як проти синього неба смальними штихами виимальовуються чорні килариси, чіткі та величні, як твори великих покійних генів на тлі марної суєти щоденного життя.

На мене чекає ще Евріка — величезна фортеця, найбільший твр сиракузького Діоніза. Її вбудували буці за двадцять днів, але над нею працювало сімдесят тисяч робітників, що вкрили Еліпольський горб шістьма кілометрами муру, на просторі п'ятнадцяти тисяч квадратних метрів. Два мури, що йшли від Евріалу й обручені охоплювали ціле місто, були завдовжки 88 кілометрів. Цей сиракузький Вердек стародавніх часів має аж за собою двадцять три століття життя, але він ще зберіг глибокі канали, підземні тунелі, башти, цистерни для води, мурі касарень. І в, збираючи рештки скл, дряпаюся по зруйнованих сходах, спускаюся у тунелі, шуктильгаю в темряві підземних проходів, з'являюся, не сподівано для самого себе, на високих відкритих терасах, спускаюся знову, занурююся в лабіринти фортифікацій і, нарешті, перейнятий найбільшою повагою до цього дня воєнного мистецтва старого Діоніза, почувало себе остаточно переможеним. Що дивного, що картагінійці зломали собі на ньому Евріалі всі зуби? Скорше дивно було б, коли б вони їх собі тут не поломали.

Сонце починає спускатися в море й поволі підмальовує обрїї рожевими фарбами. Спершись на мур і випроставши потовмлені ноги, я впливаюсь незриманою красою цього вечора. Довгий і низький обрис Ібалійських гір видається темно-синім муrom, ніби нависне вбудуванням для охорони цього божського спокою. Захід сонця такий повільний, ніби захохане світло не може наважитися покинути розніжену землю.

Але в місті вже подекуди викило донів починають палати, як блискучі топази. Треба якнайскорше вертатися.

Перше, ніж світло загасло, я владжу до храму Мінерви-Атени в Ортігі. Колись він викликав захоплення Цицерона своїм багатством і величчю. Двері храму були з золота та слонівки. На внутрішніх стінах були прегарні фрески воєн із картагініцями. На даху — золотий шит богині Атени, що адалека служив мореплавцям своєрідним маяком. Від цього колишнього багатства — не залишилося й сліду, але велич храму ще досі вражаюча. Це єдиний старий грецький храм у цілому світі, що в ньому ще досі моляться, хоча б не грецьким богам. Ось уже тисяча триста років, як колишній храм Мінерви зробився християнським собором.

Оглядаю одну по одній його двадцять чотири велетенні титанічні колошни, що їх ні одна ворожа армія не могла повалити, ні один змаструс — зрушити з місця. Признаюся щиро, що я ніколи не думав, щоб вигляд простих колоши міг робити таке сильне враження, відчувається в них така міць, такий подих титанічного зусилля, і сам собі видаєшся в порівнянні з ними такою безсилою комахою, що зрештою якесь містичне чуття пошани й побожності тебе мимоволі охоплює. Ці колошни датуються з п'ятого століття до Різдва Христа. Тут молилися греки. Тут молилися римляни. Тут молилися сарацини, нормани, іспанці, французи... А в останніх часах розкопи під вітарами всіх цих народів відкрили вітара культу вогню, де приносили жертву перші мешканці Сіцилії, що не знати, звідки прийшли... Чи знайдеться де на земській кулі місце, де б так безперервно й так довго жили й чоловіки й маленькі діти хилили голову перед незрозумілою тайною всесвіту й шукали в них потіхи й розради в своїх щоденних труднощах і турботах? Понад гордовитою пихою поганського культу, понад грабіжницькою анархією різноплеменних напасників, понад християнською лецимірною покорою й понад мусульманським фанатизмом, понад тріумфами переможців і понад стихійними катастрофами, понад лицарською жертвенністю героїв і самовідреченою пристрасною любов'ю святих, — це святилище в усіх відмінах випробуваннях тут релігійних обрядів стоїть непорушно в часі тисячеліть, як символ непереможної віри, як символ вічної прагми людства за Богом, за Вищим. А його титанічні колошни, при всій їх грубій примітивній силі, при всій їх велічі й важкій поважності виявляють, у трьох хвилястих лініях капітелів, стільки ніжності, поезії й грації, що я мимоволі пригадую собі вірш Кіплінга: „Коли ти зможеш бути сильним, не перестаючи бути ніжним... тоді ти будеш людиною“.

Почалося, як взагалі від тисячеліть починається: з любові молодого хлопця до гарної дівчини. Він був палким, бурхливим юнаком, непогамованим у своїй пристрасті; вона — такою, скромною соромливицею, що склала на руки богині Діани шлюб незвичності. Він натискав, просив, благав, сердився, — вона сльозами очі вилала, по ночах не спала, від нього втікала, ховалася. Аж ось одного дня...

— Рятуй мене, богинє Діано — я ж на твої руки склала шлюб!
— голос дівчини рветься від страху й розпучи, а юнак уже жагою, як вогнем, налягається...

І нараз — сталося чудо: чистим струмочком побігла до моря чиста дівчина, бурхливим потоком помчала слідом за нею непогамований юнак...

— Не так склалося, як думалося та гадалося. — І ще досі бурхливий Алфей, непогамований потік, шумить і вириває в далекій Греції, з Аретуза, холодна, незаймана німфа, що від неї тільки й ло-

сталася глибока блакить чарівних очей, байдуже приймає, прикрившись кушним папірусом (теж гостем із далекого Єгипту) відвідани цікавих туристів отут в Сиракузах, на самому березі моря. Не легко, мабуть, було пробігти повід цілим морем і зберегти свою свіжість і солодкість. Але — богам все можливо.

Місце коло джерела Аретузи дійсно дуже гарне й мальовниче. По високих нурах, що оточують живець грайливої води, в'ються арегари фіалкові бугенвілії й ще більш гарні жовто-червоні літанії. Поміж листям повзучих рослин примішено з десяток голубників, і білі голуби — виключно білі голуби — та різномері качки вносять життя і — багато любови в це житло холодної німфи.

Я витратив з пів години часу, розпитуючи всіх прохожих (а тут їх багато, бо навкруги громадський бульвар, що тягнеться здовж набережної), як зауться оті жовто-червоні квіти (літанії), бо я їх вперше бачив. І з-поміж усіх цих прохожих, що половина з них навздоки проходила тут кожного дня, ніхто не міг задовольнити моєї цікавості. Ніхто! Навіть арегари панночки, що їх я спинав, наражаючись на небезпеку ворожого виступу тутешніх завжди смертельно-задрісних кавалерів; навіть доброзичливі католицькі священики, що, позбавлені можливості мати дітей, нерідко знаходять вихід для своїх ніжних почувань у любові до квітів. Ніхто! Аж нарешті з допомогою чисельних добровольців знайдено огороженка й задоволено, як мою цікавість, так і цікавість усіх тих, що ще здатні бути тим зацікавленими.

Прогулянка здовж сиракузької набережної дає багато до думання й відчуження. Посізі легенди і міфи переплітається тут із патосом історії й трагедією життя.

Недалеко від джерела Аретузи — мармурове погруддя невідомого мені чоловіка. Поспішаюся зробити з ним ближче знайомство й знаходжу в тому політці. Напис на пам'ятнику промовляє незвичайно красномовно:

„Кармельо Кампізі, визначний лікар, люблений за свою доброчинність. Завжди боровся за свободу думки для відродження батьківщини. Шляхетно робив змови проти гнобителів“ . . .

Здіймаю перед ним капелюха й низько кланяюся. А сам думаю щаслива та країна, де є уряди, що терплять такі пам'ятники на громадському бульварі! Чи можливий був би такий пам'ятник у Росії? Або навіть у Польщі? „Шляхетно робив змови проти гнобителів“ . . . „Боровся за свободу думки для відродження батьківщини“ . . . В Росії такий пам'ятник давно б стягнули в підвали Чеків, а всіх тих, що його ставили, — або їх родичів і потомків — загнали б на Сибір чи на Соловки . . .

Виходжу на високу терасу над морем. Око біжить по смарагдовій поверхні ген-ген у блакитну безконечність. Дивлюся вниз: кілька гострих камнів стирчать загрозливо з води. Хвилі б'ють глухо й гамбоно. Тераса називається досить трагічно: „Тераса Безпородних“. Очевидячки, відіграє тут роль турецького моста в Кам'яні

Подільському, згідно з говіркою: — „з мосту та в воду“ Але, на перший погляд, сама можливість існування в Сіцилії оцієї категорії „безпорадних“, що наважуються значев'я скакати в воду, на загрозливі скелі, видаються сумнівною. Хіба ж оця розкіш природи, оце райдужне сонце, оці барвисті квіти, радість для она, оці зачаровані оочки, радість для рота, оці пам'ятки минулого — радість для чуття й інтелекту не повинні б були створити з мешканця Сіцилії вічно веселу, радісну, задоволену, щасливу людину?

А отже — ні! . . . Коли приглядаюся до натовпу, бачу вражаючу скількиж чорного. Я не кажу вже про чоловіка, про що прищипово монотонну, безбарвну половину людського роду. Але мало не всі жінки, особливо з простолюддя, ходять убрані також у чорне, і в їх переважно чорних очах (хоча зустрічаються й глибокі блакитні очі, глибші й блакитніші від моря у „Тераси Безпорадних“) можна прочитати неприховану меланхолію, безконечно безрадісний смуток. Сіцилійці — нарід вульканічної пристрасти, сильна відчужань. Вони вміють любити й вміють ненавидіти. Побратимство серед сіцилійців не просте слово; за друга й побратима сіцилієць дійсно може віддати все, що має, — включно з життям. Але сіцилієць вміє й ненавидіти. В задоволенні своєї піхти він знаходить найбільшу насолоду. Сильно відчувачоци, сицилієць, і в найбільшій своїй насолоді, завжди страждає й терпить. Бо людська натура не може розкошувати в сильних чуттях без страждання. І тут, мабуть, одна з причин меланхолії сіцилійського народу.

Але є ще й друга. Багатство природи, оця незрівняна розкіш фарб і пахощів, ніби ще більше підкреслює, ще більше викликає її байдужність до людської долі. Людина любить в'язати себе з природою, любить уявляти її собі співчасницею її радостей й горя. Погляньте на вислови народньої поезії всіх народів, з українського почавши, і ви на кожному кроці зустрінете оцей вражаючий паралелізм. Досить пригадати собі хоча б „Слово о Полку Ігоревім“, де вся природа увесь час бере найжвавішу участь у подіях людських переживаннях, і коли трапилася відома катастрофа з поразкою нашої тодішньої української армії:

„Ничеть трава жалошами,
А древо с тугою к землі приклонилось“.

В тисячеліттях сіцилійської історії, серед вибухів вулканів, в страхіттях жахливих землетрусів, у нелюдських кровопролиттях, людина мусіла бути вражена байдужністю природи, її себелюбним самоприкрашуванням, її небажанням „с тугою к землі приклонитися“, її рішучою відмовою співчувати людським стражданням. Кожен крик, кожне зіздання й стогін губляться тут у глухий порожнечі байдужної вічності, без відгуку, без „жалошів“.

Мої останні відвідання — до Музею, де в маленькій кімнатці чекає на мене богиня Любови, що тільки що вийшла з купелі. Рухом кає на мене богиня Любови, що тільки що вийшла з купелі. Рухом вона підтримує вбрання, що ледве вкриває соромлячу частину тіла, і догодний сторож троху прихилив внутрішні ставні вікна,

вигоряюча дитина: сутинки. Білий мармур відразу набирає життя й у м'яких контурах тіла оживає безконечна граніт. Де ти тепер, о, чарівна дівчино, ти, що послужила зразком для богині Любови? Як тебе знали перед двома тисяччлими років? Кого ти любила? Хто був отже щастливим коханцем? В маленькій кімнаті — глибока тиша. Ніхто й не жде відповіді, але я відчуваю живе тремтіння вітності, що його можуть дати тільки вже давно мертві речі.

Беніто Муссоліні,

ДОКТРИНА ФАШИЗМУ,

1

Паставові ідеї.

І Як кожна здорова політична концепція, Фашизм — це акція й думка, це — чин, що йому імманентна доктрина, але це одночасно й доктрина, що, повставши з відповідної системи історичних сил, у ній залишається й діє з середини.¹⁾

І тому вона має форми, залежну від умовни місця й часу, але

¹⁾ 27 серпня 1921 р. Муссоліні писав до М. Біанкі (про нього дивись мої статті в „Ділі“ 18. II : 20. II 1936, „Від соціалізму до фашизму“ і „Мікелє Біанкі“) з приводу відкриття в Мілані школи фашистської пропаганди та культури:

„Тепер італійський фашизм, якщо не хоче зникати, або ще горше — залишити своє життя самогубством, — мусить дати собі „жорстку доктрину“. Вона не будувати, не повинна бути Несоюмом сорочкою, що в'язала б нас навіки, бо будучи так суворо й не до подурювання, — але повинна дати нам форму для орієнтації нашої шевелюнки та особистої діяльності.

Й год, що в пропаганді, першій школі, що чини серйозно прогресивної течії — історичній й практичній орієнтації фашизму — зважати на чистоту, повноту, поширення, розроблення, бо вони підлягають нашій думці лише часу й думкою, що істотно зерно всієї й закладається в так званий, що впродовж десяти років служило для згуртування для італійського фашизму, — та, навіть, зважати хоча на уяву на перше зерно, час уяви нам виступити на широкому огляданні своєї програми.

В цій життєвій справі повинні б узяти участь з особливим задоволенням усі фашисти Італії, особливо ж у такій справі, як, з уявою чи без неї, дійшло до широкого співжиття двох делеганційних рухів.

Мої слова трохи зовсім, — але в той же час, щоб за не два місяці, які відтількить нас від Національного Збору фашизму, було створено філософію італійського фашизму. Мілан за своєю вершою школою проголосив й культуру серйозно осмислення цієї мети.

Сплеск ідеї не тільки в той же час, щоб підготувати вогнища елементи, що як вони могли б твердо спертися організації партії, в яку належить мушкетире ввійти фашистський рух, але й про те, щоб використати дурну потягу, якіби такі фашизм об'являє самим галтованим Військом, але об'являє також політичній історії або споглядальним духом.

Цей новий напрям фашистської діяльності не швидко — в певній того — тому чужому духу та темноті історичній зовнішності, що особливо зорганізує фашизм. Сфери мого доктринами й твердими переконаннями, не хочуть розробляти, але низкою займається, робити все відповідною йому як ідеї, вони, що знають, за що воюють, демаксіалізм Фашизм може й повинен узяти за своє гасло волею Машини, Думка і чини.

8 серпня 1924 р. Муссоліні говорив у Національній Раді фашистської Партії: — „Треба заохочувати до фашизму, щоб їх діяльність була діяльністю доктрини, — діяльністю духа та думки. Коли б інші протекли були тоді протекли, — діяльністю духа та думки. Коли б інші протекли були тоді протекли, — діяльністю духа та думки. Коли б інші протекли були тоді протекли, — діяльністю духа та думки. Коли б інші протекли були тоді протекли, — діяльністю духа та думки.“

разом із тим має й ідеальний зміст, що підносить її в історії вищої думки до формули правди.¹⁾

Людська воля, коли вона виявляється, як воля до влади, не може діяти духовно в світі без концепції про проминаючу й партикулярну дійсність, що вимагає чину, і про дійсність тривалу й загальну, що в ній перша знаходить своє буття й своє життя. Щоб знати людей, треба знати людину, і, щоб знати людину, треба знати дійсність та її закон. Кожна концепція держави — це одночасно підстава концепції життя: філософія чи інтуїція, система чи розвивається в логічну будову чи скупчується в одній візії або вірі, — але — бодай потенційно — вона все являє в себе органічну концепцію світу.

2 Фашизм був би незрозумілий у багатьох своїх практичних виявах, — як партійна організація, як система виховання, як дисципліна, — коли б ми не дивилися на нього через світло його власного загального способу сприймання життя, — способу духовного.²⁾

¹⁾ В промові 27 жовтня 1930 р. зверненій до єрархії партії, Муссоліні сказав: — „Сьогодні я тверджу, що фашизм, як ідея, доктрина, здійснення, універсальне явище, італійський у своїй партійноумирних установах, фашизм одночасно універсальний у своєму дусі, — інакше не могло б і бути Дух універсальний у своїй своїй істоті. Тому можна вже передбачати фашистську Європу, — Європу, що змодифікує свої установи в держави й фракції фашизму, — Європу, що розв'язує проблему модерної держави, дебо держави ХХ ст., у фашистському дусі, відомо відомо від тих держав, що існували до 1789 р. і від тих, що виникли пізніше Третій фашизм відзначає ознакою універсального характеру. Він розв'язує потрібну проблему відносин між державою й окремою людиною, між державою й групою, між групою й групою.“

²⁾ В 1933 р. Муссоліні писав у „*Segretaria*“ ч. III.

„Цей політичний процес супроводиться процесом філософським; якщо правда, що впродовж століть матерію займали на вітарі, то тепер її місце там зайняв дух. Тому треба відрядити всі специфічні прояви демократичної пошуків: інертність, імпресіонізм, брак особистого почуття відповідальності, екзальтація (піднесена зарпаста) кількості й того таємничого божества, що зветься „народом“. Усі авторів духа, — починаючи з релігійних — виходять на перший план, і ніхто більше не наважиться затримуватися на позиціях того антидемократичного що був доки десятиліття — глобальним заняттям західноєвропейської демократії. Коли кажуть, що Бог вертається, під тим розуміють, що вертається вартість духа.“

На конгресі науковців дичи у Болонії 31 жовтня 1930 р. Муссоліні сказав: „Ця зона, зарезервована більше словесно ніж дією життя, аніж досвідом. Знання походять з досвіду, але фатально впливають в філософію і, в свою чергу, тільки філософія може освітити знання й перенести його на грунт універсальної ідеї.“

В „Лісті до англійського суспільства“ 4 січня 1934 р. Муссоліні писав: „Щоб зрозуміти фашистський дух, треба споглядати його в усіх його проявах: в глибокій духовній ваншці. Його довільні прояви були дуже різні в силі, але всі треба на них споглядати. Італійський фашизм це однієї не тільки політичне повстання проти комах і нездарних іррадів, що панували авторитарно в дущіх повстання проти італію на шанку її більшого розвитку. — але релігійне, багатовимірне й родинне. Отже, фашизм — не духовне повстання, що вишло безпосередньо з самого народу.“

Звідси також — істотна вартість праці, що нею людина перемагає природу й творить людський світ (економічний, політичний, моральний, інтелектуальний).

4. Ця позитивна концепція життя — очевидно, концепція етична (моральна). Вона охоплює всю дійсність, і тому також людську діяльність, що над тією дійсністю панує. Ніяка акція не виконається з-під морального осуду; ніщо в світі не може бути позбавлене вартості, що належить всьому в світі задля моральних цілей. І тому життя, як його собі уявляє фашист, це поважне, суворе, релігійне, цілком зрівноважене в світі життя, що тримається на моральних і відповідальних силах духа. Фашист погорджує спокійним і лінійним життям, без ризика й зусиль.⁴⁾

5. Фашизм — релігійна концепція,⁵⁾ що в ній людина бачить себе в надприродному зв'язку з вищим законом, з об'єктивною Волею, що перевищує окрему особу й витворює з неї свідомого члена духового суспільства. Хто вбачає в релігійній політиці фашизму тільки міркування звичайного опортунізму, той не зрозумів, що фашизм — не тільки система уряду, але також — і перш за все — система світосприймання.

6. Фашизм — це історична концепція, що в ній людина вступає, як така, тільки поскільки вона бере участь у духовому процесі — в родинній і суспільній групі, в нації й історії, — в процесі, що в ньому співпрацюють усі нації. Звідси випливає велика вартість традиції в словах, у мові, у звичаях, у побуті.⁶⁾

Поза історією людина ніщо. І тому фашизм проти всіх індивідуалістичних абстракцій, з матеріалістичним підложжям, тягу XVIII в., і проти всіх утопій та якобінських новин. Він не вважає можливим „рай“ на землі, що був ідеалом економістичної літератури XVIII ст., і тому відкидає всі телеологічні концепції, що за-

⁴⁾ В Римі, в своїй речовині зав'язання фаши, 28 березня 1926 р., Муссоліні говорив: — „Я казав тоді що організація „Італійська бойова фаши“ в це тверді й незалежні назви, але була вся програма фашизму, як в про нього мріяв, як в його хотів, як в його зробив“

⁵⁾ Це й тому залишається, о товариші, та сама програма боротьби! Для нас, фашистів, життя — це постійна, безперестанна боротьба, яку ми приймаємо як щось цілком натуральне, з великою мужністю, з необхідною війною...“

В Розмові з Лодангом, Муссоліні сказав (с. 190) — „Ось ми знову в осередку фашистичної філософії. Коли недавно один філантський філософ попросив мене дати йому зразок фашизму в одній фразі, я казав йому в німецькій мові: — „Мі проти комфортабельного (мі'гного) життя““

⁷⁾ „Колі б фашизм не був зрозумілим, яким чином він би він надхнути своїм розумом стоїцизмом і мужністю? Тільки віра, що досягає релігійних височостей, тільки віра може підказувати такі слова, як ті, що вийшли з — тепер уже безсмертних — уст Франческо Фабіо“ — писав Муссоліні в „Lavoro d'Italia“ 19

⁸⁾ „Традиція єдино одна з найбільш сильна почуда, бо вона походить з невідомої й постійної творчості їх душ“ (Муссоліні в передмові до „Gerarchia“ 1922, ч. 1).

Фашизм проти класичного лібералізму, який виник з потреби реагування на абсолютну і виконав свою історичну функцію з часу, як держава відмінялася в самій народній свідомості й волі. Лібералізм заперечував державу в інтересах окремої особи, фашизм знову стверджує державу, як справжню дійсність особи.¹⁴⁾

І якщо свобода має бути за атрибут дійсної людини, а не тієї абстрактної ляльки, що про неї думав індивідуалістичний лібералізм, фашизм обстоює за свободою

Але він стоїть за таку свободу, що — єдина — може бути визнана за поважну, цебто за свободу держави й особи в державі.¹⁵⁾

Бо для фашиста все в державі, і нічого людського та духового не може існувати, — а мати цартість і могутність — поза державою. В цьому розумінні фашизм — всеохоплювальний (тоталітарний), і фашистська держава, як синтеза і зразок усякої цартости, істерперетеує й посилає все життя народу¹⁶⁾

решенню питанням етнічними. — буде дійсно величній, — особливо, якщо зривається поза почин всіма громадянами; якщо держава продовжуватиме бути за арбітра в ролі політичних і соціальних запаняка; якщо все буде з компетенції держави, і ніщо поза державою, бо німа не можна собі уявити окремої особи поза державою, сібішо в образі динка, який тільки й може, що вимагати для себе самгності та пствального піску. . .

В Декретній Раді 22 грудня 1928. р., Муссоліні говорив:

„Фашизм повернує державі її суверенну діяльність, — вимагаючи для неї, — вступити усім партикулярнішою клас та категоріям, — абсолютної етнічної єдності; він повернує державному урядові, що змінився був до виконавчого зняряддя законодавчий збірня, його цілість представництва держави, як цілої особи, і повноту його керівничої влади; він зноволна адміністрацію від повноти усяких партій та кожна (партикулярних) інтересів. . .

¹⁴⁾ В промові 13 травня 1929. р. в Палаті Депутатів, Муссоліні сказав:

— „Не можна заперечувати морального характеру фашистської держави, бо в сорочинстві й промовляти з цієї трибуни, коли й не відлучаю, що представляю моральну й духову силу держави. Чим була й держава, коли й вона не мала свого духа, своєї моралі, що мала чини її законами і що через неї могла примушувати громадян її слухатися? . . .

Фашистська держава змвала свої повні права на характер етнічності кожна — католицька, але найбільше, англійсько, істотно рова фашистська. Католицьким робить її більш декларативно, — і ми це проголосуємо відкрито, але жай ніщо не вможується відстадувати — ніяк виглядом філософичним чи метафізичним, — жарт на столі. . .“ (Звітливою трактату з Вагменном)

Тоді ж так, говорив про фашистську державу, він назвав її „державою, що свідома свого націоналізму, представляє нації, що поступая; державою, що постійно відзначає ший нації, наваль у його фізичному вигляді Цішою моральною державою мусить говорити тільки змчливою адміністрацією. . .“

¹⁵⁾ В цій промові формування фаши, 28. травня 1924. р. Муссоліні говорив: „Концепція свободи не абсолютна, бо в житті нема нічого абсолютного. Новація свободи змчливою в часом. Свобода в часи миру не та, що свобода в часи війни; свобода в часи лебробуту не може бути дозволена в часи війни. . .“

В „Римській“ в Лодзях він сказав: — „В нашій державі не бракує свободи для окремої особи. Вона має її більше, ніж мала й ізольована людина; бо державна й окрема, вона владить у склад держави ізольована ж людина змчливою шпільно безборонна“. (с. 120)

¹⁶⁾ В Палаті Депутатів 28. травня 1927. р., Муссоліні сказав.

ничної діяльності спільних інтересів; та першзавсе й понад усе вони формують державу. Але держава — це не число, не кількість чи сума одиниць, що складають більшість народу. І тому фашизм проти демократії, що рівняє народ до більшого числа, принижує юнч його до рівня більшості й та разом з тим він уявляє з себе найчистішу форму демократії.¹⁷⁾ Якщо дивитися на народ — як і треба на нього дивитися — з точки погляду якості, а не кількості, — дебо як на наймогутнішу, бо найморальнішу, найлогічнішу й найправдивішу ідею, що справджується в народі, як свідомість і воля небагатьох, навіть одного, і що, як ідеал, намагається здійснитися в свідомості й волі всіх.¹⁸⁾ Щобто всіх тих, що знаходять у природі та в історії етичні підстави для втворення нації і сформуються по одній і тій самій лінії духового розвитку й духової формації єдності свідомості й волі. Не раса, ані географічно-окреслена країна, — але галузь людського роду, що історично унікалізується; маса, об'єднана однією ідеєю волі до життя й до влади, самосвідомість, особистість.¹⁹⁾

10. Оця вища особистість є нація, поскільки вона — держава. Не нація — відповідно до вже віджилої натуралістичної концепції, що послужила підставою публіцистики національних держав XIX в., втворена держава. Навпаки, держава, — що дає народові, свідомому свої власній моральній єдності, волю, а значить і дійсне життя, — втворює націю. Право нації на незалежність походить не з літературної та ідеальної свідомості свого власного буття, і поговів не з того чи іншого фактичного стану речей, більш чи менш несвідомого й інертного, — але з чинної свідомості, з політичної волі, що виявляється в акції й що завжди готова викласти своє право дебо зо своєїрідної держави, вже в процесі втворення. Бо, справді, держава, як етична загальна воля, творить право.²⁰⁾

¹⁷⁾ „Війна була „революційна“ в тому змісті, що вона злиднувала — в різні епохи — добу демократії, добу числа, добу більшості, добу кількості.“ (Муссоліні в „*Discorsi*“ 1922).

¹⁸⁾ З в. примітку на с. 13.

¹⁹⁾ „Раса — це почування, а не діяльність, а 90% — це почування“ — (Муссоліні в „*Discorsi*“ з Лодзіанго, с. 75).

²⁰⁾ „Нація дух, поскільки дух є народ. Народ підноситься відповідно до своєї чинності, присутності й організованості. Велич нації — наслідок цієї політичної підстави...“ (Муссоліні на загальному Зборісі Річимоу 10. березня 1925 р.)

— „Для нас нація не головним чином дух, а не тільки територія, існуюча в історії людства. Не тільки число, бо були в історії духи національній державній свідомості й філософії, що талановито велич людема, які вірно хотіли жити з нею.“

Велич нації — це виключно усіх цих умовів. Нація тоді велика, коли здійснює свою справу духом“ (Муссоліні, промовляючи 24 жовтня 1922 р. в Мадриді).

— „Ми хочемо об'єднати націю в суверенній державі, що над усіма й що може бути проти всіх, бо представляє моральне прозорокство нації в історії. Без держави нема нації, а їди тільки людські істотування, що легко піддаються усім“

11. Нація, як держава, — це стична дійсність, що існує й живе, поскільки розвивається. Спіннення розвитку — смерть. І тому держава — це не тільки влада, що урядує та надає форму закону й вартість духового життя виявам волі осіб, але це одночасно й потуга, що виявляє свою волю назовні, примушуючи інших визнавати її й шанувати, щобто чинно виявляючи її універсальність у всіх волевних актах, необхідних для її розвитку.”)

І тому, організація й експансія, бодей потенціально. Таким чином, вона може пристосуватися до природи людської волі, що в своєму розвитку не знає перепон, і що здійснюється, випробовуючи власну безмежність.”)

12. Фашистівська держава, найвища й наймогутніша форма особистості, — це сила, але духовна, що асумовує всі форми морального й інтелектуального життя людини. І тому не можна обмежувати її до простих функцій охорони ладу, як того хотів лібералізм. Це не якийсь собі звичайний механізм для обмеження обшару т зв. індивідуальних свобод. Це форма й внутрішній закон, це — дисципліна цілої особи, що проймає однаково волю й розум її принцип, що служить за головний осередок надхнення людської особистості в цивілізованому суспільстві, сходить у глибину й укорінюється в серці людини чини, як і в серці мислення, артиста й ученого. душа душі.

13. Фашизм, вквортці, — це не тільки законодавець і творець установ, але виховувач і рушій духового життя. Він хоче переробити не форми людського життя, але його зміст, людину, характер, віру. І саме тому хоче дисципліни й влад, що сходила б у глибину духа й панувала б там неzapеречно. І тому його відзнака — фашіо“) диктора“), символ єдності, сили й справедливості.

II.

Політична й соціальна доктрина.

1. Коли, в уже далекому березні 1919 р. я, за шпальт „Гороіо d'Italia“, скликав неаодитків інтервентистів, що дійсно взяли участь у війні та йшли за мною з часів сформування фашів революційної акції — що відбулося в січні 1915 р. — я ще не мав у голові жадної

розповіді, як тільки нахилив ім історія...“ (Муссоліні в промові до Національної Ради Фашистівської Парції 8. серпня 1924 р.)

“) „Я думаю, що народи... якщо хотять жити, мають розвинути волю до війни, інакше вони занедають і зробляться жертвою сильнішого нальах, що що волю до війни сильніше розвинує“. (Муссоліні в промові до сенату 28. травня 1926 р.)

“) „Фашизм перекував нашу італійську, речистивши з наших душ усю брідну, маркатувану в устх комуністичну мертвину, назвавши італійському обичею справжній вигляд сили й краси“ (Муссоліні в промові в Римі 25. травня 1926 року).

“) Зв'язка війни, а сохарею в серцях

“) Поліційний агент у старому Римі.

доктринальної й спеціальної програми. Я приносив із собою досвід тільки однієї особисто пережитої з 1903—4 р. до зими 1914, цебто коло десятих років, доктрина, — доктрина соціалістичної. Досвід рядовика й провідника, але все ж таки не доктринальний досвід. Моя доктрина й у той період була доктриною чиню. Єдиної, загалом визнаної доктрини соціалізму не існувало аж з 1905 р., коли почався в Німеччині ревізіоністичний рух на чолі з Берштайном, і з другого боку, в протилежній грі тенденцій, сформувалася лівий революційний рух, що в Італії ніколи не виходив поза межі фразеології, тим часом як у Росії був прокладкою більшовизму. Реформізм, революціонізм, центризм, — від цієї термінології аж й звук давно замерла, тим часом, як у великому розливі фашизму ви знайдете течії, що походять від Сореля, від Неглі, від Лагараселі з його „*Mouvement Socialiste*“ і когорти італійських синікалістів, що — між 1904 і 1913 роками — внесли були нові ноты в італійське соціалістичне оточення, — виснажене і спаралізоване амалігановською проституцією, — своїми „*Padine libere*“ (Вільні сторінки) Оліветті, „*Lira*“ („*Вояки*“) Орано, „*Diventre Sociale*“ („*Соціальне виторення*“) Енріка Леоне.

В 1919 р., по скінченні війни, соціалізм, як доктрина, був уже мертвий, але існував ще, як злість: йому залишилася особливо в Італії, ще одна можливість — помститися на тих, хто хотів війни й хто мусів тепер її „*докутувати*“. „*Il Popolo d'Italia*“ нав у своєму підзаголовку — „*Щоденник воєнків і виробників*“. Слово „*виробників*“ служило вже за ознаку певного психічного наставлення. Фашизм виплекала не якась доктрина, вироблена спочатку за столом, — але він зародився з чиню і був чиню; він не був партією, але — в перші два роки — був антипартією й рухом. Ім'я, що й надав організації, визначало її характер. І все ж, якщо хто читатиме в уже помовкших листах тих часів відкрити про установчі збори італійських бойових фахів, знайде, — правда, ще не доктрину, але вже низку вихідних точок, натяків, здогадія, що, звільнившись від немнучих познач моменту й місця, пізніше, за кілька років, розвинулася в низку доктринальних тверджень, які робили з фашизму вже цілком особіну політичну доктрину, відмінну від усіх попередніх і сучасних.

— „Якщо буржуазія, — казав я тоді, — думає, що знаєт й нас громоздів, вона помиляється. Ми повинні йти назустріч праці. Хочемо пригнати робітничі класи зміти керувати, хоча б і для того, щоб вони навчилися, як не легко посувати наперед янесь торговельне підприємство. . . Ми будемо поборювати технічну й духову відсталість. . . З огляду на відкрити можливість зміни режиму, ми не повинні бути лівими трусами. Мусимо рухатися. Якщо режим упаде, його місце мусимо зайняти тільки ми. Право спадковості належить нам, бо ми штохнули країну до війни й повели її до перемоги. Теперішні політичні представництва не може нам заступити, ми хочемо безпосереднього представництва окремих ін-

тересів... Можна було б закинути проти цієї програми, що ми хочемо повернутися до корпорацій. Байдуже!... І тому я хотів би, щоб збори прийняли вимоги національного синдикалізму в їх частині економічній"...

Хіба не дивно, що від першого дня Сансеполькрістської площі²⁰⁾ прозвучало слово „корпорація“, що мало пізніше, за часів революції, визначити один з політично-соціальних утворів, що ліг в основу режиму.

2 Роки, що попередили похід на Рим, були присвячені вимогам чину й не сприяли доктринальним дослідям та цілковитому опрацюванню доктрини. Відбувалася війна по містах і по селах. Дискутували, але — і це було найважливіше й найсвятіше! — але й вмирали. Вміли виирати! Доктрина, — гарно виложена, з поділом на розділи й параграфи й у супроводі пояснень, могла й бракувати, бо заступало її щось поважніше: віра. І все ж той, хто пригадуватиме собі низку книжок, статей, резолюцій на конгресах, більший менші промови; той, хто вміє студіювати й вибирати, побачить, що підстави нашої доктрини було покладено саме в ті бойові дні. Саме в ті роки фашистівська думка озброюється, викристалізовується, скеровується до своєї організації. Проблеми особи й держави; проблеми влади й свободи; проблеми, політичні й соціальні, і потім проблеми спеціально національні; боротьбу проти ліберальних, демократичних, соціалістичних і масонських доктрин було переведено одночасно з „карними виправаними“. Але тому, що не було „системи“, наші противники закидали в злій волі фашизмові цілковиту нездатність до вироблення доктрини, тим часом, як доктрина саме тоді повстала, досить бурхливо, перше — як гвалтовне й догматичне заперечування — як то завжди буває з новими ідеями, — а потім у вигляді позитивного втвору, що знайшов своє оформлення в 1926., 1927 і 1928. р.р. у різних законах і установах режиму.

Тепер режим уже твердо визначений не тільки як режим, але й як доктрина. Інакше кажучи, тепер фашизм, переводячи критику себе й інших, має вже свою власну точку погляду, свій власний критерій супроти всіх тих проблем, що обсягають — у речах і в душах — народи світу.

3 Перш за все, фашизм, у відношенні до будучини й розвитку людства й залишаючи осторонь усі міркування сьогочасної політики, не вірить у можливість чи позитивність вічного миру. Тому він відкидає пацифізм, що ховає в собі відмову від боротьби. Тому він тріпотить перед необхідністю жертв. Тільки війна приводить до й максимального напруження всіх людських сил і відбиває печатку шляхетності на народах, які мають відвагу її прийняти. Всі інші докази гідності — тільки сурогати, що ніколи не ставлять людну

²⁰⁾ Piazza di San Sepolcro в Мілані, де відбулися установчі збори фашистської партії.

супроти неї самої, в альтернативі життя чи смерті. Тому доктрина, що виходить із принципового визнання потреби миру, чужа фашизамові; так само чужі фашистському духові, — хоч і визнаються за помиточні при деяких політичних ситуаціях, — усі ті інтернаціональні організації, що, як виказує історія, легко розвіваються з вітром, коли чуттєві, ідеалістичні й практичні елементи здійснюють бурю серця народів. Цей свій антифашистичний дух, фашизм переносить у життя одиниць. Гордовите гасло бойовників „Наплювати!“, — написане на биндах рани, — це не тільки акт стоїчної філософії, не тільки синтез політичної доктрини, — але виковання до бою, прийняття ризику, що той бій з собою приносить, — це новий стиль італійського життя. Фашист приймає й любить життя; як визнає й уважає за боягузство — самогубство; розуміє життя, як обов'язок, піднесення, здобуття, життя, що повинне бути високим й повним; життя, що живеться для себе, але — й особливо — для інших — близьких і далеких, сучасних і будучих.

4. „Демографічна“ політика режиму — наслідок цих залогів. Бо й фашист у дійсності любить своїх ближніх, але цей „близький“ для нього не якась неясна абстрактна концепція: любов до ближнього не виключає необхідної виховної суворості і — ще менше — диференціації та взаємної віддалі. Фашизм відкидає універсальне обіймання і, все залишаючись у громаді цивілізованих народів, дивиться їм просто в вічі, спостерегливий і недовірливий, відзначає зміни їх душевного стану й матеріальних інтересів, і не дозволяє дурити себе змінами і брехливим зовнішнім виглядом (удаванням).

5. Така концепція життя приводить до рішучого заперечення доктрини, що служить за підставу і за наукового чи марксистського соціалізму доктрина історичного матеріалізму, яка намагається з'ясувати всю історію людської цивілізації виключно боротьбою інтересів різних соціальних груп та зміною засобів і методів продукції. Що економічні обставини — відкриття, нових сировинців, нових методів роботи, нових наукових винаходів — мають свою вагу, того ніхто не заперечує, але абсурдно твердити, ніби вони вистачають для з'ясування людської історії, виключаючи всі інші чинники. Фашизм усе вірить і віритиме в святість і героїзм, цебо в акті, що в них економічний мотив, ані близький, ані далекий, не відіграє жадної ролі. Відкинувши історичний матеріалізм, мая якого люди були б тільки статистами історії, що з'являються й зникають на її поверхні, тим часом, як справжні керівники історії знаходяться й працюють десь у незаних глибинах, — фашизм заперечує й боротьбу клас, незмінну й неоправдану, природні породження цієї економістичної концепції історії, і особливо заперечує боротьбу клас, як переважний чинник соціальних трансформацій (змін). Поза цими двома своїми головними твердженнями, соціалізм не має нічого іншого, як тільки святиментальний порок, — старий як людство, — до такого суспільного помиття, що в ньому були обласжені страждання й терпіння бідні.

шого люду. Та й у цьому пункті, фашизм відкидає концепцію економічного „щастя“, що мало б здійснитися соціалістично й майже автоматично в якійсь певний момент економічного розвитку, з забезпеченням усім і кожному максимуму добробуту. Фашизм заперечує матеріалістичну концепцію можливості такого „щастя“ й залишає її економістам першої половини XVIII в., цебто він заперечує, що добробут дорівнює щастю, бо таке зрівняння перетворило б людей у худобу, що думала б тільки про одну річ: про те, щоб бути наїдженими та вигодованими, цебто обмеженими до найзвичайнішого пегстативного життя.

6. Окрім соціалізму, фашизм поборює цілий комплекс демократичних ідеологій і відкидає із в їх теоретичних заложеннях та в їх практичному застосуванні. Фашизм заперечує, що ніби число, самий фактом кількості, може керувати людським суспільством; він заперечує, що це число може урядувати шляхом періодичних нарад: він стверджує несправну, плідну й добродійну нерівність людську, якої не можна механічно зрівняти шляхом загальних виборів. Демократичні режими можна визначити, як режими, що в них від часу до часу подається народова ілюзія, ніби він суверенний, тим часом, як справжня суверенність знаходиться в руках сил, звичайно невідповідальних і потаємних. Демократія — це режим бся царя, але з численними царками, далеко більш виключними, руйнівними й тиранічними, ніж будьякий справжній цар-тиран. І саме тому, фашизм, що до 1922 р. стояв на республіканських позиціях, відмовився від них ще перед походом на Рим, бо зрозумів, що питання політичної форми держави в наші часи не є першорядне, бо студії монархій, минулих і сучасних, і студії республік, минулих і сучасних, приводять до висновку, що на них не треба дивитися з точки погляду вічності, а тільки як на форму, що в неї вкладається політична еволюція й психологія відповідної країни.

Таким чином фашизм перемагає антитезу монархія-республіка, на якій затримався демократизм, обвинуваючи першу в усіх либах і надаючи другій прикмет досконалого режиму. Історія показала, що існують республіки інтимно реакційні та абсолютістичні, і монархії, що наважуються на відважніші політичні й соціальні експерименти.

7. „Розум, знання, — писав у своїх Філософічних Маркуваннях Ренан, що мал справжню прешафтистівську інтуїцію, — це продукт людства, але хотіти розуму безпосередньо для народу й чужої парії, — це химера. Для існування розуму зовсім не необхідно, щоб усі про нього знали. В усякому разі, коли б така ініціяція була потрібна, вона повинна була б відбуватися не через низьку демократію, що веде як здається, до вигаснення всякої трудної (вищої) культури й усякої вищої дисципліни. Принципи, що суспільство існує тільки для добробуту та свободи одиниць, що те суспільство складають, здається, не відповідає плянам природи, в якій приймається на увагу тільки порода, а одиниці все приносяться в жертву.

Треба дуже боятися, щоб останнім словом так зрозумілої демократії (спішуся зауважити, що її можна розуміти й цілком в інший спосіб) не був би суспільний стан, що в ньому звиродніла маса тільки й шукала б, що низьких утіх вульгарної людини».

Так писав Ренан. Фашизм відкидає в демократії абсурдану умову брехню політичної рівності та звичай колективної безвідповідальності, а також мит економічного шастя, та безмежного постоуу. Але якщо демократію можна розуміти й інакше, себто якщо демократія означає не відсування народу до гранів держави, то автор цих рядків мав рацію визначити фашизм, як „демократію організовану, централізовану та авторитарну“

8. Супроти ліберальних доктрин фашизм знаходяться в абсолютній опозиції, як у політичному житті, так і в житті економічному. Не треба перебільшувати — в цілях теперішньої тимчасової політики — ваги лібералізму в минулому столітті та робити з однієї з чисельних доктрин, що виникли в тому столітті, якусь релігію людства для всіх часів минулих і сучасних. Лібералізм проіснував тільки яких п'ятнадцять років. Народився він у 1830 р., як реакція на Святий Союз, що хотів відкинути Європу до часів з-перед революції 1789 р., і досяг свого найвишого розвитку в 1848 р., коли навіть Папа Пій IX, був ліберальний. Зраз же після того почався занепад. Якщо рік 1848. був рік світла й поезії, то 1849. р. був рік темряви й трагедії. Римську республіку знищила друга республіка, французька. Того самого року, Маркс кинув світові евангелію релігії соціалізму, зо славнозвісним Комуністичним Маніфестом В 1851. р. Наполеон III переводить свій ліберальний державний переворот і панує над Францією до 1870. р., коли його скинув народний рух, але внаслідок однієї з найбільших воєнних поразок, зареєстрованих ув історії Переніг Бісмарк, який ніколи не знав, що це таке релігія свободи й де знаходяться її святинища. Симптоматично, що нарід такої високої цивілізації, як німецький, цікакенто не знав, впродовж цілого XIX віку, релігії свободи. Існує тільки один короткий виняток. Його представляє т. зв. „кунедний Франкфуртський Парламент“, що протривав один сезон. Німеччина досягла свою національну єдність поза лібералізмом, проти лібералізму. Ця доктрина видається цілком чужою німецькій душі, душі істотно монархічній, тим часом як лібералізм — це історичний і логічний переломкий анархії. Три війни 1864., 1866. і 1870. р. р-переведені такими „лібералами“, як Мольтке й Бісмарк, були за етапи німецької єдності. Що ж до італійської єдності, то лібералізм причинився їй у далеко меншій мірі, ніж Гарібальди та Мампелсона ми не мали б Ломбардію, і без допомоги не-ліберального Бісмарка під Садовою та в Седані, дуже ймовірно, що ми не мали б у 1866. р. Венеції, а в 1870. р. не вийшли б до Риму. Від 1870. до 1915. р. ми маємо період, що його самі жерці нової віри визначають як сутини іє релігії, розбитої в літературі декадентизмом.

а в практиці активізмом. Активізмом — цебто націоналізмом, футуризмом, фашизмом. „Ліберальний“ вік, наковичивши гору Гордієвих узлів, намагається розв'язати їх у гекзатомбах світової війни. Ніколи ще й ніяка релігія не накладає таких безмірних жертв. Боги лібералізму були такі спрагли крові?

Тепер лібералізм готується зачиняти двері своїх порожніх святинь, бо народи відчувають, що його агностицизм в економіці, його байдужість у політиці й моралі привели б — як і привели! — держави до певної руйни. . . Тим з'ясовується, що всі сучасні політичні спроби світу — антиліберальні, і тому в вищій мірі смішно намагатися класифікувати їх поза рамцями історії, так, — ніби лібералізм — останнє слово цивілізації, що його вже не можна пере-
випити

9. Фашистські заперечення соціалізму, демократії, лібералізму не повинні викликати підозріння, що ніби фашизм хоче відкинути світ до того стану, в якому він знаходився перед 1789. роком, що на його вказується, як на рік, коли почалася доба демолібералізму. Назад не можна вертатися. Фашистська доктрина не приймає Де Местра за свого пророка. Монархічний абсолютизм поховано, і так само поховано всяку еклезіолатрію (панування клерикалів). Так само поховано феодальні привілеї й поділ на замкнені класи. Концепція фашистської влади не має нічого спільного з поліційною державою. Партія, що приймає на себе цілковито урядування нації — цілком новий факт в історії. Тут не можливі ніякі пригадки та порівняння. Фашизм з медобитків ліберальних, соціалістичних і демократичних доктрин вибирає ті елементи, що ще мають якусь життєву вартість. Він утримує все те, що може бути визнане за факти, придбані історією, все ж інше відкидає, — цебто відкидає концепцію доктрин, доброї для всіх часів і для всіх народів. Припустивши, що XIX. ст. було добою соціалізму, лібералізму, демократії, цим ще не стверджується, що й XX. вік має бути віком соціалізму, лібералізму, демократії. Політичні доктрини міняють, народи залишаються. Можна думати, що наш вік буде віком влади, віком „правни“, віком фашизму; якщо XIX. вік був добою прав окремої людини (лібералізм означає індивідуалізм), то можна думати, що в наш вік процвітатиме колективізм, а значить і держава. Цілком логічно, що нова доктрина користує з життєвих елементів інших доктрин. Ніяка доктрина не родиться цілком нова, ніким не передбачена. Ніяка доктрина не може лишатися цілковито „оригінальністю“. Вона завжди в зв'язку — хоча б тільки історичному — з тими доктринами, що були перед нею, і з тими доктринами, що з'являться після неї. І так науковий соціалізм Маркса походить від утопічного соціалізму різних Фур'є, Оуєнів, Сен-Сімона і т. д.; і так лібералізм XIX. в. походить з ілюміністичного руху XVIII. в. Так само й демократичні доктрини зв'язані в Енциклопедію. Кожна доктрина намагається скерувати діяльність людей до певної мети; але діяльність людей із свого боку впливає на док-

гину, відмінює її, пристосовує до нових обставин або її перемагає. І тому доктрина повинна служити не як словесні апарати, але як акт життя. Звідси прагматистичні розгалуження фашизму, його воля до влади, його воля буття, його відношення до факту „сила“ і до його вартості.

10. Головний пункт фашистської доктрини — це концепція держави, її сутності, її завдань, її цілей. Для фашизму держава — це абсолют, у відношенні до якого одиниці й групи тільки релятивні. Одиниці й групи можуть служити об'єктами думання тільки постільки, поскільки вони знаходяться в державі. Ліберальна держава не направляє гнї та матеріального й духового розвитку колективу, але обмежується на рестрування їх наслідків. Фашистська держава, свідомо своєї відповідальності, має свою волю й тому зветься „етичною“ державою. В 1929. р., на перших щорічних зборах режиму я говорив: — „Для фашизму держава не нічний сторож, що дбає тільки про особисту безпеку громадян; і не організація для цілей виключно матеріалістичних, що мала б гарантувати деякий добробут і відповідне мирне суспільне життя, — для цього вистачало б адміністраційного комітету; і не ватвір чистої політики, без всякого зв'язку з матеріальною складною дійсністю життя одиниць і цілого народу. Держава, як її собі уявляє та здійснює в житті фашизм, — це факт духовий і моральний, бо він конкретизує політичну, правну й економічну організацію нації, а така організація, в своєму народженні й розвитку, є вияв духа. Держава забезпечує безпеку внутрішню та зовнішню, але й охороняє та передає з покоління в покоління дух народу, як він виявив себе впродовж віків у мові, у звичаях, у вірі. Держава, це не тільки сучасне, але й минуле й — особливо — будуче. Самі Держава, переважуючи короткий термін життя одиниць, представляє імманентну (вічно-присутню) свідомість нації. Форми, що в тих державах виявляються, відмінюються, але необхідність (держави) залишається. Держава виховує в громадянах громадські прикмети, робить їх свідомими їх післанництва, і піклується про їх об'єднання: гармонізує їх інтерси в законах: передає здобутки знання в науках, мистецтві, праві, людській солідарності; підносить людей з елементарного життя племені до найвищого півну людської сили, дебо імперії; довіряє століттям імення тих, хто умер за її цілість або корючись її законам; указує, як на приклад (зразок) для наслідування провідників війська, що збільшують її територію, і генії, що освітлюють її славою, та, рекомендує їх прийдешнім поколінням. Коли змісл держави занепадає, і переважують розкладові та відосередні тенденції одиниць і груп, національні суспільства, скликаються до смерті“.

11 Від 1929. р. до нині, економічно-політична еволюція шир більше поспинала ці доктринальні позиції. Держава набирає все більшого значення. Тільки держава може розв'язати драматичні суперечності капіталізму. Те, що називається кризою, може бути

розв'язане тільки державою в державі. Де поділися тіні різних Юліїв Сімонів, що проголошували на зорі лібералізму, що ніби „держави повинні працювати над тим, щоб зробитися непотрібною та підготувати свою власну ліквідацію“? — або Мх. Келлохін, які в другій половині минулого століття твердили, що держава мусить утримуватися якомога більше від урядування? — що сказали б тепер, супроти постійних, неминучих і пожаданих втручаль держави в економічні справи, англієць Бентам, який твердив, що промисловість повинна домагатися від держави тільки однієї речі — а саме, щоб їй дали спокій, або німець Гумбольд, який уважав, що бездіяльна держава найкраща? Друга хвиля ліберальних економістів була, треба це визнати, — менш крайня від першої, і уже навіть Сміт відчиняв — хоч і дуже обережно — двері втручання держави в господарські справи.

Якщо, хто каже „лібералізм“, має на увазі — особу, одиницю, то хто каже — „фашизм“, має на увазі державу. Але фашистівська держава — це дійсно єдиний у своєму роді, оригінальний витвір. Це не реакційна, а революційна держава, бо вона випереджає розв'язку деяких універсальних проблем, що їх внесли були в політику — партійництво, завелика влада парламентаризму, безвідповідальність законодавчих асамблей: у господарстві — все більш зростаючі й сильніші функції як робітничих, так і власницьких синдикатів, їх конфлікти та їх порозуміння; в моральне життя — зрозуміння необхідності ладу, дисципліни, послуху супроти моральних наказів батьківщини. Фашизм хоче держави сильної, органічної, спертої на широку базу народніх мас. Фашистівська держава привласнює собі контролю над господарським життям, і змісл держави — через її корпоративні, суспільні та виховні інституції — сягає до її найдальших складників; тому в ній відомо циркулюють, організовані в відповідних організаціях, усі політичні, економічні та духовні сили нації. Держава, що спирається на мільйони осіб, які її визнають, її відчувають і готові їй служити, не тиранічна держава середньовіччя. Вона не має нічого спільного з абсолютистичними державами, що були й після 1789 р. Особа в фашистівській державі не знищена, а скоріше помножена, — так само, як наприклад, у полку один воєк не зменшується, але помножується на кількість своїх товаришів. Фашистівська держава організує націю, але потім залишає одиницям вистарчальні можливості: вона обмежує тільки непотрібні й шкідливі свободи, але зберігає істотні. Та про це не може судити одиниця, а тільки держава.

12. Фашистівська держава не залишається байдужа супроти релігійного факту взагалі й зокрема супроти такої позитивної релігії, як італійський католицизм. Держава не має своєї теології, але має свою мораль. У фашистівській державі релігія вважається за один із найглибших виняків духа, і тому її не тільки шанується, але й охороняється та протегується. Фашистівська держава не творить й свого „Бога“, як хотів це зробити в дні Конвенції Робесп'єр; і не

намагається марно викреслити його з душ, як це робить большевизм. Фашизм шанує Бога аскетів, святих, героїв, шанує Бога тако-кого, яким його вбачає й якому молиться невинне й примітивне серце народу.

13. Фашистська держава — це воля до сили й до імперії. Римська традиція в ній — це ідея сили. В фашистській доктрині імперія це не тільки територіальний, чи мілітарний, чи комерційний вираз, — але духовний і моральний. Можна думати про імперію, цебто про націю, що посередньо чи безпосередньо веде інші нації, не відчуваючи жадної потреби завоювання хоч би й одного кілометра чужої території. Для фашизму тенденція до імперії, цебто до експансії нації, виражає життєвість, її протилежність, цебто виключання тільки про хатні справи, виражає занепад; народи, що повстають чи відроджуються — завжди імперіалістичні, народи, що вмирають, завжди від усього відмовляються. Доктрина фашизму найпридатніша для вітлення тенденцій і стану душі такого народу, як італійський, що відроджується після багатьох віків занепаду чи чужинського панування. Але імперія вимагає дисципліни, координації зусиль, обов'язку й самопосягати, — цим поповнюється деякі сторони практичної діяльності режиму й напрямом багатьох сил держави та необхідність суворости супроти тих, хто наважується перешкоджати — з допомогою вже віджилних ідеологій ХХ. в., відомених по всіх усюдах, де тільки знайшлася сміливість перевести великі сировини політичних та соціальних змін, — цьому стихійному та фатальному рухові Італії ХХ. ст. ніколи ще народи не мали стільки прагнень за владою, що керувала б і давала б лад, як тепер.

Якщо кожне століття має свою доктрину, тисячі вказують промовляють за тим, що наше століття — доба фашизму. Факт, що він викликає віру, вказує, що ця доктрина життєва; а що вона дійсно викликає віру й здобуває душі, на це вказує факт, що вона мала своїх убитих і своїх мучеників.

Фашизм зробився універсальний, як всі ті доктрини, що, здійснюючись, характеризують певні моменти в історії людського духу.

З М І С Т :

Роздав в Римі	5
По Віа Венето. У калуційців.	9
Рим вночі. В Колізеї.	12
Визнання советів.	15
Вєсія. Американці й нові кардинали	17
День народження Риму	19
Римська температура.	21
В оборону італійського фашизму.	24
Промова д-ре Ісабата в італійському парламенті.	28
Відмолодження та розбудова Риму	30
Поїздка до Неаполю.	33
Папа виходить з добровільної в'язниці	41
Культ родни.	45
Молодь у владі.	48
Організація молоді в Італії.	50
Льотерійна гармичка.	53
Мікеле Б'юнкі.	55
Прогуляк до Вітербо	59
Фашизм як реальна політика	70
Закон морального престіжку	74
Цикади й інше.	76
Вергілій — маг і пророк	78
Фєррагосто.	82
Свято Балілі.	85
По дорозі до фашистського інтернаціоналу.	87
Дон Паччіно	91
Після Трансатлантийського рейду.	96
Деякі думки у Ватиканській Державі.	98
„Ангеларола“	100
На „Святому Острові“	111
У печерах Пастени.	115
Колісцята у годиннику.	118
Муссоліні, Гранді і Вашингтонська угода.	120
Одна ніч у Неаполі.	122
Золотиста омеда.	132
Власність у фашистській державі	135
Пам'яті Анті Гарібальді	137
Муссоліні й робітництво	139
Виховання чи освіта.	141
Дополаворо — італійська освіта.	143
В гостях у Антоніо Шортіна.	145
В 11. роковини Фашистської Революції.	147
На виставі фашистської революції.	149
Триумф Італо Вальфа.	151

Підсумки італійського фашизму.	154
Зустріч із сліпим.	156
„Хай живе дуче-сеаяни!“	158
Люді!	161
Мілітаризація Нациї.	162
Офіційне й народне.	165
Біль. . . Утома. . . Бажання.	168
Емігрантське.	169
Я думаю про тебе, Тоті	169
Сіцилія.	174
Месіна.	176
Таорміна.	184
Сиракузи.	196
Беніто Муссоліні. Доктрина фашизму.	
Підставові ідеї.	211
Політична й соціальна доктрина.	219